

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O`RTA MAXSUS TA`LIMI VAZIRLIGI
SOG`LIQNI SAQLASH VAZIRLIGI ABU ALI IBN SINO NOMIDAGI
BUXORO DAVLAT TIBBIYOT INSTITUTI**

KURBANOVA GULNOZ NEGMATOVNA

KASBIY PEDAGOGIKA

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIMI VAZIRLIGI
SOG‘LIQNI SAQLASH VAZIRLIGI ABU ALI IBN SINO NOMIDAGI
BUXORO DAVLAT TIBBIYOT INSTITUTI**

KURBANOVA GULNOZ NEGMATOVNA

KASBIY PEDAGOGIKA

**5111000-Kasb ta‘limi (5510100-Davolash ishi) yo‘nalishi talabalari
uchun o‘quv qo‘llanma**

Ushbu o'quv qo'llanma 5111000-Kasb ta'limi (5510100-Davolash ishi) yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, unda kasbiy pedagogika fanining asoslari, kasbiy ta'lim jarayoni, kasbiy ta'lim mazmuni, O'zbekistonda kasbiy ta'limni rivojlantirishda xorijiy tajribalarni qo'llash, kasbga o'qitishda ta'lim oluvchilar shaxsi, kasbiy ta'limda tarbiyaviy ishlar mohiyati, kasbiy ta'lim usullari, shakllari va vositalari, zamonaviy dars turlari, talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etish, talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini tashxis etish, kasbiy ta'limda innovatsiyalar, tibbiy ta'limda o'qitishning noan'anaviy usullari, testologiya va uning o'ziga xos xususiyatlari, kasbiy ta'lim o'qituvchilarini tayyorlash, kasb ta'limida axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish, ishlab chiqarish ta'limini rivojlantirish, kasbiy ta'limda malakaviy pedagogik amaliyotini tashkil etish va o'tkazish, kasbiy pedagogikada talabalarni motivlashtirish va faollashtirish, kasbiy ta'limda pedagogik boshqaruv masalalari yoritilgan.

Mas'ul muharrir:

B.R.Adizov - pedagogika fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

M. H. Mahmudov – pedagogika fanlari doktori, professor

Sh.Sh. Olimov – pedagogika fanlari doktori, professor

Buxoro davlat tibbiyot institut kengashning 2020- yil 30-maydagi 12-son majlisining qaroriga muvofiq nashrga tavsiya etilgan.

ANNOTATSIYA

Bugungi O'zbekiston ta'lim tizimida tafakkur salohiyati yuqori, o'z kasbi ravnaqiga xizmat qila oladigan jahon andozalariga mos, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash ustuvor vazifalardan biri sanaladi. Shu nuqtai nazardan, "Kasbiy pedagogika" fani oliy ta'lim muassasalari kasbiy ta'lim yo'nalishi talabalarida kasbiy-pedagogik sifatlarni shakllantirish, ularni bo'lajak mutaxassis sifatida tayyorlashda muhim o'rin egallaydi. Zamonaviy mutaxassis o'z kasbiy faoliyati sohasidagi yangiliklarni egallab borishi, istiqboldagi taraqqiyot yo'nalishlari hamda yuzaga keluvchi muammolarni echish yo'llarini ko'ra bilishi lozim. Bunday talablar darajasidagi mutaxassisni tarbiyalash uchun ta'limini tashkil etish va boshqarish, oliy ta'limda ishlab chiqarish ta'limini amalga oshirishning samarali shakllari, faol metodlari xamda zamonaviy vositalari majmuasini ishlab chiqish hamda ilmiy-metodik jihatdan asoslash lozim bo'ladi.

Ushbu qo'llanmada 5111000-Kasb ta'limi (5510100-Davolash ishi) yo'nalishi talabalariga mo'ljallangan "Kasbiy pedagogika" o'quv qo'llanmasi mazmunida milliy va jahon ta'lim tizimidagi ilg'or g'oyalarning uyg'unligi, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi, zamonaviy ilm-fan, texnika, texnologiyalar taraqqiyotini o'ziga aks ettirib, hozirgi zamon kasbiy pedagogika fanining so'nggi yutuqlari hamda uzoq yillar olib borgan ilmiy kuzatish va mazkur fanni o'qitish tajribasiga tayanib, mazkur fanning ilmiy-metodik asoslari xususida fikr yuritilgan.

O'quv qo'llanmada kasbiy pedagogika fanining asoslari, kasbiy ta'lim jarayoni, kasbiy ta'lim mazmuni, O'zbekistonda kasbiy ta'limni rivojlantirishda xorijiy tajribalarni qo'llash, kasbga o'qitishda ta'lim oluvchilar shaxsi, kasbiy ta'limda tarbiyaviy ishlar mohiyati, kasbiy ta'lim usullari, shakllari va vositalari, zamonaviy dars turlari, talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etish, talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini tashxis etish, kasbiy ta'limda innovatsiyalar, tibbiy ta'limda o'qitishning noan'anaviy usullari, testologiya va uning o'ziga xos xususiyatlari, kasbiy ta'lim o'qituvchilarini tayyorlash, kasb ta'limida axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish, ishlab chiqarish ta'limini rivojlantirish, kasbiy ta'limda malakaviy pedagogik amaliyotini tashkil etish va

o'tkazish, kasbiy pedagogikada talabalarni motivlashtirish va faollashtirish, kasbiy ta'limda pedagogik boshqaruv masalalari atroflicha yoritilgan.

O'quv qo'llanma pedagogik faoliyatga tayyorlanayotgan kasbiy ta'lim yo'nalishlari talabalariga, shuningdek pedagogik mahoratni takomillashtirish uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Аннотация

Один из приоритетных задач современного образования является подготовка конкурентоспособных, высококвалифицированных кадров, вкладывающих в свой профессиональный имидж и для развития своего профессионального мастерства последние результаты научных исследований по своей направленности. Цель предмета «Профессиональная педагогика» в вузе, где студенты обучаются по специальности профессионального образования, сформировать обучающимся качества профессионального мастерства, подготовить их будущими профессионалами своего дела. Современный специалист должен быть в курсе всех современных инноваций по своей отрасли, своевременно внедрить в свою профессиональную деятельность достижения науки и техники, предвидеть перспективы своей деятельности, предугадать возможные конфликты и пути решения предполагаемых разногласий. Для того чтобы успешно реализовать учебный процесс в вузе, отвечающим требованиям подготовки современных специалистов, прежде всего специалистам нужно снабдить учебные курсы необходимыми материалами, касающихся современной методики, интерактивными учебно-методическими комплексами.

В содержании данного пособия, предназначенного студентам, обучающихся по специальности 5111000 – Профессиональное образование (5510100 -Лечебное дело) и 5510900 – Медицинская биология, содержится гармоничное сочетание инновационных структур национального и мирового образовательных систем. В этом пособии учтены интеграционные процессы учебно-практического и методического стороны данной дисциплины, последние достижения науки и технологии, научные наблюдения учёных данной сферы, имеющиеся свою долгую обоснованную и нашедшее утверждение на практике историю.

В пособии излагаются основы, предмет и задачи дисциплины, процесс профессионального образования, содержание дисциплины.

Учебник охватывает основы профессиональной педагогики, процесс профессионального образования, содержание профессионального образования, использование зарубежного опыта в развитии профессионального образования в Узбекистане, личность учащихся в сфере профессиональной подготовки, профессионального обучения. Сущность воспитательной работы в стране, методы, формы и средства профессионального образования, современные виды курсов, организация самостоятельного обучения студентов, диагностика знаний, умений и навыков студентов, инновации в профессиональном образовании, медицинское образование нетрадиционные методы обучения, тестология и ее особенности, подготовка учителей профессионального образования, использование информационных и коммуникационных технологий в профессиональном образовании, развитие производственного образования, организация квалифицированной педагогической практики в профессиональном образовании и вопросы ведения, мотивации и активизации студентов в профессиональной педагогике, педагогический менеджмент в профессиональном образовании.

Учебное пособие является важным ресурсом для студентов профессионального образования, готовящихся к педагогической деятельности, а также для повышения педагогических навыков.

Annotation

One of the priority tasks in today's educational system of Uzbekistan is the preparation of competitive cadres suitable for world leaders with high potential of thinking, able to serve the prosperity of their profession. In this regard, the science of "professional pedagogy" occupies an important place in the formation of professional-pedagogical qualities in the students of the direction of vocational education of higher educational institutions, their training as future specialists. The modern specialist should be able to master the innovations in the field of his professional activity, see the directions of future development and ways to solve the problems that arise. In order to educate a specialist at the level of such requirements, it is necessary to organize and manage his education, develop effective forms, active methods and a complex of modern tools for the implementation of production education in higher education, as well as scientifically and methodically substantiate it.

In this textbook 5111000-professional education (5510100-therapeutic work) and 5510900-Medical Biology work in the content of the educational textbook "professional pedagogy" intended for students of the directions of education, the harmony of advanced ideas in the national and world education system, integration of education and production, reflect the development of modern science, technology, the latest achievements of the current professional pedagogical science, the methodological basis is thought about.

The fundamentals of vocational pedagogical science, the process of vocational education, the content of vocational education, the application of foreign experience in the development of vocational education in Uzbekistan, the personality of Education recipients in vocational education, the essence of educational work in vocational education, methods, forms and tools of vocational education, types of modern lessons, the organization of Independent Education of students, the diagnosis, the issues of preparation of vocational education students, use of information and communication technologies in vocational education, devel

opment of production education, organization and conduct of qualification pedagogical practice in vocational education, motivation and activation of students in vocational education, pedagogical management in vocational education are covered in detail.

The textbook serves as an important resource for students of vocational education directions preparing for pedagogical activity, as well as for improving pedagogical skills.

MUNDARIJA

KIRISH

1-MAVZU: KASBIY PEDAGOGIKA FANINING ASOSLARI

- 1.1. Kasbiy pedagogikaning shakllanish tarixi
- 1.2. “Kasbiy pedagogika” fanining kasbiy ta’lim mutaxassislarini tayyorlashda tutgan o’rni
- 1.3. Fanning predmeti, maqsadi, vazifalari va metodologik asoslari.
- 1.4. Kasbiy pedagogika fanining asosiy tushunchalari (kategoriyalari)
- 1.5. Kasbiy pedagogika fanining tarmoqlari
- 1.6. Kasbiy pedagogikaning ilmiy-tadqiqot metodlari
- 1.7. Kasbiy pedagogikaning boshqa fanlar bilan bog’liqligi
- 1.8. Pedagogik faoliyatga qo’yilgan talablar, pedagogning asosiy professional sifatleri
- 1.9. O‘zbekistonda kasbiy va tibbiy ta’lim tizimidagi islohotlar.
- 1.10. Ta’lim oluvchilarni va aholini kasbga yo’naltirish.

2-MAVZU. KASBIY TA’LIM JARAYONI

- 2.1. Kasbiy ta’limda pedagogik jarayon, uning mohiyati va tuzilmasi
- 2.2. Ta’lim oluvchilarning o‘quv-bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish
- 2.3. Shaxsga yo’naltirilgan kasbiy ta’lim tamoyillari.

3-MAVZU. KASBIY TA’LIM MAZMUNI

- 3.1. Kasbiy ta’lim mazmunini ifodalaydigan me’yoriy hujjatlar.
- 3.2. Kasb-hunar ta’limi tizimida tibbiyot mutaxassisliklar bo’yicha Davlat ta’lim standartlari, malakaviy tavsifnoma, o‘quv rejasi va o‘quv dasturlari, yangi avlod darsliklari va o‘quv qo’llanmalari, ularga qo’yiladigan talablar
- 3.3. Kasblar va ixtisoliklar umumdavlat klassifikatori

4-MAVZU: O‘ZBEKISTONDA KASBIY TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY TAJRIBALARNI QO‘LLASH

- 4.1. Kasbiy ta’limga tegishli ilg’or chet el mamlakatlari tajribasini o‘rganish bo’yicha qiyosiy izlanishlar olib borishning maqsad va vazifalari.
- 4.2. Rivojlangan mamlakatlarda kasbiy ta’lim tizimi Yaponiyada kasb ta’lim tizimi
- 4.3. Qiyosiy tahlil natijalari asosida Respublikamizda kasbiy ta’limning rivojlanish omillari va uni o‘ziga xosligi

5-MAVZU: KASBIY TA’LIMDA TA’LIM OLUVCHILAR SHAXSI

- 5.1. Shaxs rivojlanishining pedagogik-psixologik xususiyatlari.
- 5.2. Shaxsni shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar
- 5.3. Shaxs shakllanishining yosh davrlari va ularning o‘ziga xos xususiyatlari

6-MAVZU: KASBIY TA’LIMDA TARBIYAVIY ISHLAR MOHIYATI

- 6.1. Kasbiy ta’limda ma’naviy-axloqiy tarbiya ishlari.
- 6.2. Darsda va darsdan tashqari vaqtda tarbiyaviy ishlarni tashkil etish hamda olib borish xususiyatlari

7-MAVZU: KASBIY TA’LIM USULLARI, SHAKLLARI VA VOSITALARI

- 7.1. Kasbiy ta’lim turlari, usullari, shakllari va vositalari.

7.2. Kasb-hunar ta'limining umumdidaktik tamoyillari.

**8-MAVZU: KASBIY TA'LIMDA ZAMONAVIY DARS TURLARI.
TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIMINI TASHKIL ETISH**

8.1. Kasbiy ta'limda zamonaviy darslarni tashkil etish xususiyatlari.

8.2. Ma'ruza, seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari.

8.3. Mustaqil ta'limning maqsad va vazifalari .

8.4. Mustaqil ishlarini tashkil etish o'ziga xos jihatlari

8.5. Talabalarining mustaqil ish turlari.

8.5. Talabalarining mustaqil ish turlari.

**9-MAVZU: O'QITISH JARAYONIDA TALABALARNING BILIM,
KO'NIKMA VA MALAKALARINI NAZORAT QILISH VA BAHOLASH**

9. 1. Ta'lim olganlikni tashxis etishning mohiyati.

9.2. O'quv jarayonida nazorat va hisobga olish funksiyalari

9.3. Ta'lim olganlikni nazorat qilish va tashxislash tamoyillari. O'quv faoliyati natijalarini hisobga olish turlari, shakl, va metodlari

9.4. Bilim, ko'nikma va malakalarni baholash mezonlari

10-MAVZU: KASBIY TA'LIMDA INNOVATSIYALAR

10.1. Kasbiy ta'lim muassasalarida innovatsion faoliyat

10.2. O'qitish jarayonida qo'llanadigan innovatsion texnologiyalar.

**11-MAVZU: TIBBIY TA'LIMDA O'QITISHNING NOAN'ANAVIY
USULLARI**

11.1. O'qitishning noan'anaviy usullari.

11.2. O'qitishning interfaol metodlariga quyiladigan talablar.

11.3. Ta'limning interfaol metodlari va ulardan foydalanish tartibi

**12-MAVZU: TESTOLOGIYA VA UNING O'ZIGA XOS
XUSUSIYATLARI**

12. 1. Testologiyaning rivojlanish tarixi

12.2. Test topshiriqlarining rivojlantiruvchi funksiyasi.

12.3. Talabalarining o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish va baholashda test topshiriqlaridan foydalanish yo'llari

13-MAVZU: KASBIY TA'LIM O'QITUVCHILARINI TAYYORLASH

13.1. Kasbiy ta'lim o'qituvchisiga qo'yiladigan talablar.

13.2. O'qituvchining pedagogik faoliyati

1.3. Kasbiy ta'lim mutaxassislarining malaka oshirish faoliyati

**14-MAVZU: KASB TA'LIMIDA AXBOROT KOMMUNIKATSION
TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH**

14.1. Ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari

14.2. Pedagogik dasturiy vositalar tushunchasi

14.3. Pedagogik dasturiy vositalarni yaratishga qo'yiladigan talablar

14.4. Kasbiy ta'limda masofaviy o'qitish

14.5. Kasbiy ta'limda ommaviy onlayn ochiq kurslardan foydalanish

15-MAVZU: ISHLAB CHIQUV TA'LIMINI RIVOJLANTIRISH, ICHT BOSQICHLARI VA TASHKILY SHAKLLARI

15.1. Ishlab chiqarish ta'limi mazmuni va mohiyati.

15.2. Ishlab chiqarish ta'limi bosqichlari

15.3. Ishlab chiqarish ta'limining tashkiliy shakllari

15.4. Ishlab chiqarish ta'limini rejalashtirish

16-MAVZU: KASBIY TA'LIMDA MALAKAVIY VA PEDAGOGIK AMALIYOTNI TASHKIL ETISH HAMDA O'TKAZISH

16.1. Malakaviy amaliyot haqida tushuncha

16.2. Malakaviy amaliyotning maqsadi va vazifalari.

16.3. Malakaviy amaliyot turlari

16.4. Amaliyot rahbarining majburiyatlari

16.5. Malakaviy va pedagogik amaliyot jarayonida talabalarda kasbiy tafakkur madaniyatini shakllantirish

17-MAVZU: KASBIY PEDAGOGIKADA TALABALARNI MOTIVLASHTIRISH VA FAOLLASHTIRISH

17.1. O'qitishni motivlashtirish va faollashtirish xususiyatlari. O'quv motivlarini shakllantirish.

17.2. O'qitishdagi faollik, o'quv faoliyatini faollashtirishni amalga oshirish usullari. Qiziqishlar va ehtiyojlarning bog'liqligi.

17.3. A.Maslouning ehtiyojlar ierarxiyasi mohiyati.

18-MAVZU: KASBIY TA'LIMDA PEDAGOGIK BOSHQARUV

18.1. O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalarini boshqarishning umumiy va ilmiy asoslari

18.2. Kasbiy ta'lim muassasalarida rahbarlik qilish va unga qo'yiladigan talablar.

18.3. Boshqaruvning pedagogik va psixologik masalalari

18.4. Pedagogik jamoani boshqarish usullari.

18.5. O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalarida boshqaruv faoliyatini amalga oshirishda marketing.

TESTLAR

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Введение

ТЕМА 1. ОСНОВЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ

- 1.1. История становления профессиональной педагогики
- 1.2. Роль науки в профессиональной педагогике в подготовке специалистов профессионального образования
- 1.3. Предмет, цель, задачи и методологические основы науки.
- 1.4. Основные понятия (категории) профессиональной педагогической науки)
- 1.5. Отрасли профессиональной педагогики
- 1.6. Научно-исследовательские методы профессиональной педагогики
- 1.7. Связь профессиональной педагогики с другими предметами
- 1.8. Требования к педагогической деятельности, основные профессиональные качества педагога
- 1.9. Реформы в системе профессионального и медицинского образования в Узбекистане.
- 1.10. Ориентация обучающихся и населения на профессию.

ТЕМА 2. ПРОЦЕСС ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

- 2.1. Педагогический процесс в профессиональном образовании, его сущность и структура
- 2.2. Организация и управление обучающихся учебно-познавательной деятельностью
- 2.3. Принципы профобразования, ориентированные на человека.

ТЕМА 3. СОДЕРЖАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

- 3.1. Нормативные документы, характеризующие содержание профессионального образования.
- 3.2. Государственные образовательные стандарты по медицинским специальностям в системе профессионального образования, квалификационное описание, учебный план и учебные программы, учебники и учебные пособия нового поколения, требования к ним

3.3. Общегосударственный классификатор профессий и специальностей

ТЕМА 4. ПРИМЕНЕНИЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

4.1. Цели и задачи проведения сравнительного исследования по изучению передового зарубежного опыта, относящегося к профессиональному образованию.

4.2. Система профессионального образования в развитых странах. Система профессионального образования в Японии

4.3. Факторы развития профессионального образования в республике и его специфика на основе результатов сравнительного анализа

ТЕМА 5. ЛИЧНОСТЬ ОБУЧАЮЩИХСЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

5.1. Педагогико-психологические особенности развития личности.

5.2. Факторы, влияющие на формирование личности

5.3. Возрастные периоды формирования личности и их особенности

ТЕМА 6. СУЩНОСТЬ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

6.1. Работа по духовно-нравственному воспитанию в профессиональном образовании.

6.2. Особенности организации и проведения воспитательной работы на уроке и внеурочное время

ТЕМА 7. МЕТОДЫ, ФОРМЫ И СРЕДСТВА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

7.1. Виды, методы, формы и средства профессионального обучения.

7.2. Общие дидактические принципы профессионального образования.

ТЕМА 8. СОВРЕМЕННЫЕ ВИДЫ ЗАНЯТИЙ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ. ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ

8.1. Особенности организации современных занятий в профессиональном образовании.

8.2. Лекции, семинары, практические и лабораторные занятия.

8.3. Цели и задачи независимого образования .

8.4. Особенности организации самостоятельной работы

8.5.Самостоятельные виды работы студентов.

8.5.Самостоятельные виды работы студентов.

ТЕМА 9. КОНТРОЛЬ И ОЦЕНКА ЗНАНИЙ, УМЕНИЙ И НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

9. 1.Суть диагностики образования.

9.2. Функции контроля и учета в процессе обучения

9.3. Принципы контроля и диагностики образования. Виды, формы и методы учета результатов учебной деятельности

9.4. Критерии оценки знаний, умений и навыков

ТЕМА 10. ИННОВАЦИИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

10.1. Инновационная деятельность в профессиональных образовательных учреждениях

10.2. Инновационные технологии, применяемые в процессе обучения.

ТЕМА 11. НЕТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ В МЕДИЦИНСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

11.1.Нетрадиционные методы обучения.

11.2. Требования к интерактивным методам обучения.

11.3. Интерактивные методы обучения и порядок их использования

ТЕМА 12. ТЕСТОЛОГИЯ И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ

12. 1. История развития тестологии

12.2. Развивающая функция тестовых заданий.

12.3.Способы использования тестовых заданий при контроле и оценке знаний, умений и навыков, приобретенных студентами

ТЕМА 13. ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

13.1. Требования к преподавателю профессионального образования.

13.2. Педагогическая деятельность учителя

13.4. Деятельность по повышению квалификации специалистов профессионального образования

ТЕМА 14. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

14.1. Информационно-коммуникационные технологии в образовании

14.2. Понятие педагогических программных средств

14.3. Педагогическое программирование и его требования

14.4. Дистанционное обучение в профессиональном образовании

14.5. Использование публичных онлайн-открытых курсов в профессиональном образовании

ТЕМА 15. РАЗВИТИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ, ЭТАПЫ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ФОРМЫ

15.1. Содержание и сущность производственного обучения.

15.2. Этапы производственного обучения

15.3. Организационные формы производственного обучения

15.4. Планирование производственного обучения

ТЕМА 16. ОРГАНИЗАЦИЯ И ПРОВЕДЕНИЕ КВАЛИФИКАЦИОННОЙ И ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

16.1. Понятие о квалификационной практике

16.2. Цель и задачи квалификационной практики.

16.3. Виды квалификационной практики

16.4. Обязанности руководителя практики

16.5. Формирование культуры профессионального мышления у студентов в процессе профессиональной и педагогической практики

ТЕМА 17. МОТИВАЦИЯ И АКТИВИЗАЦИЯ СТУДЕНТОВ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКЕ

17.1. Особенности мотивации и активации обучения. Формирование мотивов обучения.

17.2. Активность в обучении, методы осуществления активизации учебной деятельности. Зависимость интересов и потребностей.

17.3. Сущность иерархии потребностей по А.Маслоу.

ТЕМА 18. ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

18.1. Общие и научные основы управления учреждениями среднего профессионального образования

18.2. Руководство в профессиональных учебных заведениях и предъявляемые к нему требования.

18.3. Педагогические и психологические вопросы управления

18.4. Методы управления педагогическим коллективом.

18.5. Маркетинг при осуществлении управленческой деятельности в учреждениях среднего профессионального образования.

Тесты

KIRISH

Ta'lim sohasidagi asosiy vazifalaridan biri zamonaviy ta'lim-tarbiyani yo'lg'a

qo'yishda yoshlarni kasb-hunarga o'rgatish, o'z istagi va xohishi, qiziqishi va qobiliyatiga qarab kasb tanlash, butun hayoti davomida o'z kasbiga sadoqatli bo'lish hislarini shakllantirishdan iboratdir.

Oliy ta'lim o'quv jarayoni, o'quv ishlari, ishlab chiqarish ta'limi, tarbiyaviy soatlar, darsdan tashqari tarbiyaviy tadbirlaridan iborat bo'lib, ulaming yaxlit pedagogik jarayon sifatida takomillashtirilishi amaliy tajriba-sinov ishlari natijalariga ko'ra belgilanadi.

Bu jarayon oliy tibbiyot ta'lim muassasalarida tegishli yo'nalishdagi mutaxassislik fanlarini o'qitish va ishlab chiqarish ta'limi (mutaxassislik fanlari bo'yicha laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar, texnik vositalarni boshqarishga o'rgatish, o'quv va ishlab chiqarish amaliyoti) ni yuqori metodik saviyada o'tish orqali amalga oshiriladi. Mashg'ulotlarning qayd etilgan tashkiliy shakllari talabalarni tanlagan mutaxassisliklari bo'yicha amaliy faoliyatga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Oliy tibbiy ta'lim muassasalarida amalga oshiriladigan kasbiy ta'lim natijasida nazariy bilim, ko'nikma va malakalar tizimi shakllantiriladi, ishlab chiqarish ta'limi jarayonida esa o'quvchilar asosan amaliy kasbiy ko'nikma va malakalarni egallaydilar. Bu ikkala mushtarak jarayon mahsuli sifatida muayyan kasb va malakaga ega bo'lgan kichik mutaxassisni tayyorlash ta'minlanadi.

Zamonaviy mutaxassis o'z kasbiy faoliyati sohasidagi yangiliklarni egallab borishi, istiqboldagi taraqqiyot yo'nalishlari hamda yuzaga keluvchi muammolarni yechish yo'llarini ko'ra bilishi lozim. Bunday talablar darajasidagi mutaxassisni tarbiyalash uchun ta'limini tashkil etish va boshqarish, oliy ta'limda ishlab chiqarish ta'limini amalga oshirishning samarali shakllari, faol metodlari hamda zamonaviy vositalari majmuasini ishlab chiqish hamda ilmiy-metodik jihatdan asoslash lozim bo'ladi.

Mazkur qo'llanma ham bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy pedagogika borasidagi nazariy bilimlarini puxta egallashlariga ko'maklashish, amaliy bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga puxta zamin tayyorlashga qaratilgan.

Shuningdek, qo'llanma oliy ta'lim muassasalari hamda kasb-hunar kollejlari o'qituvchilari, soha tadqiqotchilari uchun asosiy manbalardan biri bo'lib qoladi, deb ishonamiz.

1-MAVZU: KASBIY PEDAGOGIKA FANINING ASOSLARI

Tayanch iboralar: kasb, ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, kasbiy ta'lim, kasbiy pedagogika, kasbiy mahorat, pedagogik faoliyat, pedagogik jarayon, ilmiy-tadqiqot metodlari, tibbiy ta'lim, kasbga yo'naltirish.

1.1. Kasbiy pedagogikaning shakllanish tarixi

Kasbiy pedagogikani davrlashtirishga turlicha yondashuvlar mavjud. O'quv adabiyotlarda ko'rsatilishicha, kasbiy pedagogikaning rivojlanish tarixi ibtidoiy jamiyatdan hozirgi davrgacha uning shakllanishi va taraqqiyotini qamrab oladi. Ushbu yondashuv har doim ilmiy qiziqishga ega, ammo uning kamchiliklari ko'pincha tavsifga ega. Ushbu yondashuv doirasida avlodlar o'rtasida umumiy ijtimoiy va kasbiy tajribani topshirishning o'ziga xos xususiyatlari aniqlanmagan va bu xususiyatlar tarixda uchraydi, chunki shaxsni ijtimoiylashtirish va kasbiylashtirish maqsadlari o'ziga xosdir. Bunday holda, ijtimoiylashuv deganda shaxsni jamiyat va tabiatga "kirish" tushuniladi va kasbiylashtirish - bu "kasbga kirish". Bu, ayniqsa, mehnatning qishloq xo'jaligiga va chorvachilikka, aqliy va jismoniy mehnatga va hunarmandchilikning paydo bo'lishi davrida aniqlandi.

Biz bilamizki, hech qanday pedagogika, hatto kasbiy pedagogika, ibtidoiy jamiyatdagi fan sifatida, hatto jamiyat rivojlanishining keyingi bosqichlarida ham shunchaki bo'lmagan va bo'la olmaydi ham. Biroq, shu bilan birga, insoniyat jamiyatining paydo bo'lishining dastlabki daqiqalaridan boshlab hayotni, ijtimoiy va kasbiy tajribani uzatish metodlari, shakllari va usullari bir-biridan farq qilar edi. Eslatib o'tamiz, umumiy ta'limda pedagogikaning asosiy maqsadi shaxsni ijtimoiylashtirishdir. Shu munosabat bilan, ijtimoiy tuzilishning kasb-hunar ta'limi va uning ilm-fandan oldingi, kasbiy pedagogika kabi elementlarini aniqlash uchun ijtimoiy rivojlanish tarixiga qisqacha nazar solamiz.

Shuni ta'kidlash kerakki, turli xil ilmiy konsepsiyalarda tarixiy jarayonni davrlashtirish asosiga turli omillar qo'yilgan.

1. Ontologik yondashuv. Har bir tarixiy davr uchun ishlab chiqarish usuliga, voqelikning amaliy rivojlanishi, vositalar, ijtimoiy munosabatlar va boshqalarga qarab, kasbiy pedagogikaning rivojlanish bosqichlarini aniqlash mumkin. Ontologik yondashuv kontekstida shaxs ijtimoiylashadi va shaxsdan ajraladi. Kasbiy pedagogikaning rivojlanish bosqichlarini ibtidoiy jamoa (davlatchilikkacha), quldorlik, feodal va kapitalistik deb atashimiz mumkin.

2. Etnogenetik yondashuv. L.N.Gumilyov insoniyat jamiyatining tarixi etnik guruhlarning paydo bo'lishi, etnogenez nazariyasi asosiga tayanadi: "... Yer yuzida yashaydigan xalqlarning iqtisodiy hayoti aholi yashaydigan hududlarning landshaftlari va iqlimi bilan chambarchas bog'liqdir." Va yana: «Maxsus tarixiy sharoitlar xalqlarning hayotida bir necha bor o'zgaradi va aksincha, ishlab chiqarishning bir turi hukmronlik qilganda, xalqning tafovutlari ko'pincha kuzatiladi. Tabiat tarixi va odamlar tarixining o'zaro ta'siri sifatida tarixiy jarayon g'oyasiga asoslanib, biz birinchi, eng umumiy bo'linishni - texnosferada yuzaga keladigan ijtimoiy stimullarni va doimiy ravishda geografik muhitdan kelib chiqadigan tabiiy stimullarni taklif qilishimiz mumkin. " Shunday qilib, shaxsni jamiyatda ijtimoiylashtirish va kasbiylashtirish usullari har bir tarixiy davrda ham ijtimoiy, ham tabiiy omillar bilan belgilanishi va har bir tarixiy davrda turli xil rag'batlantiruvchi va dominantliklar mavjudligi ko'rsatildi.

3. Madaniy va tarixiy yondashuv. M.K.Petrov madaniyatning uch turini ajratdi: shaxsiy-nominal, kasbiy-nominal va universal-kontseptual. Birinchi turdagi madaniyat ibtidoiy jamoalarga xosdir, bu erda bilim homiy xudoning nomi bilan kodlangan, ikkinchisi - Sharqning an'anaviy jamiyatlari (Xitoy, Hindiston), uchinchisi - zamonaviy G'arbiy Evropa jamiyatlari uchun. "Ijtimoiy gen" ning roli uzoq vaqt davomida ma'no tuzatish va saqlab qolish qobiliyatiga ega bo'lgan belgi bilan o'ynaydi. Belgining mohiyatli xususiyati bu ijtimoiy zarur faoliyat turlarining sinchkovlik bilan qayd etilishidir. Butun bilimlar to'plami yakka shaxsning qobiliyatidan, uning jismoniy va aqliy qobiliyatidan oshganligi sababli, bilimlarni

jismoniy shaxslar qobiliyatining konturlari bo'ylab ular uchun mumkin bo'lgan qismlarga bo'lish kerak va keyin bu qismlarni bir butunga birlashtirish kerak.

M.K. Petrovning ta'limotlarida translyatsiya qilish hayotga kirgan avlodlarni kasbiylashtirish va ijtimoiylashtirishga, ularni eski vositalar bilan tegishli muassasalar va mexanizmlarga solishtirishga qaratilgan aloqani anglatadi. Har doim oqsoqollardan yoshlarga qaratilgan va shuning uchun bolalik va o'smirlik davridagi insoniy material har qanday madaniyatda bir xil bo'lib, yoshni katta yoshga o'xshatishga qaratilgan texnik, usullar keng tarqalgan. "Talaba-o'qituvchi" tarjimali tuzilishining asosiy elementi madaniyatning barcha turlari uchun universaldir, lekin har bir tur o'qituvchining shaxsiga nisbatan o'ziga xos cheklovlarni qo'yadi.

Shunday qilib, ijtimoiy va kasbiy tajribani topshirish qadim zamonlardan beri insonga xos bo'lgan jarayondir, chunki bu elementsiz insoniyat jamiyatini ko'paytirish mumkin emas edi. Jamoa a'zolari nomlarini muqaddaslash, bu nom bilan bir guruh kishilarga berilgan nom va faoliyatning bog'liqligi jamoatchilik bilimlari va tajribalarini topshirishning erta tashkillashtirilgan shakli haqida gapiradi.

4. Postindustriya jamiyati nazariyasi doirasida D. Bell va uning izdoshlari kasbiy pedagogikaning evolyutsiyasini sanoatdan oldingi (sodda, ilmiy holatga qadar), sanoat va post-sanoat (ilmiy) sifatida tasavvur qilishlari mumkin.

Kasbiy pedagogikaning vujudga kelishi va shakllanishining birinchi bosqichi, uni fanga aylanishi insoniyat jamiyatining paydo bo'lishidan boshlab XIX asrning o'rtalarigacha xronologik ravishda belgilanishi mumkin; ikkinchisi - XIX asrning o'rtalaridan XX asrning 80-yillarga qadar; uchinchisi XX asrning - 80-yillardan hozirgi vaqtgacha bo'lgan davr.

Ibtidoiy jamiyatda mehnat va ijtimoiy funktsiyalarning taqsimlanishi tabiiy-biologik asoslarga tayanadi, buning natijasida erkaklar va ayollar o'rtasida mehnat taqsimoti, shuningdek ijtimoiy jamoaning yosh taqsimoti paydo bo'ldi. Bolalarni mehnatga tayyorlash to'g'ridan-to'g'ri mehnat faoliyatida amalga oshirildi. Ta'lim madaniyatning vorisligini ta'minlash, sotsializatsiya va shaxs rivojlanishining

ijtimoiy usuli sifatida jamiyat bilan bir vaqtda vujudga keladi va mehnat, tafakkur va til bilan bir qatorda rivojlanadi. Va tajriba almashish ma'lum usullar, shakllar va vositalar yordamida amalga oshirilganligi sababli, "ota-o'g'il", "katta avlod - yosh avlod" ijtimoiy tajribani topshirish mavzulari mavjud edi, shuning uchun buni kasbiy pedagogika elementiga xos bo'lgan o'quv jarayoni deb talqin qilish mantiqan mos keladi.

Rus psixologi E.A.Klimov o'z tadqiqot ishlarida "kasb tanlash", "kasbga yo'naltirish" kabi masalalarga e'tiborini qaratib, bu borada tadqiqot ishini olib borgan. Xususan, misol sifatida Differensial diagnostik surovnomma (DDS) metodikasini ishlab chiqqan. E.A.Klimovdan tashkari ham ko'p chet el olimlari bu masala bo'yicha ish olib borganlar. Asta-sekin jamiyatda kasb tanlashga nisbatan ongli yondoshishlar kuzatila boshlandi. YA'ni ularning barchasi kasbiy ta'limning shakllanishiga olib keladi.

Kasbiy pedagogikaning ajralib chiqishi hozirgi kunda shaxsning kasbiy mehnatga o'rganib ketishi emas, balki alohida kasbiy bilim, ko'nikma va malaka hamda umuman kasblar olamiga kirib borishiga asoslanadi.

1.2. "Kasbiy pedagogika" fanining kasbiy ta'lim mutaxassislarini tayyorlashda tutgan o'rni

Kasbiy pedagogika o'quv yurtlari o'quvchilarining ta'limi, tarbiyasi, o'qishi hamda rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadi, ta'lim va tarbiya, pedagogik va axborot texnologiyalarini qo'llash mezonlarini ishlab chiqadi, kasb ta'limi muassasalari turlarini va ularni boshqarish tizimiii asoslaydi. U pedagogik nazariyalar to'g'risidagi bilimlarni, innovatsion texnologiyalarni loyihalash uslublarini umumlashtiradi. Kasbiy pedagogika fani insonni kasbiy faoliyatga tayyorlash, yangi avlodni kasbiy tarbiyalash, malakali ishchi kuchini yangi talablar darajasiga moslab borishni ko'zda tutadi. Kasbiy pedagogika jahon miqyosida tan olingan eng ilg'or metodlar va yo'nalishlar bilan boyib bormoqda.

Bugungi kunda o'zining keng tadbqiqini kutib yotgan, fanning boshqa sohalari

bilan bog'liq ravishda ishlab chiqilgan yangi konsepsiyalar va nazariyalar rivojlantirilmoqda.

Kasbiy pedagogika umumiy pedagogika fanining tarmog'i sifatida kasbiy-texnik ta'lim tizimining takomillashish jarayonida shakllanib boradi. U nisbatan yangi fan sohasi sanalib, bugungi kunda ko'plab tushunchalari shakllanib, rivojlanib kelmoqda. Har qanday fan sohasida bo'lgani kabi kasbiy ta'lim pedagogikasi o'z kategoriyalari va tushunchalariga, sifat ko'rsatkichlariga egaki, bular fanning asosini tashkil qiladi.

Kasb ta'limi uzoq davrlar mobaynida har tomonlama rivojlangan shaxsni tarbiyalashga yo'naltirilib borildi, biroq ushbu tadbir bitiruvchilarning kasbiy mahoratini shakllanish darajasini pasayishi hisobiga amalga oshirildi. Bu holat kasbiy mahoratni va layoqatni oshirish, insonning butun umri davomida o'z bilimini takomillashtirib borish va o'z-o'zini tarbiyalash ehtiyojini oshirishga xizmat qilmas edi. Respublikamiz ta'lim tizimidagi islohatlar natijasida kasbiy ta'lim ishchi kasblariga maxsus tayyorlash masalasiga, ta'lim oluvchi shaxsida kasbiy mahorat va layoqat sifatlarini shakllantirishga alohida e'tibor berilmoqda. Kasb mahorati deyilganda bitiruvchining yuqori darajadagi kasbiy ko'nikma va malakalarni egallaganligi tushuniladi, u shaxsning mehnat bozorida egallayotgan kasbi bo'yicha raqobatbardoshlik darajasida o'z aksini topadi. Kasbiy mahorat ishchi kuchlarining yuqori darajada moslashuvchanligini va yangiliklarni tez o'zlashtirishi, yangi ishlab chiqarish sharoitlariga oz vaqt ichida o'ta olishi, faoliyat sohasini mustaqil tanlay olishi kabi sifatlar bilan belgilanadi.

Kasbiy pedagogika fani tarkibida mazkur fanining mazmuni, maqsad va vazifalari, ilm-fan va sog'liqni saqlashda tutgan o'rni, predmeti va metodlari, nazariy va metodologik asoslari, kasb ta'limi tamoyillari, kasbiy ta'lim me'yoriy hujjatlari, zamonaviy pedagogik va innovatsion o'qitish texnologiyalari, talaba-yoshlarni ma'naviy-axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, o'quv-tarbiya jarayonini tashkillashtiruvchi – pedagogga qo'yilgan talablar, kadrlar tayyorlash sifatini yaxshilash, ularni qayta tayyorlash va malaka oshirish vazifalari hamda imkoniyatlarini ko'rib chiqadi.

1.3. Fanning predmeti, maqsadi, vazifalari va metodologik asoslari.

“Kasbiy pedagogika” fanining maqsadi – talabalarda kasbiy ta’lim yo‘nalishining Davlat ta’lim standartida belgilangan hajmdagi ilmiy-nazariy bilim, amaliy malaka va ko‘nikmalar hamda kasbiy kompetensiyani shakllantirishdan iborat. SHuningdek, talabalarni kasbiy pedagogika va kasbiy psixologiya fani bilan tanishtirish, ularga kasbiy faoliyatda zarur bo‘ladigan fanga oid bilimlarni berish, kerakli bilimlarni shakllantirish va ko‘nikmalarni hosil qilishdir.

“Kasbiy pedagogika” fanining vazifalari:

- fanning ilmiy-nazariy va amaliy asoslari, kasbiy ta’lim sohasidagi islohotlarni haqida bilimlarni o‘zlashtirish;
- ta’lim oluvchilar shaxsini kasbiy shakllantirish;
- kasbiy psixodagnostik jarayon asoslarini, shaxsning xususiyatlarini, psixik holatini, muomala va tasavvurining qonuniyatlarini o‘zlashtirish;
- shuningdek, kasb tanlash, kasbga yo‘naltirish, kasbiy kamolotga doir psixologik konsepsiyalarni o‘rganishdan iborat.

Kasbiy pedagogika talabalarning ta’limi, tarbiyasi, o‘qishi hamda rivojlanish qonuniyatlarini o‘rganadi, ta’lim va tarbiya, pedagogik va axborot texnologiyalarini qo‘llash me’zonlarini ishlab chiqadi, kasb ta’limi muassasalari turlarini va ulami boshqarish tizimi asoslaydi. U pedagogik nazariyalar to‘g‘risidagi bilimlarni, innovatsion texnologiyalarni loyihalash uslublarini umumlashtiradi. **Kasbiy pedagogika** fani insonni kasbiy faoliyatga tayyorlash, yangi avlodni kasbiy tarbiyalash, malakali ishchi kuchini yangi talablar darajasiga moslab borishni ko‘zda tutadi.

Kasbiy pedagogika jahon miqyosida tan olingan eng ilg‘or metodlar va yo‘nalishlar bilan boyib bormoqda. Bugungi kunda o‘zining keng tatbig‘ini kutib yotgan, fan boshqa sohalari bilan bog‘liq ravishda ishlab chiqilgan yangi konsepsiyalar va nazariyalar rivojlantirilmoqda.

Kasbiy pedagogika umumiy pedagogika fanining tarmog‘i sifatida kasbiy -

texnik ta'lim tizimining takomillashish jarayonida shakllanib boradi. U nisbatan yangi fan sohasi sanalib, bugungi kunda ko'plab tushunchalari shakllanib, rivojlanib kelmoqda. Har qanday fan sohasida bo'lgani kabi kasbiy pedagogika o'z kategoriyalari va tushunchalariga, sifat ko'rsatkichlariga egaki, bular fanning asosini tashkil qiladi.

Kasbiy pedagogika fani boshqa fanlar bilan birgalikda kasbiy ta'limning turli tizimlarida quyidagi vazifalarni bajarishi mumkin:

- o'quvchilarning yangi, yanada murakkab vazifalarni amalga oshirishlarini ta'minlash uchun ularning kasbiy mahoratini oshirishi;

- kasbiy-texnik ta'limning yangi konsepsiyalarini amalga oshirish vosita va yo'llarini yaratishga e'tiborni qaratish, faol-ijodkor shaxsni tarbiyalash;

- pedagogik bilimlarni egallashga yangicha yondashuvlarni ishlab chiqish;

- kasbiy ta'lim va tarbiyaning yangi, yanada samarali shakl va metodlarini ishlab chiqish;

- rivojlanib boruvchi yangi pedagogik jarayonlarni loyihalash, ta'lim oluvchilarning barcha imkoniyatlari va qobiliyatlarini ishga solishi uchun sharoit yaratish, kasbiy mahoratni egallashi uchun sarflanadigan vaqtni qisqartirishga erishish.

1.4. Kasbiy pedagogika fanining asosiy tushunchalari (kategoriyalari)

Har qanday fan predmeti uni kategorial-tushunchaviy apparati orqali ochib beriladi. Shuning uchun «kategoriya», «tushuncha», «atama» so'zlarini ma'nolarini farqlash maqsadga muvofiq.

Kategoriya (yunoncha. kategoria - aniqlovchi) - umumiy va fundamental tushuncha bo'lib, ilmiy-nazariy tafakkur xarakterini aniqlovchi va real borliq qonuniyatlarini va munosabatlarini, xususiyatlarini ifodalaydi.

Tushuncha - bu aniq mazmun bilan to'ldirilgan so'z yoki so'z birikmasidir.

Termin (atama) (lot. terminus - chegara) - maxsus soha doirasida real obyektning aniq belgilash va uni boshqa tushunchalar bilan munosabatini o'rnatishni ifodalovchi so'z yoki so'z birikmasidir.

Kasbiy pedagogikaning asosiy kategoriyalariga quyidagilar kiradi:

Ma'lumot - o'quvchilarni bilim, ko'nikma, malakalarini o'zlashtirish natijasi va jarayoni, u asosida dunyoqarashni, axloqiy va boshqa shaxsiy fazilatlarni shakllanishi, ijodiy qobiliyatlarini rivojlanishi.

Tarbiya - shaxsni shakllanishi va rivojlanishi uchun sharoit yaratishga va maqsadga yo'naltirilgan jarayon.

Ta'lim - bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish maqsadiga yo'naltirilib, maxsus tashkil etilgan jarayon bo'lib, uning natijasida shaxsni tabiiy qobiliyatlari rivojlanishi hamda uning shaxsiy va ijtimoiy sifatlari shakllanadi.

Pedagogik jarayon - o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro aloqadorligi asosida maxsus tashkil etilgan shaxsni ta'limi, tarbiyasi va rivojlanishini ta'minlovchi jarayon.

O'z-o'zini o'qitish - bilimlarni o'zlashtirish va izlash bilan bog'liq bo'lgan insonni maqsadga yo'naltirilgan faoliyati.

O'z-o'zini tarbiyalash - insonni o'zida xulq-atvor normalari, sifat va fazilatlarini shakllanishini anglagan va maqsadga yo'naltirilgan faoliyati.

Insonning rivojlanishi - tashqi va ichki, boshqariluvchi va boshqarilishiga berilmaydigan omillar tomonidan shaxsning shakllanishi jarayonidir. Ularning tarkibida albatta, maqsadga yo'naltirilgan tarbiya asosiy rol o'ynaydi.

O'qitish jarayonida ta'lim, tarbiya va ma'lumot o'zaro mustahkam bog'liq ravishda amalga oshiriladi. O'qituvchi qaysi fanni o'qitishdan qat'iy nazar, o'sib kelayotgan avlodga fan asoslarini o'rgatadi, bilimlarni bayon qiladi. Shu materiallarning mazmuniga qarab tarbiya masalalarini ham hal qiladi, bolalarda ilmiy dunyoqarashni tarkib toptiradi, madaniy xulq-atvor ko'nikmalarini tarbiyalaydi, ularning ongiga ilg'or madaniyatlilik prinsplarini singdirib boradi. Demak, ta'lim nazariyasining mavzu bahsi tarbiya va ta'lim masalalaridan tashkil topib, ularning hammasi bir vaqtda, bir jarayonda amalga oshirib boriladi.

Inson shaxsining shakllanishida ma'lum maqsadga qaratilgan o'zi tushunib yetib orzu qilgan (o'zi mustaqil tarbiyalay oladigan) fazilatlar, sifatlar va xulqlarning shakllantirilishi katta rol o'ynaydi.

O'qitish - o'rgatish - bolalarning maxsus tashkil etiladigan faol mustaqil,

bilish - tanish, mehnat, estetik, jismoniy faoliyati bo'lib, tabiiy qobiliyatlarini va psixik jarayonlarini rivojlantirish, tajribalar, ko'nikmalar hamda bilimlarni egallash, o'zlashtirishga yo'naltirilgan faoliyatidir.

Pedagogik faoliyat - estetik, axloqiy, siyosiy, iqtisodiy maqsadlarga muvofiq ravishda yosh avlodni hayotga tayyorlashning aqlan o'ylab ko'rilgan, katta yoshdagilarning ijtimoiy zarur bo'lgan mehnatining o'ziga xos turidir.

Pedagogik tajriba - o'qituvchi tomonidan pedagogikaning prinsiplari va amaliy qonunlarini ijodiy va faol ravishda o'zlashtirish hamda real shart-sharoitlarni, bolalarning, bolalar jamoasining, shaxsning o'ziga xosliklarini hisobga olgan holda amaliyotga tatbiq etishidir.

Pedagogik qarama-qarshiliklar (kelishmovchiliklar) - pedagogika amaliyoti jarayonida vujudga keladigan eskirgan pedagogik ko'rsatmalar, qarashlar, konsepsiyalar va pedagogik jarayonning tarbiyaviy samaradorligini pasaytiradigan, shaxsni shakllantirish tizimlari bilan vujudga kelgan nomuvofiqlikdir.

Shaxsning har tomonlama kamolotga yetishi - ma'lum bir real tarixiy shart-sharoitlarda amalga oshirish mumkin bo'lgan qobiliyatlar va iqtidorlarning, uning mohiyatini tashkil etadigan hamma kuchlarining to'liq va batamom rivojlanishidir.

Pedagogik jarayon - ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan kattalarning pedagogik faoliyati ta'sirida tashkiliy shakllantirilgan va mazmunan boyitilgan hamda tarbiyachining yo'naltiruvchi va olib boruvchi rahbarlik ro'li - natijasida bolaning o'z-o'zi taraqqiy ettirishidir.

Bolalarni tarbiyalovchi jamoa - bir butun o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etishning asosiy shakllaridan biri bo'lib, jamoaviy yuqori darajadagi axloqiy, estetik hamda ijtimoiy munosabatlarni tarbiyalaydigan, maxsus tashkil etilgan sistema, bolalar muhitida muloqot olib borishdir.

Kasb ta'limi jarayoni - pedagogik jarayonning muhim qismi, u o'qitish, bilim berish, ko'nikma va malakalar hosil qilish bilan birga kasbga yo'naltiradi.

Kasb ta'limi metodlari - talabalarni bevosita kasbga yo'naltiruvchi usullar majmuasi.

Kasb - bu inson hayoti uchun zarur bulgan, jamiyatdagi huquqiy me'yorlarga javob beradigan, insonning kelajagini belgilab beradigan o'ziga xos murakkab jarayon, deb belgilashimiz mumkin.

Kasb - bu insonning ma'lum bir ehtiyojlarini va manfaatlarini o'zi tanlagan kasb faoliyatidagi bilimlari, layoqati, malakalariga xos xususiyatlari orqali namoyon bo'lishidir.

Kasb-hunar maktablari - kadrlar tayyorlash umumta'lim muassasalarining 9-sinf bitiruvchilari hisobidan shakllantirilgan guruhlarda 2 yillik umumta'lim va mutaxassislik fanlarining integratsiyalashgan dasturlari asosida kunduzgi ta'lim shaklida amalga oshiriladi.

Kasb-hunar kolleji o'quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, mahorat va malakasini chuqur rivojlantirishni, tanlangan kasblar bo'yicha bir yoki bir necha ixtisos olishni ta'minlaydigan uch yillik o'rta kasb-hunar o'quv yurtidir.

Kasbiy ta'lim – ta'lim oluvchilarning mutaxassisliklar (kasblar)ga doir kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan uzluksiz ta'lim turi;

1.5. Kasbiy pedagogika fanining tarmoqlari

Kasbiy pedagogikaning obyekti nafaqat insonni mehnatga maxsus (kasbiy) tayyorlashning tor doirasi, balki butun yaxlit ta'lim tizimi. Bundan tashqari, ushbu soha faqat professional pedagogikaning obyekti bo'lishi mumkin emas. Aslida, ta'lim sohasi ko'plab ijtimoiy, tabiiy va hattoki texnik fanlarning e'tiborini jalb qiladi va qo'llaydi, chunki yaxlit ta'lim tizimini rivojlantirishning ilmiy asoslanishi fanlararo o'zaro ta'sirisiz, iqtisodiyot, sotsiologiya, tarix, falsafa, fanlar sintezi, tabiat, texnologiya va turli xil bilimlar sohalarisiz amalga oshirilmaydi. texnologiya, inson va shaxsni shakllantirish haqidagi fanlarning butun majmuasi - pedagogika, fiziologiya, psixologiya, tibbiyot va boshqalar.

Kasbiy pedagogika predmeti ikki qirrali xarakterga ega: shaxsning zarur kasbiy fazilatlarini shakllantirishning pedagogik jarayoni va bunday shakllanishning maqsadli, asosli va to'g'ri jarayonini (texnologik) tarkibiy qismlarini belgilaydigan pedagogik tizim.

1.6. Kasbiy pedagogikaning ilmiy-tadqiqot metodlari

Har qanday fanning metodologik asoslarini o'zlashtirmasdan turib, ushbu fanni ilmiy bilimlar sohasini uni amaliyotda qo'llanilishi mohiyatini tushunish mumkin emas. Fan metodologiyasining umumiy holatlariga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Lug'atlarda metodologiya bilishning ilmiy metodi to'g'risidagi ta'limot sifatida, nazariy va amaliy faoliyatni tashkil etish prinsiplari va yo'llari to'g'risidagi ta'limot sifatida, u yoki bu fandagi qo'llaniladigan metodlar yig'indisi sifatida izohlanadi.

Metodologiyaning falsafiy va maxsus ilmiy darajasi mavjud.

Fan metodologiyasining yuqori darajasi falsafa hisoblanadi. Bizga ma'lumki, sobiq sho'ro tuzumi davrida fanlarni o'qitishning falsafiy asosi sifatida dialektik materializm qabul qilingan. Shuning uchun ko'plab mutaxassislar ijtimoiy, gumanitar va tabiiy fanlarning falsafiy asosini dialektika tashkil qiladi deb hisoblaydilar. Ularning fikricha, dialektika qoidalari butun bir pedagogik tizimdagi ta'lim va tarbiya jarayonlari uchun umumiydir. Shuning uchun zarur falsafiy nazariyalar har qanday fan bilan o'zaro aloqadordir.

Falsafada fanni atributlari sifatida g'oya va prinsiplar, qonun va qonuniyatlar, tushuncha va kategoriyalar qabul qilingan.

Dialektik materializm g'oyalari orasidan determinizm prinsiplarini, ya'ni hodisalarni o'zaro aloqadorligi va rivojlanishini ko'rib chiqamiz. Pedagogikada rivojlanish prinsipi pedagogik jarayon ta'lim va tarbiya jarayonlaridan tashkil topgan ijtimoiy va murakkab hodisa ekanligini ifodalaydi.

Unda barcha komponentlar: jamiyat ehtiyoji va ta'lim-tarbiya maqsadi, pedagog va talabalar, o'zlashtiriladigan material va uni uzatish yo'llari, o'qituvchi rahbarligidagi mashg'ulot va o'quvchilarni mustaqil ishi, o'quv va tarbiyaviy ishlar orasida o'zaro aloqadorlik mavjud.

Shunday qilib, pedagogika metodologiyasi fanni falsafiy va maxsus ilmiy metodologik darajalariga asoslanadi. Metodologiyani barcha darajalari o'zaro aloqadorlikda va bir-biriga bo'ysungan holda tizimni shakllantiradi.

Pedagog uchun pedagogika fani metodologiyasi mohiyatini bilishligi ta'lim jarayonini samarali tashkil etish va boshqarishda zarur bo'ladi. Har qanday fan

yangi bilimlar bilan to'ldirilsagina rivojlanishi mumkin. Bilimlarni olish obyektivligi tadqiqot metodologiyasini tanlashga bog'liq.

Metodologiya (yunoncha. *methodos* — nazariya, ta'limot, bilish yoki tadqiqot yo'li va *logos* — so'z, tushuncha): 1) amaliy va nazariy faoliyatni qurish va tashkil etish yo'llari va prinsiplar tizimi; 2) bilishning ilmiy metodi to'g'risidagi ta'limot; 3) u yoki bu fanda qo'llaniladigan metodlar yig'indisi ma'nolarini anglatadi.

Pedagogika fanining metodologiyasi — bu pedagogik borliqni o'zgartirish va bilish jarayonlarini shakllari, metodlari va prinsiplari to'g'risidagi ta'limot.

Fan metodologiyasi tadqiqot komponentlarini tavsiflab, tadqiqot vazifalarini hal etish jarayonida harakatlar ketma-ketligi va bosqichlari to'g'risidagi tasavvurlarni shakllantirib, tadqiqotning metod hamda vositalari yig'indisini, vazifalarini, tadqiqot obyekti va predmetini tavsiflaydi.

Pedagogik tadqiqotlarni tashkil etishda umumnazariy metodlar: analiz, sintez, taqqoslash, induksiya, deduksiya, mavhumlashtirish, umumlashtirish, konkretlashtirish, modellashtirish; sotsiologik metodlar: anketa, intervyu, reyting; ijtimoiy psixologik metodlar: sotsiometriya, test, trening; matematik metodlar.

Pedagogik tadqiqot metodlari nazariy va amaliy (empirik) turlarga bo'linadi.

Tadqiqotning nazariy metodlari ilmiy faktlarni tizimlashtirish, kengaytirish, aniqlashni taqozo qilib, hodisalarni tushuntiradi va oldindan izohlab, olingan natijalarni ishonchliligini oshirib, mavhumdan aniq bilimlarga o'tishni, turli tushuncha va farazlar orasidagi aloqadorliklarni o'rnatib, asosiy va ikkinchi darajalilarini ajratadi.

Ayrim nazariy metodlarni tavsiflaymiz.

Analiz — hodisalarni alohida sifat va xususiyatlarga ajratish, ya'ni o'rganilayotgan butun bir hodisa yoki jarayonni fikran tarkibiy qismlarga bo'lish.

O'rganilayotgan hodisani turli aspektlar bo'yicha tahlil qilish mumkin. Har taraflama tahlil hodisani mohiyatini chuqur ochib berishni ifodalaydi.

Sintez — hodisani xususiyatlari va sifatlarini fikran jamlab butunni hosil qilish.

Sintez — bu nafaqat miqdoriy to'plash, balki mazmunan bog'lashdir. Agar hodisalar shunchaki bog'lansa, unda tizimli aloqadorliklar hosil bo'lmaydi.

Har qanday tadqiqotda analiz va sintez uzviy aloqada bo‘ladi.

Taqqoslash — o‘rganilayotgan hodisalar orasidagi o‘xshashliklarni va farqlarini o‘rnatish.

Taqqoslashda taqqoslash asoslarini, ya'ni mezonlarini aniqlab olish maqsadga bog‘liq.

Hodisalarni bir-biri bilan taqqoslash uchun avvalo ularni asosiy belgilarini ajratib olish lozim. Taqqoslashning tarkibiy qismi hamisha analiz hisoblanadi, ayrim hollarda sintez ham qo‘llaniladi.

Umumlashtirish — hodisa va jarayonlarning umumiy jihatlarini ajratish. Tadqiqotni umumlashtirish.

Hodisalarni bir-biri bilan taqqoslash natijasida tadqiqotchi hodisalarni umumiy jihatlarini topib va u asosida bir fikriy guruhga birlashtiradi.

Modellashtirish — hodisa va jarayonlarni real va ideal modellar yordamida tadqiq qilish.

Induksiya, deduksiya — amaliy yo‘llar bilan olingan ma'lumotlarni umumlashtiruvchi mantiqiy metodlar. Induktiv metod xususiy fikrlardan umumiy xulosalarga borishni, deduktiv — umumiydan xususiy xulosalar chiqarishni ifodalaydi.

Tadqiqotning empirik (amaliy) metodlariga: ma'lumotlarni yig‘ish va to‘plash metodlari (kuzatish, suhbat, anketa, test); nazorat va o‘lchash metodlari; ma'lumotlarni qayta ishlash metodlari (matematik, statistik, grafik, jadvalli; baholash metodlari (o‘z-o‘zini baholash, reyting); tadqiqot natijalarini pedagogik amaliyotda qo‘llash metodlari (eksperiment, tajribali ta'lim, masshtabli qo‘llash) va b.

Ayrim metodlarni ko‘rib chiqamiz.

Kuzatish — aniq pedagogik hodisalarni maqsadli, tizimli o‘rganish. Pedagogika fanida kuzatish keng qo‘llaniladi. Kuzatish ilmiy materiallarni to‘plashning asosiy metodi sifatida ayrim hollarda yordamchi metod hisoblanadi. Kuzatish o‘z-o‘zini kuzatish bilan birga qadimiy tadqiqot metodi hisodlanadi.

Kuzatish tadqiqot metodi sifatida qator xususiyatlarga ega:

- kuzatishning maqsadga yo‘nalganligi;
- kuzatishning analitik xarakteri;
- uzatuvchi umumiy kartinadan baholanadigan, tahlil qilinadigan, tushuntiriladigan alohida tomonlarini, elementlarini, aloqalarini, ajratib oladi;
- kuzatishning kompleksligi (bir butunligi) kuzatilayotgan obykti tomonlarini diqqat markazdan qochirmaslik;
- kuzatishning tizimlilikligi.

Turli belgilar bo‘yicha kuzatish quyidagi turlarga bo‘linadi:

Kuzatish tashkil etish vaqtiga ko‘ra uzluksiz va diskret turlarga bo‘linadi.

Kuzatish hajmiga ko‘ra keng va tor kuzatish turlariga bo‘linadi.

Ma'lumotlarni olish yo‘llariga ko‘ra kuzatish to‘g‘ridan-to‘g‘ri va yashirin kuzatish turlariga bo‘linadi.

Kuzatuvchi va kuzatiluvchi orasidagi farqiga ko‘ra, uzviy va vaqti-vaqti bilan kuzatish turlariga bo‘linadi.

O‘tkazish sharoitlariga ko‘ra, tabiiy va tajribaviy kuzatishga bo‘linadi.

Rejaga ko‘ra noformal (erkin) va formal (standart) kuzatish.

Qo‘llanish davriga ko‘ra doimiy, qaytariluvchi, bir marotabali, ko‘p marotabali kuzatishga bo‘linadi.

Kuzatish turlari qo‘yilgan maqsadga va obyektning xarakteriga bog‘liq. Har qanday metod singari kuzatish metodini ham salbiy va ijobiy tomonlari mavjud.

Kuzatish metodining ijobiy tomonlari:

- predmetni bir butunlikda o‘rganadi;
- tabiiy sharoitda o‘rganish;
- ko‘p qirrali aloqalarda va namoyon bo‘lishda o‘rganadi.

Ushbu metodni kamchiliklari:

- ko‘p miqdordagi hodisalarni qamrab ololmasligi;
- ko‘p vaqt talab qilishi;
- kuzatuvchi shaxsi bilan bog‘liq xatolarni mavjudligi ehtimoli;
- ayrim hodisa va jarayonlarni kuzatish imkoniyati bo‘lmasligi.

Pedagogik kuzatish —ilmiy tadqiqotni o‘tkazishning passiv shaklidir.

Anketa metodi - tizimli savollar asosida respondentlar bilan muloqotni tashkil etishga asoslanadi, ushbu metod yordamida pedagogik kuzatish va suhbat jarayonida to'plangan dalillar boyitiladi.

Quyidagi shartlarga amal qilinganda anketa metodi samarali qo'llaniladi:

- 1) anketa savollari muammoning mohiyatini yoritishga xizmat qilsa;
- 2) anketa savollari hajmi yirik va noaniq bo'lmasligi;
- 3) anketa savollari o'quvchilarning dunyoqarashi, yosh, psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda tuzilishi;
- 4) savollarga to'la javob qaytarilishi uchun yetarlicha vaqt ajratilishi;
- 5) anketa o'quvchilarning pedagogik va psixologik tavsifnomalarini tuzish manbaiga aylanmasligi;
- 6) anketa savollariga berilgan javoblar muayyan mezonlar asosida tahlil etilishi.

Test metodi - o'rganilayotgan shaxsning aqliy rivojlanish darajasi, qobiliyati, muayyan ish-harakat, faoliyatni bajarishga doir ko'nikma, malakalari, shaxsiy va irodaviy sifatleri, ruhiy xususiyatlarini aniqlash va baholashda qo'llaniladigan qisqa standart tekshirish bo'lib, uning ahamiyati shaxsning muayyan soha bo'yicha nazariy bilimlarini, qobiliyati, psixofiziologik, shaxsiy xususiyatlarining rivojlanganligi, ma'lum faoliyatni tashkil etishga doir ko'nikma, malakalarning shakllanganlik darajasini aniqlashga xizmat qilishida ko'zga tashlanadi.

Pedagogik tajriba metodining ilmiy-amaliy ahamiyati muammo yechimini topish imkoniyatlarini o'rganish, mavjud pedagogik sharoitlarning maqsadga erishishni kafolatlay olishi, berilayotgan tavsiyalarning amaliyotda o'z in'ikosiga ega bo'la olishi va ularning samaradorligini aniqlash uchun keng imkoniyatlarni yaratishda aks etadi.

Shkalalash — tadqiqot metodlaridan biri bo'lib, sifat omillarni miqdoriy qatarga o'tkazishni ifodalaydi.

Matematik-statistik tahlil metodi - pedagogik tadqiqot, tajriba-sinov ishlarining amaliy natijalarini ma'lum bir maqsad asosida tizimli o'rganish, umumlashtirish va amaliy natijalarning haqqoniyligini baholash maqsadida olib

boriladi.

Pedagogik ilmiy tadqiqotlarda matematik-statistik metodning qo'lla- nilishidan ko'zlangan maqsad tajriba-sinov ishlari, shuningdek, tadqiqot ishining samaradorlik darajasini aniqlashdan iborat. Unga ko'ra tajriba va nazorat guruhlarida tajriba avvali hamda yakunida qo'lga kiritilgan ko'rsatkichlar maxsus matematik formulalar yordamida qayta tahlil etiladi, yakuniy qiymat tadqiqot samarasini ifodalovchi asosiy ko'rsatkich hisoblanadi.

1.7. Kasbiy pedagogikaning boshqa fanlar bilan bog'liqligi

Kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash o'quv rejasida gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy, matematik va tabiiy-ilmiy, umumkasbiy, ixtisoslik, qo'shimcha va tanlov fanlari bloklaridagi fanlarni o'qitish orqali amalga oshirish nazarda tutilgan. Umumkasbiy fanlar blokini psixologik-pedagogik, loyihalash - konstruktorlik - texnologik, ekspluatatsion (xizmat ko'rsatish), konstruktorlik kurslariga ajratish mumkun.

Kasb ta'limi o'qituvchilarining psixologik-pedagogik jihatdan tayyorgarligi psixologik-pedagogik turkumdagi yoshlar fiziologiyasi va gigiyena, psixologiya, pedagogika kasb ta'lim pedagogikasi, pedagogik mahorat, pedagogik texnologiyalar, kasb ta'limi metodikasi, kasb tanlashga yo'llash kabi fanlarni o'zaro bog'liqlikda o'rganishda amalga oshadi.

Kasb ta'limi o'qituvchisini tayyorlashda «Kasb ta'lim pedagogikasi» ixtisoslashtiruvchi fanlardan biridir. Bu fan boshqa fanlar (pedagogika, psixologiya, kasb ta'limi metodikasi, kasb tanlashga yo'llash va hokazolar) ni takrorlamaydi, balki ular bilan yaqin bog'lanishda bo'ladi. Shu sababli «Kasbiy pedagogika» fanini boshqa psixologik-pedagogik turkumdagi fanlarsiz u fanlarda olgan bilimlarsiz tasavur qilib bo'lmaydi. Ayrim psixologik-pedagogik turkumdagi fanlarni o'rganmasdan, ulardagi bilimlarni egallamasdan turib «Kasb ta'lim pedagogikasi» fanini chuqur o'zlashtirib bo'lmaydi.

Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisi «Kasb ta'lim pedagogikasi» fanini o'rganar ekan, u quyidagi bir qator fanlarni o'rgangan, u fanlardan chuqur bilimga ega bo'lgan bo'lishi kerak:

- umumiy psixologiyaning obyekti, vazifalari. Psixologiya tabiiy va ijtimoiy fan sifatida. Psixika, haqida tushuncha, yo'l ko'rsatish va boshqaruvchanlik vazifasi. Bosh miya va psixika. Psixika va ong. Psixologiya va falsafa. Sharq mutafakkirlarining psixologik qarashlari. Psixika va ongni tahlil qilish asoslari. Hozirgi zamon psixologiyasining tuzilmasi va uning asoslari. Psixologiyaning sohalari.

1.8. Pedagogik faoliyatga qo'yilgan talablar, pedagogning asosiy professional sifatlari

Pedagogik faoliyat, yaxlit olganda bevosita o'qituvchilik, pedagoglik kasbi - juda qadimiy sanaladi. Unda avlodlar vorisiyligining minglab yillik tajribalari mujassamlashgan. O'qituvchi, o'z kasbiy mohiyatiga ko'ra - avlodlarni bir-biriga bog'laydigan bo'g'in, insoniy, ijtimoiy, tarixiy tajribaning tashuvchisi. Xalqning ijtimoiy-madaniy bir butunligi, yaxlit taraqqiyotning o'zi, avlodlarning vorisiyligi ko'p jihatdan pedagogik faoliyatga bog'liq.

Pedagoglik kasbining paydo bo'lishi obyektiv hodisadir. Chunki agar katta avlod o'rniga keladigan yosh avlod ular to'plagan tajribani o'rganmay, uni o'rab turgan olamni qayta o'rgana boshlashganida edi insonlar jamiyati mavjud bo'lmas va rivojlanmas edi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, qadim zamonlarda, hali mehnat taqsimoti bo'lmagan bir davrda kattalar tajribasining bolalarga etkazilishi mehnat faoliyati jarayonida olib borilgan. Bolalar yoshligidanoq shu faoliyatga ishtirok etar va unga oid usullarni o'rganganlar (ovchilik, mevalarni terish va h.k.) va kattalar ko'magida turli ko'nikma hamda malakalarga ega bo'lganlar. Ana shu xususiyatlari bilan inson hayvonlardan ajralib turganlar.

Ish qurollarining takomillashuvi, manifakturani rivojlanishi ko'proq oziq-ovqat to'plash imkonini berdi. SHuning uchun qariyalar va kasallar ishga jalb qilinmasdan ularga olovni qo'riqlash va bolalarga qarab turish ishi topshirildi. Ish qurollarining ongli ravishda tayyorlash va qo'llash jarayonining murakkablashuvi mehnat ko'nikma va malakalarini maxsus o'rganish ehtiyojini vujudga keltirdi. Shu bilan bir qatorda qabilaning hurmatga sazovor va tajribali a'zolarining muhim

va asosiy vazifasi bolalarga xalq donishmandligini va tajribasini etkazish, ularni mustaqil hayotga tayyorlash, ijtimoiy hayot me'yorlari va ularga amal qilinishini ta'minlash bo'lib qoldi.

Pedagogik faoliyat paydo bo'lgan vaqtdan boshlab, turli tarixiy taraqqiyot davrlarida mazmunan o'zgargan bo'lsada, uning asosiy vazifasi yoshlarga ta'lim berish, tarbiyalash, ularni ma'lumotli qilish bilan bog'liq bo'lgan. YUqorida qayd etib o'tilganidek, barcha davrlarning etuk mutafakkirlari pedagogik faoliyat, ta'lim va tarbiyaning ijtimoiy ahamiyatini alohida ko'rsatib o'tganlar. Shuning uchun pedagogik faoliyat muayyan xususiyatlarga ega.

Pedagogik faoliyatning dastlabki o'ziga xosligi shundan iboratki, u bilan turli ijtimoiy qatlam a'zolari ishlab chiqarish ishlarini bajarish jarayonida hamma shug'ullanadi. Chunki bu faoliyat tarbiyalashga moyillikni anglatuvchi inson tabiatiga xos xususiyat hisoblanib, u ota-onalar va qirindosh-urug'lar, yoshi katta do'st- o'rtoqlar, jamoadoshlar, o'quv, ishlab chiqarish guruhlari, rahbarlar, lavozimdagi kishilar va hokazoni qamrab oladi. Ammo bularning barchasi noprofessional pedagogik faoliyat hisoblanadi.

Professional pedagogik faoliyat esa maxsus tayyorgarlikdan o'tgan, kasbiy-pedagogik ma'lumotga ega bo'lishni talab etadi. U muayyan pedagogik tizimlarda amalga oshiriladi, u yashash manbai bo'lib, tabiiy ravishda unga haq to'lanadi. Shu bois bu kasb doimiy mutaxassislik bo'lib, yashash, tirikchilik manbai bo'lgan faoliyat, mashg'ulot turi bo'lib hisoblanadi. Doimiy ravishda o'zgarib turadigan dunyoda pedagogik faoliyat o'zgarmaydi, garchi albatta, uning mazmuni, shart-sharoiti o'zgarsa ham. Chunki davr, zamon o'zgargan sari ba'zi kasb-korlar yo'qolib ketishi mumkin. Masalan, Alisher Navoiy yashagan davrda eng zarur va zamonaviy kasb bo'lgan xattotlik bugungi kunda butunlay yo'qolib ketgan.

Pedagogik faoliyatning mazmun, mohiyatini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilar ekanmiz, mazkurni ko'rib chiqish maqsadga muvofiq. Pedagogik kasbning o'ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, u o'z mohiyatiga ko'ra insonparvarlik, jamoaviylik va ijodkorlik xususiyatlarga ega.

Pedagoglik kasbining **insonparvarlik xususiyati** uning inson tarbiyasiga, shaxsni shakllantirish va uni rivojlantirish funksiyalarini amalga oshirish bilan bog'liq holda bola tomonidan insoniyat yutuqlarini o'zlashtirilishiga qaratilgan bo'lib, shu orqali inson naslining davomiyligi, avlodlar vorisiyligi ta'minlanadi.

Pedagogik faoliyatning **jamoaviylik xususiyati** deganda shuni tushunish lozimki, ta'lim oluvchiga faqat bir o'qituvchi emas, balki o'qituvchilar jamoasi, shuningdek, ona-onalar va boshqa guruhli va jamoaviy ta'sir manbalari o'z ahamiyatini ko'rsatadi.

Pedagog faoliyatining **ijodiylik xususiyati** uning belgilangan maqsadga erishish yo'lida o'z imkoniyatlarini qay darajada ishga moslanganligi bilan belgilanadi. Shuning uchun ham pedagogik faoliyatning ijodkorlik xususiyati muhim ahamiyatga egadir.

Pedagogik maqsad - bu o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan o'zaro hamkorlikdagi faoliyat natijasining tasavvurdagi umumiy tuzilmasi bo'lib, pedagogik jarayonning barcha tarkibiy qism(ta'lim o'rgatuvchi, ta'lim o'rganuvchi, ta'lim maqsadi, ta'lim vazifalari, ta'lim mazmuni, ta'lim shakllari, ta'lim metodlari, ta'lim vositalari, nazorat va baholash, natija)lari unga moslashtiriladi.

Pedagogik faoliyatning maqsadini aniqlash va belgilash juda katta nazariy va amaliy ahamiyatga ega: birinchidan, maqsadni bilish pedagogik nazariyani ishlab chiqishga bevosita yordam ko'rsatadi. Aynan qanday insonni tarbiyalash va o'qitish lozimligini aniq tasavvur qilinadi va pedagogik jarayon mohiyati to'g'ri anglanadi va belgilanadi; ikkinchidan, pedagogik faoliyat maqsadining anglanganligi pedagogning amaliy ishiga bevosita ta'sir o'tkazadi va o'qituvchi o'quvchi shaxsini loyihalay olishi imkoniyatiga ega bo'ladi. Buning uchun esa o'quvchisi kelajakda qanday bo'lishi kerak, unda zarur bo'lgan sifatlarni qanday shakllantirish mumkinligini aniq bilishi kerak.

Ko'rinib turibdiki, pedagogik faoliyatning bugungi kundagi bosh va pirovard maqsadi — har tomonlama barkamol insonni tarbiyalash hisolanib, u dinamik o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda, ijodiy imkoniyatlarini to'la ishga solib

ham o'z manfaatlari uchun, ham davlat va jamiyat manfaatlari uchun maqsadni yuzaga chiqara olsin.

Pedagogik faoliyatning yana bir xususiyati, yuqorida ta'kidlanganidek, uning **insonparvar yo'nalganligidir**. Pedagogik faoliyatning g'oyaviy asosi sifatida uning insonparvar yo'nalganligini olish mumkin. Hozirgi zamon ta'limida insonparvarlik tamoyili ta'limni insonparvarlashtirish tendensiyasi ko'rinishida amalga oshirilyapti.

Insonparvarlik - inson deb nomlangan qadriyatni shaxs sifatida tan olish, uning qadr-qimmatini va or-nomusini qadrlashga asoslangan g'oya va qarashlarni bildiradi.

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida insonparvarlik qimmatli yo'nalishlar va qarashlarning muayyan tizimi sifatida ijtimoiy ideal ahamiyatiga molik bo'lmoqda. Inson - ijtimoiy tarakqiyotning cho'qqisi, pirovard maqsadi sifatida qaralmoqdaki, bunda insonning shaxs sifatida barcha imkoniyatlarini ishga solishi, hayotning ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy sohasida muvozanatda bo'lishi, alohida betakror shaxs sifatida gullab-yashnashi uchun barcha shart-sharoitlar yaratilishi lozim bo'ladi.

“Insonparvar” tushunchasi insonparvarlikka nisbatan birlamchi tushuncha bo'lib, u qimmatli insoniy fazilat sifatida doimo boshqalarga yordam berishga tayyor bo'lish, boshqalarga nisbatan hurmat, mehribonchilik ko'rsatishga intilishni anglatadi.

Pedagogik faoliyatning insonparvarlik tabiati eng avvalo insonni tarbiyalashda, uni shaxs sifatida shakllantirish va rivojlantirishda, u tomonidan insoniyat erishgan yutuqlarni o'zlashtirish darajasida va shu orqali insoniyat naslining davomiyligi va vorisiyligini ta'minlashda namoyon bo'ladi.

Pedagogik faoliyatning insonparvar tabiati, shuningdek, inson shaxsini yaxlit anglash, uning intellektual, ma'naviy, axloqiy imkoniyatlarining barkamol rivojlanishini tushunishda ham aks etadi.

Insonparvarlashtirish nuqtai nazaridan pedagogik faoliyat shundan iboratki, har bir inson o'z faoliyatining to'laqonli sub'ekti, egasiga (o'z ishini ustasiga)

aylansin, ya'ni erkin, o'z-o'zini rivojlantira oladigan, dunyoda bo'ladigan voqea-hodisalarga nisbatan mas'uliyat bilan yondashadigan kishi bo'lsin.

Ta'limni insonparvarlashtirish muhim ijtimoiy-pedagogik tamoyil sifatida qaraladi. Unda zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirishning ijtimoiy tendensiyalari o'z ifodasini topadi. Ta'lim mazmuni shaxsni shakllantirish, uning biluv, ma'naviy, faoliyatli imkoniyatini o'stirishdan iborat bo'ladi. Ta'limni insonparvarlashtirishni shunday tavsiflash mumkinki, unda har bir ta'lim jarayoni ishtirokchisi (o'qituvchi, o'quvchi, o'qituvchilar jamoasi, o'quvchilar jamoasi, rahbariyat va xodimlar) munosabatlarini o'zaro hurmat asosida quradilar.

Ta'lim jarayonini insonparvarlashtirishning ikki aspektini ajratish mumkin:

- ta'lim mazmunida inson, insoniyat, insoniylik to'g'risidagi bilimlar hajmini kengaytirish, insonparvarlik yo'nalishidagi o'quv predmetlarini belgilab berish;
- ijtimoiy-gumanitar o'quv predmetlarini o'qitish sifatini yaxshilash.

Shu o'rinda asosiy vazifalardan biri ijtimoiy-gumanitar bo'lmagan predmetlarni o'qitishni insonparvarlashtirishga e'tibor qaratish. Bu vazifani har bir o'quv predmetida umuminsoniy madaniyatning aynan bir xil qismlarini ajratib ko'rsatish orqali ta'lim oluvchilarda ijodiy qobiliyatlarni, ularning ma'naviy olamini, qimmatli insonparvar tamoyillarni shakllantirish bilan amalga oshirish mumkin.

Ta'limda insonparvarlik tamoyilini amalga oshirish mazmunan umuminsoniy qadriyatlarni namoyon etishni nazarda tutadi. Umuminsoniy qadriyatlarni ikki bir-birini to'ldiruvchi ma'nolarda ko'rib chiqish lozim. Birinchidan, bu shunday qadriyatlarki, ular qandaydir bir tor doiradagi odamlar guruhi uchun em as, balki butun insoniyat uchun ahamiyatga molikdir. Uni ifodalashning o'ziga xos jihatlari u yoki bu davlatning madaniy-tarixiy rivojlanish xususiyatlari, an'analariga bog'liq bo'ladi. Ikkinchidan, umuminsoniy qadriyatlar - bu tarixan va ijtimoiy jihatdan chegaralab, mahalliyashtirib bo'lmaydigan tushunchadir. Ular butun insoniyat uchun ideal, xulq-atvor namunasi bo'lib, doimiy va o'zgarmasdir.

SHu bilan bir qatorda ta'lim maqsadini aniqlashda har bir jamiyat u yoki bu darajada o'zining an'anaviy qadriyatlariga yo'naladi. Bu o'rinda millatning

madaniy va milliy o'ziga xosligi, identifikatsiyasini saqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

SHu o'rinda o'qituvchilik kasbida shaxsiy sifatlar bilan pedagogning kasbiy imkoniyatlari va ularni to'la amalga oshirishni maqsadga muvofiq deb bilamiz. Biz Rossiyalik pedagog I.P.Podlasiyning kasbiy imkoniyat to'g'risidagi xulosalariga asoslanib, "pedagogning kasbiy imkoniyatlari tuzilmasi"ni namuna tariqasida keltiramiz.

Pedagogning kasbiy imkoniyatlari tuzilmasi.

T/r	Kasbiy tayyorgarlik	Kasbiy ijodkorlik	Kasbiy etuklik	Pedagogik madaniyat
1.	Kasbiga intilish	Pedagogik salohiyat	Innovatsion faoliyatni tashkil eta olish	Pedagogik tafakkur egasi
2.	Kasbiy shakllanish	Kasbiy bilimdonlik	Insonparvar bo'lish	Pedagogik texnikani egallash
3.	Kasbiy yo'nalganlik	Faoliyatni tashkil etishda individual uslubga ega bo'lish	Kasbiy kamolot	Munosabatlarni ijobiy tashkil eta olish
4.	Pedagogik faoliyatga tayyorgarlik	Faoliyatga bo'lgan ijodiy munosabat	Kasbiy pozitsiyaga egalik	Ijtimoiy faollik
5.	Kasbiy mahoratga erishish	Ijodiy tashabbuskorlik	Kasbiy faollik	Metodik mahorat

Jadvaldan shu narsa ko'zga tashlanadiki, pedagogik faoliyat ko'pgina hollarda kasbiy imkoniyatlar va ularni tashkil etuvchi elementlar asosida ro'y beradi.

Milliy mustaqillik ko'pgina muammolarni, jumladan, pedagogik jarayonning mazmuni, shakli, usullarini insonparvarlashtirish va demokratiyalashtirish,

tarbiyaning maqsadi, shakli va usullarini milliy asosda qayta qurishni bosh maqsad qilib belgiladi. Bunday sharoitda yangicha fikrlaydigan, o'z ishining ustasi, yoshlar murabbiysi chinakam fidoiy, o'qituvchi, avvalo, bilimdon inson bo'lmog'i kerak. Bunday o'qituvchi- pedagoglar faqatgina faoliyat jarayonida shakllanadi. Chunki, har qanday oliy pedagogika ta'lim muassasasi bunday o'qituvchiga faqat pedagogik ilmni, kasbning yo'nalishlari, sirlari to'g'risida ma'lumot beradi, xolos. Chinakam pedagogik kasbining ustasi ta'lim muassasasida, bevosita va bilvosita mehnat jarayonida, o'z kasbiy malakasi ustida tinmay ishlash orqali qo'lga kiritadi.

Darhaqiqat, ta'lim – tarbiya jarayoni murakkab pedagogik tizimdir. Uning o'z oldiga qo'yilgan vazifalari, muammolari mavjud. Ularni optimal hal etish ko'pgina omillardan iborat bo'lib, eng asosiysi o'qituvchining kasbiy mahoratidir. Kasbiy mahorat izlanishlar, kuzatishlar, tinmay tajribalarni o'rganish, takrorlash, yozish, fikrlash ma'lum xulosalarga kelish orqali qo'lga kiritiladi. O'tmish ajdodlarimizning tajribasi, nazariy ma'lumotlar, ta'lim muassasasi amaliy faoliyati shundan dalolat bermoqdaki, muntazam ilm olish bilan shug'ullanish, mashq qilish, takrorlash, xulosalar chiqarish, xulosalarni tahlil qila olish, har bir kasb egasini mahorat pillapoyalari sari etaklaydi.

Respublikamizning o'qituvchisi «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da qayd etilganidek yuksak ma'naviy – axloqiy fazilat, xulq madaniyati va milliy istiqlol mafkurasini mukammal egallashi kerak bo'ladi. Zero, o'qituvchi – tarbiyachi yuksak ma'naviyat, axloq - odob, xulq madaniyatiga ega bo'lsadagina, talabalarga insoniy nuqtai - nazardan mehribon, saxovatli bo'la oladi, uni hamma hurmat qiladi. Buning uchun aql – zakovatli, saxiy, qat'iy, irodali, ko'ngli ochiq bo'lishi, o'ziga va talabalarga nisbatan talabchan, mehribon va xayrixoh, o'z shaxsiga tanqidiy nuqtai nazardan yondasha oladigan bo'lishi talab etiladi.

1.9. O'zbekistonda kasbiy va tibbiy ta'lim tizimidagi islohotlar.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarni amalga oshirish, mehnat bozori talablariga mos yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, ta'lim sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish,

innovatsion ilm-fan yutuqlarini amaliyotga tatbiq etishning samarali mexanizmlarini yaratish orqali mamlakatda ta'lim tizimini isloh qilish bo'yicha izchil ishlar amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birga, professional ta'lim dasturlari YUNESKO tashkiloti tomonidan qabul qilingan Ta'limning xalqaro standart tasniflagichi (MSKO) darajalari bilan uyg'unlashmaganligi, o'quv jarayoniga O'zbekistonning Milliy kvalifikatsiya tizimi to'laqonli joriy etilmaganligi tayyorlanayotgan kadrlarning mehnat bozorida munosib o'rin egallashlariga to'sqinlik qilmoqda.

Professional ta'lim tizimini ilg'or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim bosqichlarini joriy qilish orqali mehnat bozori uchun malakali va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash hamda mazkur jarayonga ish beruvchilarni keng jalb qilish maqsadida 2020/2021 o'quv yilidan boshlab O'zbekiston Respublikasida **Ta'limning xalqaro standart tasniflagichi** (keyingi o'rinlarda – Xalqaro tasniflagich) darajalari bilan uyg'unlashgan yangi **boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim tizimi hamda tabaqalashtirilgan ta'lim dasturlari joriy etiladigan ta'lim muassasalari tarmog'i** tashkil etildi.¹

Xalqaro tasniflagichning 3-darajasiga mos keluvchi ta'lim dasturlari asosida 9-sinf bitiruvchilarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga qaratilgan **boshlang'ich professional ta'lim bosqichida kadrlar tayyorlaydigan ta'lim muassasalari ro'yxati**, xalqaro tasniflagichning 4-darajasiga mos keluvchi ta'lim dasturlari asosida **o'rta professional ta'lim bosqichida kadrlar tayyorlaydigan ta'lim muassasalari**, xalqaro tasniflagichning 5-darajasiga mos keluvchi ta'lim dasturlari asosida **oliy ta'lim tizimi bilan integratsiyalashgan o'rta maxsus professional ta'lim bosqichida kadrlar tayyorlaydigan, oliy ta'lim muassasalari huzurida faoliyat yuritadigan ta'lim muassasalari** tashkil etildi.

a) boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim muassasalariga Xalqaro tasniflagich bo'yicha asosiy ta'lim dasturlaridan tashqari **quyi darajadagi ta'lim dasturlari bo'yicha kadrlar tayyorlash huquqi beriladi;**

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 6 сентябрдаги ПФ-5812-сон [Фармони](#)

b) tizimda mos ravishda boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim dasturlari joriy etilgan **kasb-hunar maktablari, kollejlari va texnikumlardan iborat professional ta'lim muassasalari tarmog'i** tashkil etiladi;

v) **kasb-hunar maktablarida:**

g) **kollejlarda:**

kadrlar tayyorlash Xalqaro tasniflagichning kamida 3-darajasiga mos ta'lim dasturlarini tamomlagan, "Hayot davomida ta'lim olish" prinsipi asosida kamida umumiy o'rta ma'lumotga ega bo'lgan shaxslar hisobidan kasblar va mutaxassisliklarning murakkabligidan kelib chiqqan holda 2 yilgacha muddatda kunduzgi, kechki va sirtqi ta'lim shakllarida davlat buyurtmasi hamda to'lov-kontrakt asosida amalga oshiriladi;

d) **texnikumlarda:**

kadrlar tayyorlash Xalqaro tasniflagichning kamida 3 yoki 4-darajasiga mos ta'lim dasturlarini tamomlagan, "Hayot davomida ta'lim olish" prinsipi asosida kamida umumiy o'rta ma'lumotga ega bo'lgan shaxslar hisobidan shakllantirilgan guruhlarda kasblar va mutaxassisliklarning murakkabligidan kelib chiqqan holda 2 yildan kam bo'lmagan muddatda kunduzgi, kechki va sirtqi ta'lim shakllarida davlat buyurtmasi hamda to'lov-kontrakt asosida amalga oshiriladi;

o'rta maxsus ta'lim dasturlarini muvaffaqiyatli tamomlagan bitiruvchilar o'z sohasiga mos bakalavriat ta'lim yo'nalishlari bo'yicha kirish imtihonlarisiz yakka tartibdagi suhbat orqali oliy ta'lim muassasalarida 2-kursdan o'qishini davom ettirish huquqiga ega bo'ladi;

Tibbiyot sohasini zamonaviy fikrlaydigan, chuqur bilimli, mas'uliyatni his etadigan, har jihatdan etuk kadrlar bilan ta'minlash masalasiga bugun davlat darajasida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, Harakatlar strategiyasida ham kadrlar tayyorlashning ma'no-mazmunini tubdan yangilash, xalqaro standartlar darajasida oliy malakali mutaxassislar tayyorlash uchun zarur sharoitlar yaratishga doir muhim masalalar belgilangan. Prezidentimizning "O'zbekiston Respublikasida tibbiy ta'lim tizimini yanada isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori

ushbu yo'nalishda muhim burilish yasab berdi. Davlatimiz rahbarining mazkur qarorida aynan tibbiy kadrlar etishmovchiligini bartaraf etish masalasiga echim ko'rsatilgan. YA'ni hujjatda tibbiy ta'lim yo'nalishlaridagi bakalavriat tizimida o'qish muddatlarini belgilash alohida qayd etildi. Unga ko'ra, 2017/2018 o'quv yilidan boshlab davolash ishi, kasbiy ta'lim (davolash ishi), harbiy-tibbiyot ishi (davolash ishi), pediatriya ishi 6 yil, tibbiy-biologik ish 4 yil, tibbiy profilaktika ishi 5 yil etib belgilandi. E'tiborli tomoni, hozirgi vaqtda "davolash ishi", "kasbiy ta'lim" (davolash ishi), "harbiy tibbiyot ishi" (davolash ishi), "pediatriya ishi" bakalavriat yo'nalishlari bo'yicha ta'lim olayotgan 2-5-bosqich talabalari ham ta'limni 6 yillik o'quv dasturi asosida davom ettirishi ko'zda tutilgan.

Tibbiyot xodimlarini tayyorlash borasida to'plangan tajribalar ushbu sohani, ayniqsa, o'quv dasturlarini yanada takomillashtirish vaqti kelganini ham ko'rsatmoqda. O'quv soatlari tahlil qilib o'rganganilganda, o'quv dasturlaridagi mavzularning 15 foizi va hatto undan ortig'i takrorlanishi holatlari mavjudligi aniqlandi. Bundan tashqari, bakalavriat va magistratura bosqichidagi o'quv reja va dasturlarida mutaxassislikka oid bo'lmagan fanlarning ko'pligi ham talablarning ortiqcha vaqtini olib, ixtisoslik bo'yicha bilim olishiga sezilarli ta'sir qilib kelmoqda. Yana bir muammoli holat ta'lim jarayoniga tibbiyot sohasidagi zamonaviy bilimlarni kiritishda vujudga kelgan qiyinchiliklar bilan bog'liq edi.

Davlatimiz rahbari qarori bilan oliy tibbiy ta'limning klinikagacha bo'lgan va klinik fanlar bloklari bo'yicha o'quv soatlari salmog'i oshirilishi, oliy tibbiy ta'lim standartlarini qayta ko'rib chiqish belgilandi. SHunga asosan, bakalavriat bosqichi uchun davlat ta'lim standartlari qayta ishlab chiqilmoqda. Ya'ni kasbiy fanlar bloki kengaytirilib, ijtimoiy-iqtisodiy fanlar blokini 7 foizgacha qisqartirish, klinikagacha va klinikaga oid fanlar uchun soatlar hajmini 85 foizgacha ko'paytirish nazarda tutilgan. Avvalgi Davlat ta'lim standartlarida belgilangan o'quv rejalarida gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar bloki bo'yicha o'quv soatlari hajmi 15-20 foizgacha edi. Asosiy mutaxassislik bo'yicha esa 40-50 foizni tashkil qilgan. Bu islohot oliy tibbiy ta'limning birinchi bosqichidan boshlab bo'lajak shifokorning sohaga doir bilimlarini shakllantirishga keng imkoniyatlar

yaratadi.

Yana bir e'tiborli jihati shundaki, endilikda tibbiyot oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining diplomiga ixtisoslik qayd etilishi belgilab qo'yildi. Ilgari oliy tibbiy ta'lim muassasalari bitiruvchilari diplomida ixtisoslik ko'rsatilmas edi. Natijada ichki va tashqi mehnat bozorida o'ziga yarasha muammo va salbiy holatlar kuzatilayotgandi. Bitiruvchi diplomiga ixtisoslik qayd etilishi orqali tibbiyot oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarini etakchi xorijiy tibbiy ta'lim muassasalari hamda ilmiy markazlarida malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash borasida duch kelinayotgan tushunmovchiliklarga barham beriladi.

Hech ikkilanmay aytish mumkinki, Prezidentimiz tashabbusi bilan yo'lga qo'yilayotgan tibbiy ta'limni kompleks rivojlantirish yo'lidagi sa'y-harakatlar:

- tibbiyot kadrlari etishmovchiligi qoplanishini 15 foiz tezlashtirishga,
- tibbiy ta'lim tizimini xalqaro standartlar talablariga moslashtirilishga,
- ta'lim muassasalari kadrlari salohiyatini oshirishga,
- davlat byudjeti mablag'larining maqsadli sarflanishiga,
- tibbiyot oliy o'quv yurti tilabalarining amaliy ko'nikmalarini mustahkamlash va o'quv jarayonini samarali tashkil etish orqali yuqori malakali tibbiyot kadrlarini tayyorlashga xizmat qiladi.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savollar hamda topshiriqlar:

- 1. Kasbiy ta'lim pedagogikasining shakllanish tarixi haqida ma'lumot bering.*
- 2. "Kasbiy pedagogika" fanining kasbiy ta'lim mutaxassislarini tayyorlashda tutgan o'rni haqida fikr yuriting.*
- 3. "Kasbiy pedagogika" fanining predmeti nima?*
- 4. "Kasbiy pedagogika" fanining maqsadi nimadan iborat?*
- 5. "Kasbiy pedagogika" fanining vazifalarini aytib bering.*
- 6. "Kasbiy pedagogika" fanining metodologik asoslari nimadan iborat?*
- 7. Kasbiy pedagogika fanining asosiy tushunchalari (kategoriyalari)ga nimalar kiradi?*
- 8. Kasbiy pedagogikaning ilmiy-tadqiqot metodlariga qaysi metodlar kiradi?*
- 9. Kasbiy pedagogika qaysi fanlar bilan bog'liqlikda o'rgatiladi?*

10. *Pedagogik faoliyat nima?*
11. *Pedagogik faoliyatga qaysi talablar qo'yiladi?*
12. *Pedagogning asosiy professional sifatlari nimalardan iborat?*
13. *O'zbekistonda kasbiy ta'lim tizimidagi islohotlar haqida ma'lumot bering.*
14. *Tibbiy ta'lim tizimidagi islohotlar haqida tushuncha bering.*
15. *Ta'lim oluvchilarni va aholini kasbga yo'naltirish tartibi haqida ma'lumot bering.*

2-MAVZU. KASBIY TA'LIM JARAYONI

Tayanch iboralar: *pedagogik jarayon, o'qitish, kasbiy ta'lim tamoyillari, o'quv-bilish faoliyati, shaxsga yo'naltirilgan.*

2.1. Kasbiy ta'limda pedagogik jarayon, uning mohiyati va tuzilmasi

Pedagogik jarayon o'qituvchi va ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini amaliyotda qo'llash faoliyatini o'z ichiga qamrab oladi. Kasbiy ta'lim jarayonida **mazmun, o'qish, o'qitish, tarbiyalash** asosiy bog'lovchi komponentdir.

O'qish tizimli va asoslangan o'quv faoliyati bo'lib, ta'lim oluvchi tomonidan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishda o'quv jarayoni o'ziga xos o'rin tutadi.

Anglash murakkab, rivojlanuvchi jarayondir. His-tuyg'u va bilimlarni qabul qilish jarayonida ta'lim oluvchi obyektiv haqiqatni anglaydi, u yoki bu predmet yoki jarayon to'g'risida taassurotga ega bo'ladi.

Samarali o'qitishning muhim shartlari quyidagilardir: ta'lim oluvchining qiziqishi faoliyatining faolligi, o'qituvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi samimiy munosabat. Bu esa o'z navbatida o'quvchining o'qishga bo'lgan munosabati, uning samarali o'zlashtirishi, bilim va malakasining oshirishi, o'quv material bilan samarali ishlashi irodaviy sifatlarining rivojlanishi va olgan bilimlaridan estetik qoniqish hosil qilishini ta'minlaydi.

Ta'lim oluvchining xarakteri va faolligi rivojlanishi darajalari turlichadir. Agarda ta'lim oluvchilar faoliyati passiv bo'lsa, o'qitish jarayonini amalga oshirib bo'lmaydi.

Ta'lim oluvchining bilimlarni qabul qilish faolligi uning shaxs sifatida shakllantirishiga ham ta'sir ko'rsatadi. O'quvchida o'z-o'ziga munosabati mehnatiga, boshqa shaxslarga, jamiyatga, ishlab chiqarishga, atrof muhitga ham shakllantirib boradi.

Pedagogik jarayonning muhim speo'ifik sharoitlari. Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning muhim speo'ifik shartlaridan biri - bu amaliy o'qitishdir. Amaliy o'qitish ta'limning muhim komponentlaridan biridir. O'qitish jarayoni amaliyotidan tubdan farq qiladi, chunki ishlab chiqarishdagi o'qitish uslubining asosiy maqsadi ta'lim oluvchining mahlum bir kasbga yo'naltirish va shakllantirishdan iborat.

O'quvchi va ta'lim oluvchi orasidagi o'zaro birlik va aloqadorlik haqida gapirilganda boshqaruvchi va o'rgatuvchi shaxs bu o'qituvchi ekanligini unutmaslik kerak. Faqat o'qituvchigina ta'lim oluvchiga bilim bera olishi, uni shaxs sifatida shakllantira va u ta'sir ko'rsata olishi mumkin.

Lekin, o'qituvchi qanchalik chuqur bilim bermasin, agar o'quvchi passiv, loqayd, beparvo bo'lsa unda qiziqish, intilish uyg'onmaydi, o'qituvchi va ta'lim oluvchi orasidagi munosabat sovuqligicha qolib, bilim berish jarayoni samarasiz bo'ladi.

O'qitish tizimida o'zaro aloqadorlik

O'qitish jarayonini metodlar nuqtai nazaridan ko'rib chiqish lozim. Agar o'qitish jarayoni ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish qobiliyatlarini hisobga olmasdan tashkil etilsa, unday holda o'qitish jarayoni samarasiz bo'ladi.

O'qitish jarayonining muhim komponenti

Beriladigan bilim mazmuni o'quv dasturi, davlat ta'lim standartida ko'rsatilgan bo'lib, uning tarkibini ijtimoiy maqsad, davlat buyurtmasi, pedagogik tizimining aniq maqsadlari belgilaydi. Pedagogik jarayonning faqat ta'limning mazmunlilikigagina emas, balki uning qonuniyligiga ham ta'sir ko'rsatadi, chunonchi,

a) pedagogik jarayon sharoitiga qarab mazmun belgilanmasa, ta'lim oluvchilarning o'zlashtirishlari qiyin kechadi hamda pedagogik jarayon bilan amaliyotiy sharoit o'rtasidagi bog'liqlik yo'qoladi.

b) guruhning shaxsiy imkoniyatidan kelib chiqib o'qituvchi dasturga mantiqiy o'zgartirishlar kiritishi mumkin, biroq bunday holda ham pedagogik jarayonning o'zaro bog'liqligi buzilmasligiga e'tibor berishi kerak. O'quv jarayonining sifati butun pedagogik jarayon samaradorligiga bog'liq. Ma'lumot berishning pedagogik jarayoni – o'qituvchilarning ilmiy shakllanishi texnik va texnologik ishlab chiqarish bilimlarini shakllantirishdir. Pedagogik jarayonning tarbiyaviy funksiyasi doimiy o'qishtirish va tarbiyalashdan iboratdir. Ushbu pedagogik jarayonda o'qituvchi va ustaning vazifasi ta'lim oluvchida ijobiy sifatlarni rivojlantirish uchun tarbiyaviy choralarni maksimal qo'llashdan iborat. Tarbiyachi ta'lim oluvchilarda jamoaga intilish, do'stlik, intizom, rostgo'ylik, o'z ishiga javobgarlik kabi insoniy sifatlarni rivojlantirishga asosiy e'tiborni qaratadi. Buning uchun esa eng avvalo, murabbiyning o'zida shu sifatlar mujassam bo'lmog'i lozim.

Pedagogik jarayonning rivojlantiruvchanlik funksiyasi

Berilayotgan bilimlarni o'zlashtirish o'quv dasturida qayd qilingan ta'lim oluvchilar aqliy, fikrlash qobiliyatini rivojlantirish borasidagi harakatlar ularning o'zlari tomonidan ham amalga oshirilishi lozim.

Ta'lim oluvchilarni rivojlantirish – bu pedagogik jarayon natijasidir o'qish rivojlanishning garovi bo'lib, fikriy, aqliy rivojlanish bilan birga faoliyatning ham rivojlanishiga olib keladi.

Pedagogik jarayon to'g'risida aniq fikrga ega bo'lish uchun bu jarayonni yo'naltiruvchi (boshqaruvchi) kuchlar haqida ham ma'lumotga ega bo'lish kerak. Bunday kuchlarning rivojlanishini dialektik o'qish nuqtai nazaridan aniqlash mumkin. Pedagogik jarayonga yuzaga keluvchi qarama - qarashliklar va ularning o'zaro aloqasini o'rganish ham muhimdir.

O'qituvchi ta'lim oluvchilarni bilim va malaka bilan qurollantirar ekan, ularni murakkab masalalarni hal qilishga yo'naltirilishi, pedagogik jarayonda yuzaga kelgan qiyinchiliklarning bartaraf etishga undagi talim oluvchi imkoniyatlaridan

oshmasligiga ahamiyat berishi kerak. SHundagina ta'lim oluvchilarning qobiliyat va bilimlari oddiydan murakkabga qarab borib, ularni murakkab masalalar echimini topishga undaydi. Ishlab chiqarish va o'qish orasida bevosita aloqa bo'lib, bu umumiy pedagogik jarayonda ta'lim oluvchilar kasbga yo'llash bilimlari amaliy masalalar echimini topishda muhim ahamiyat kasb etishini tushunib etadilar.

2.2. Kasbiy ta'lim tamoyillari. Umumdidaktik tamoyillar bilan pedagogik jarayon qonunlari o'zaro aloqada bo'lib, mazkur aloqa o'zining speo'ifik xususiyatlariga egadir. Ularning asosiylarini ko'rib chiqamiz.

Politeknik tamoyil Politeknik bilim zamonaviy ishlab chiqarish tizimining ilmiy asoslarini egallashni nazarda tutib, shu bilimlar asosida umumkasbiy politeknik va maxsus bilimlar shakllantiriladi.

Politeknik tamoyillarni o'qitishda quyidagi shartlarga amal qilish lozim.

- a) asosiy yo'nalishdagi rivojlangan texnika va ilmni o'qitish
- b) bir-biri bilan o'zaro bog'langan o'quv material tizimini tashkil etish.
- v) o'rganilayotgan fan asoslari borasidagi bilimlarni amaliyotda qo'llash.
- g) ta'lim berishda ta'lim oluvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olish.
- d) ta'lim oluvchilar qiziqishlarini qondirirish.
- e) kasbiy bilim berish umumta'lim bilimlariga tayanish.
- j) o'quv materialining turg'un bo'lishiga erishish.
- z) o'quv mavzularining ketma-ketligiga erishish.

Amaliyot va nazariyaning o'zaro bog'liqligi tamoyili.

O'quv jarayonida nazariy va amaliy bilimning o'zaro aloqadorligiga tayanish va o'quv predmetining asosiy maqsadi o'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotda qo'llash quyidagi shartlarga amal qilishga bog'liq.

- a) nazariy bilimlarning amaliyotda sinalishi.
- b) ixtiyoriy ish jarayonida sohaviy bilimlarning qo'llanilishi.

v) ishchilarni samarali o'qitish omili kasbiy ishlab chiqarish talabiga muvofiq kasbiy bilim berish ekanligini yodda tutish;

g) bilimlarni o‘zaro malakaviy bog‘lashda gorizontal va vertikal yo‘ldan foydalanish.

O‘quv jarayonida mutaxassis faoliyatini modellashtirish tamoyili. Modellashtirish orqali mazmun va maqsadlarni isbotlash uchun avval oson bilimlarni o‘zlashtirish, o‘qitish metodlarini o‘quv rejasi va o‘quv dasturi talablari asosida tanlash. O‘quv jarayonida keng tarmoqli ishchi faoliyati quyidagi shartlar asosida amalga oshiriladi:

- a) bilim va malakani politexnik yo‘naltirish.
- b) Ko‘chirib (integrasiya asosida) o‘qitish jarayonida gradatsiyaning o‘rni.
- v) Ko‘chirib o‘qitish jarayoni.

Mobillik tamoyili. Bu prinsip shaxsning texnik bilimlari tez o‘zlashtirish qobiliyatini tavsiflanadi. Ishchining ijodiy ish xarakteri, dunyoqarashining kengligi muammolarni anglab olish va ishlab chiqarish rivojlanishini ko‘ra bilish bilan belgilanadi.

Tartibli ketma – ketlik tamoyili quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- * o‘quv jarayonini rejalashtirish;
- * o‘quv jarayonida ketma – ketlikga amal qilish;
- * deduktiv o‘qitish metodlarini qo‘llash;
- * umumiy ta’lim bilimlarini tayanch qilib olish;
- * o‘quv materallarini o‘zaro bog‘liq holda tartibli berib borish.

Atrof-muhitni tashkil etish tamoyili. Atrof muhit deganda avvalom bor bilim yurtida o‘quv qurollari didaktik vositalar bazasini aratish va texnik, texnologik, ekologik talablarga rioya qilish shu bilan birga mehnat muhofazasini ta’minlash va ta’lim oluvchilarning sog‘liqlarini saqlash borasida muayyan sharoitlarni yaratish lozimligi tushuniladi.

Kompyuterlashtirilgan pedagogik jarayon tamoyili

Hozirgi vaqtda kompyuterlar hayotimizning turli sohalariga kirib kelmoqda. Shu bois ushbu tamoyil muhim ahamiyatga ega. Kompyuterlar pedagogik sohada ham keng qo‘llanilmoqda. Ta’lim oluvchilar kompyuterlar yordamida mavzuni

kengroq, qiziqarliroq o'zlashtiradilar va tushuntirilayotgan mavzuni ekranda ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Pedagogik jarayonni loyihalash. Pedagogik loyihalash tushunchasi hozirgi davrda pedagogik adabiyotlarda shuningdek, amaliyotchi pedagoglar tomonidan muammoli texnologiya keng qo'llanilib, aqliy rivojlanishini ta'minlash maqsadida bosqichma bosqich kompyuter texnologiyasi va boshqa texnologiyalarni qo'llash tavsiya etilmoqda. Ushbu faoliyat ixtiyoriy pedagogik texnologiyani loyihalash asosida qo'llash mumkinligini anglatadi.

Loyihalash obyekti va muammolari. Loyihalash hozirgi kunda pedagogik jarayonning muhim jihatdan biri bo'lib, malakali pedagogik jarayon texnologiyasi va boshqa ob'ektlar o'qituvchiga ta'lim oluvchilarni shaxs sifatida shakllantirish hamda ular tarbiyasiga salbiy ta'sir etuvchi omillarni yo'qotib, har bir ta'lim oluvchi uchun individual pedagogik sharoitlar yaratadi.

2.2. Ta'lim oluvchilarning o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish

O'qitish jarayonining mohiyati bilish jarayonining qarama-qarshiligidir.

O'qitish jarayoni deganda o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishga, ularning rivojlanishi va tarbiyasiga qaratilgan umumiy maqsadni amalga oshirish uchun o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi murakkab mehnati jarayoni tushuniladi.

Bilish nazariyasining birligi to'g'risidagi qoidaga amal qilgan tadqiqotchilar shuni tasdiqlab berdilarki, ta'lim jarayoni bilish jarayonining o'ziga xos sharoitda sodir bo'ladigan turli-tuman faoliyatlar ko'rinishidir.

O'quv jarayonida yangilik yaratish, ixtiro qilish talab qilinmaydi, balki tayyor bilimlarni ijodiy o'zlashtirish yo'lga qo'yiladi. Ushbu jarayon zahirida olimlar tomonidan uzoq yillar davomida olib borilgan tadqiqotlar natijalarini tezkor bilish jarayoni yotadi. Bilimlarning juda ko'plab ko'rinishlari o'quvchilar tomonidan,

bevosita o'rganilmaydi, balki o'qituvchi yordamida tezkor bilish yo'llaridan foydalangan holda amalga oshiriladi.

Haqiqatga etishish o'ta murakkab dialektik jarayondir. Dialektikasiz bilishning o'zi, uning rivojlanishi bo'lmaydi. Bilishda jarayonlarning bog'liqligi, Ya'ni ichki butunlik va ular elementlarining o'zaro bog'liqligi mavjud.

Lekin bilish dialektikasining mohiyati, eng avvalo, uning ichki qarama-qarshiligidadir. Dunyodagi barcha jarayonlar bilish shartlarida, ularning ichki harakatida, o'z-o'zining harakatida, barcha ziddiyatlarning o'zaro bog'liqligidadir. Shuningdek, bilish o'zgaruvchanlikda, rivojlanishda, uzluksizlikda, sakrovchan, doimo bir ko'rinishdan ikkinchi ko'rinishga o'tib turishda namoyon bo'ladi.

Bilish tafakkurning obektga doimiy to'xtovsiz yaqinlashuvidir. Tabiatning inson ongidagi inhikosini «o'lik», «abstrakt», harakatsiz, qarshiliksiz bir narsa deb emas, balki doimiy rivojlanishdagi, doimiy qarama-qarshilikdagi va uni hal etishdagi jarayon deb bilish kerak.

Shuning uchun ham, yuqoridagi metodologik asosga tayanib, ilmiy haqiqatlarni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirish qanday kechayotganligini, o'quvchi o'zlashtirishniig qaysi bosqichida turganligini, bilish jarayonida ularning harakatidagi ziddiyatlar nimadan iboratligini aniqlashimiz zarur.

Psixologlar va didaktshunoslar tomonidan isbotlanishicha, o'quvchi shaxsiy tajribasi va ilmiy bilimlar o'rtasidagi, bilish vazifalarini aniqlash zaruriyati bilan uni hal etish imkoniyatlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklarda jonli bilish jarayoni yotadi. Bunda o'quvchi butun imkoniyatlarni (intellektual tajribani) ishga solib, bu ziddiyatdan chiqib ketishga harakat qiladi.

Eng muhimi, bizning vazifamiz shu masalani hal etishda uchraydigan ziddiyatlarni izlab topish, aniqlash, so'ng shu qarama-qarshiliklarni hal etish imkoniyatlarini, yo'llarini, shartlarini ochib berishdan; o'quvchilarning faol bilish jarayonini tashkil etishga undovchi ichki intilish, ehtiyojni yuzaga keltiruvchi

qo'zg'atuvchi vositalarni izlab topishdan iborat. Xuddi shu qo'zg'atuvchi o'qitish jarayonini harakatga keltiruvchi kuch bo'lib maydonga chiqadi.

O'qitish jarayonini harakatlantiruvchi asosiy qarama-qarshiliklar doimiy murakkablashib, qiyinlashib borayotgan talablar bilan o'quvchilar imkoniyatlari (bilim darajasi, rivojlanganligi, motivlar, usullarni egallash darajasi) o'rtasidagi ziddiyatlardir. Bu qarama-qarshilik o'zini mazmun (bilim, ko'nikma)da, qo'zg'atuvchi usullar va operatsiyalar (bilish usullari)da namoyon etadi.

Bu qarama-qarshiliklar quyidagilardir:

1. O'quvchilarning oldingi bilimlari darajasi bilan yangi bilimlar o'rtasidagi;
2. Bilimlar bilan uni qo'llash o'rtasidagi;
3. Yangi qo'yilayotgan talablar bilan oldin o'quvchilarda mavjud bo'lgan bilish va o'qitishga munosabat o'rtasidagi;
4. Yangi bilish vazifalarini hal etish uchun ilgari surilayotgan metodlar bilan oldin egallangan bilish usullari, yo'llari o'rtasidagi ziddiyatlar.

Har qanday bilish amaliy jarayonda ro'y beradi, chunki amaliyot nazariy bilishdan yuqoridir, ya'ni u faqat umumiylik qiymatiga ega bo'libgina qolmay, balki bevosita voqelik qiymatiga ham egadir. Jonli muloqotdan abstrakt tafakkurga va undan amaliyotga - haqiqatni bilishning, obektiv reallikni bilishning dialektik yo'li mana shu.

Sezish ongning tashqi dunyo bilan bevosita bog'lanishidir, tashqi ta'sir energiyasining ong faktiga aylanish jarayonidir.

Idrok voqelikdagi mavjud narsa va hodisalarning inson ongida yaxlit holicha aks etishidir.

Tasavvur sezgi va idrok qoldirgan iz bo'lib, u bosh miya po'stlog'ining plastikligi tufayli odam ongida uzoq vaqt saqlanib qoladi.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savollar hamda topshiriqlar:

1. *“Pedagogik tizim” tushunchasiga ta’rif bering.*
2. *Pedagogik jarayonning alohida asosiy elementlari nimalardan iborat?*
3. *Kasbiy ta’lim qaysi tamoyillardan iborat?*
4. *O‘quv faoliyatiga ta’rif bering.*
5. *SHaxsga yo‘naltirilgan kasbiy ta’lim tamoyillari haqida ma’lumot bering.*

3-MAVZU. KASBIY TA’LIM MAZMUNI

Tayanch iboralar: *ta’lim mazmuni, davlat ta’lim standarti, o‘quv reja, o‘quv dasturi, yangi avlod darsliklari, o‘quv qo‘llanma, kasb, klassifikator.*

1.1. Kasbiy ta’lim mazmunini ifodalaydigan me’yoriy hujjatlar.

Bizga ma’lumki, «mazmun» tushunchasi ma’nosi qadimgi yunon mutafakkirlari Aristotel va Platon tomonidan ochib berilgan. Aristotelning ta’kidlashicha, mazmun - bu butunni hosil qiluvchi qismlar yig‘indisidir.

Keyinchalik bu tushuncha Gegel tomonidan to‘ldirilgan, uning fikricha «har qanday predmetlar nafaqat moddiy, balki mazmunga ham ega. «Ta’lim mazmuni» tushunchasini pedagogik ma’nosi rus olimi P.F.Kapterev tomonidan bilimlar tizimi sifatida ochib berilgan.

Ta’lim mazmuni deganda ta’lim jarayonida o‘quvchilar o‘zlashtirishi kerak bo‘lgan ilmiy bilimlar tizimini, amaliy ko‘nikma va malakalarni hamda dunyoqarash va axloqiy-estetik g‘oyalarni tushunamiz - deb ta’kidlaydi F.Harlamov.

Ta’lim mazmuni—yoshlarni ma’lumotli qilish, taraqqiy ettirish, tarbiyalash maqsadida ma’lumot mazmunidan tanlanib, ta’lim jarayoniga olib kirilgan bilim, ko‘nikma-malaka, faoliyat usullari hamda tabiat, jamiyat va tafakkur hodisalarini emotsional baholashga doir munosabatlardir degan qarashlarni O.Roziqov, B. Adizovlar ilgari suradilar.

V.V. Krayevskiy va I.Ya. Lernerlarning fikricha, ta’lim mazmuni o‘zaro bog‘langan komponentlarning ijtimoiy tajribasi sifatida ko‘rib chiqilgan.

- 1) tabiat, jamiyat, texnika, inson, faoliyat turlari to‘g‘risidagi bilimlar;
- 2) faoliyat turlarini ifodalovchi tajriba;

- 3) ijodiy faoliyat tajribasi;
- 4) faoliyatning obyekti va vositasi hisoblanadigan borliqqa nisbatan emosional munosabat tajribasi.

Har bir komponentni ko'rib chiqamiz.

Birinchi komponent - bilim, ya'ni insoniyat tomonidan dunyo to'g'risidagi obyektiv ma'lumotlarni to'planishi.

Bilimlarni bir necha turlari mavjud:

- 1) asosiy tushuncha va atamalar, bularsiz biror bir matnni yoki fikrni tushunib bo'lmaydi;
- 2) borliqdagi ilmiy tushuncha va faktlar, bularsiz fan qonuniyatlarini tushunish mumkin emas;
- 3) nazariyalar;
- 4) faoliyat turlari, bilish metodlari va bilimlarni olish tarixi to'g'risidagi bilimlar;
- 5) baholovchi bilimlar, hayotdagi turli hodisalarga munosabat me'yorlari.

Ikkinchi komponent - berilgan algoritm asosida mahsuldor darajada faoliyatning aniq turi bo'yicha bajariladigan ko'nikma va malakalar tajribasi.

Navbatdagi komponent - ijodiy faoliyat tajribasi. Ijodiy faoliyat inson faoliyatining mahsuldor darajasida amalga oshiriladi.

Keyingi komponent - borliqqa bo'lgan emosional munosabat.

Nazariyachilar ta'lim mazmunini darajalari to'g'risidagi g'oyalarni ilgari surmoqdalar:

- 1 Umumnazariy daraja.
- 2 O'quv predmeti darajasi.
- 3 O'quv material darajasi.

Demak, yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, ta'lim mazmunini shakllantirishga ta'sir etuvchi omil sifatida jamiyat ehtiyojini, jamiyatni maktab oldiga qo'yadigan maqsadini, ta'lim jarayonini real imkoniyatlarni o'quvchilarini imkoniyatlarini hamda shaxsni ma'lumotga bo'lgan ehtiyojini ko'rsatishimiz mumkin.

Ta'lim mazmuniga ta'sir etuvchi omillarni hisobga olgan holda ta'lim

nazariyasida ta'lim mazmuniga qo'yilgan talablar quyidagicha ifodalanadi.

Ta'lim mazmuni ta'limni barcha bosqichlarida ozod, erkin, mustaqil fikrlay oladigan shaxsni tarbiyalash maqsadiga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Ta'lim mazmuni ilmiy asosda asoslangan faktlar asosida qurilishi lozim.

Har bir o'quv predmeti bo'yicha ta'lim mazmuni o'sha fanning logikasi va tizimiga mos bo'lishi kerak.

Ta'lim predmetlarida aloqadorlik asosida qurilishi lozim.

Ta'lim mazmunida nazariya bilan amaliyot aloqadorligi aks etishi kerak.

Ta'lim mazmuni o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga mos bo'lishi lozim.

Shunday qilib ta'lim mazmuni - bu ko'p darajali pedagogik modelning ijtimoiy buyurtmasi, bu didaktikada ta'limni mazmuniy (ichki) tomonini ifodalaydi.

Ta'lim mazmunini shakllanishi nafaqat ta'lim tizimini rivojlanish yo'nalishlariga, balki ta'lim mazmunini shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarga ham bog'liq.

- 1) maqsad, jamiyatning ta'lim tizimiga qo'ygan ijtimoiy buyurtmasi;
- 2) jamiyat ehtiyoji;
- 3) ta'limga bo'lgan shaxs ehtiyojlari.

Ta'lim mazmunini aniqlovchisi sifatida quyidagi determinantlarni ko'rib chiqamiz: ijtimoiy-iqtisodiy (iqtisodiyot turi, ijtimoiy munosabatlar turi, fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanish darajasi); ijtimoiy-madaniy (madaniyat turi, siyosiy tuzum va uning mafkuraviy yo'nalishi, davlatning ta'lim siyosati, pedagogika fanining rivojlanish darajasi, pedagogika fani va pedagogik amaliyot o'rtasidagi aloqadorlik, O'zbekistondagi ta'lim sohasidagi xalqaro hamkorlik yo'nalishi); tashkiliy-pedagogik (ta'lim tizimi tuzilishi va uni tashkil etish prinsiplari, pedagogik amaliyotni rivojlanish istiqbollari va holati, ta'lim tizimini boshqarish modeli).

Ta'lim mazmunini tuzilishiga qo'yilgan talablar sifatida:

- tizimlilik - ta'lim mazmuni o'zlashtirish uchun mo'ljallangan borliq to'g'risidagi ma'lumotlar tizimining qismi hisoblanadi;

- butunligicha qabul qilish -idrok qilish uchun mo'ljallangan ma'lumotlar o'zaro aloqador elementlarni ifodalaydi;

- uzluksizlik - ma'lumotlarni bir butunlikda va tizimlilikini ta'minlovchi ma'lumotlarni ketma-ket bayon qilish;

- o'quv materialini asosiy, tayanch va qo'shimcha ma'lumotlarga ajratib tanlash;

- yangi ma'lumotlarni o'zlashtirilganlari bilan mantiqiy bog'lanishini ta'minlash;

- mazmunni dolzarbligi - yosh avlodni kelgusi faoliyati uchun o'quv axborotini amaliy ahamiyati;

- mazmunni texnologiyalashtirish -ta'lim mazmunini samarali o'zlashtirish uchun maxsus ishlab chiqilgan jarayon;

Yuqoridagi ta'lim mazmuniga ta'sir etuvchi omillar, determinantlar va talablar asosida ta'lim mazmunini tanlash mezonlariga quyidagilar kiradi:

- ta'lim mazmunida jamiyat ehtiyoji va maqsadini ifodalanishi;
- ta'lim mazmunini ilmiy va amaliy ahamiyati;
- ta'lim mazmunini kasbiy talablarga mosligi;
- uzluksiz ta'limda maqsadni yaratish;
- ta'lim mazmunini ishlab chiqishda xalqaro tajribalarni hisobga olish;
- ta'lim mazmunini ta'lim muassasasini uslubiy, moddiy-texnik imkoniyatlariga mosligi.

Shunday qilib, ta'lim mazmunini shakllantirishning yo'nalishlarini, unga ta'sir etuvchi omillarni, ta'lim mazmunini shakllantirish mezonlari ko'rib chiqildi.

Ma'lumki, har qanday o'quv fanining mazmuni, uni o'qitishning maqsadi bilan belgilanadi. Jamiyat o'zining rivojlanishi ehtiyojlaridan kelib chiqib, ta'lim mazmuniga va har bir o'quv fani oldiga o'ziga xos, yangicha vazifalar qo'yadi. Har bir o'quv fani bu vazifalarni o'zida turlicha yo'nalishda aks ettiradi.

Ta'lim mazmunini konstruksiyalash - bu o'quv predmeti mazmunini loyihalash, ya'ni me'yoriy hujjatlar tavsiyasiga ko'ra maqsadni shakllantirish, tuzilishni aniqlash, o'quvchilar faoliyatini rejalashtirish.

Pedagogik amaliyotda ta'lim mazmunini loyihalashtirishda bilimga yo'naltirilgan (an'anaviy) va fazilatga yo'naltirilgan (innovatsion) yondashuvlari mavjud.

1.2. Kasb-hunar ta'limi tizimida tibbiyot mutaxassisliklar bo'yicha Davlat ta'lim standartlari, malakaviy tavsifnoma, o'quv rejasi va o'quv dasturlari, yangi avlod darsliklari va o'quv qo'llanmalari, ularga qo'yiladigan talablar

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartining maqsad va vazifalari

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartining maqsadi — o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimini mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, belgilangan talablarga javob beruvchi, ma'naviy barkamol, kasb mahoratiga ega bo'lgan, mehnat va ta'lim xizmatlari bozorida raqobatbardosh kadrlar tayyorlashdan iborat.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartining vazifalari quyidagilardan iborat:

- o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi mazmuni va sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilash;
- milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida o'quvchilarni tarbiyalashning samarali shakllari va usullarini joriy etish;
- o'quv-tarbiya jarayoniga pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarining o'quvchilari va bitiruvchilarining malakasiga qo'yiladigan talablarni belgilash;
- kadrlarni maqsadli va sifatli tayyorlash uchun ta'lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini ta'minlash;

- ta'lim sifati va kadrlar tayyorlashga hamda ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari turlariga nisbatan qo'yiladigan maqbul talablarni belgilash;

- o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limiga va uning pirovard natijalariga, o'quvchilarning bilimi va kasbiy malaka darajasini baholash tartibiga, shuningdek, ta'lim faoliyati sifati ustidan nazorat qilishga nisbatan qo'yiladigan talablarning huquqiy asoslarini takomillashtirish;

- davlat ta'lim standartlari talablarining ta'lim sifati va kadrlar tayyorlashga qo'yiladigan xalqaro talablarga muvofiqligini ta'minlash.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi davlat ta'lim standartining asosiy printsiplari

Davlat ta'lim standarti quyidagi asosiy printsiplarga asoslanadi:

- o'quvchi shaxsi, uning intilishlari, qobiliyati va qiziqishlarining ustuvorligi;

- o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining boshqa ta'lim turlari va bosqichlari bilan uzluksizligi va ta'lim mazmunining uzviyligi;

- mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, fan, texnika va texnologiyalarning istiqbolli rivojlanishi hamda jamiyat talablarining zamonaviy holati hisobga olinganligi;

- ta'lim, fan va ishlab chiqarishning integratsiyasi mujassamligi;

- o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining xalqaro ta'lim standartlariga hamda mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, ilm-fan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslanganligi;

- o'quvchilarda fanlarni o'rganish va ta'lim olishni davom ettirish uchun tayanch va fanlarga oid umumiy kompetentsiyalarni rivojlantirishning ta'minlanganligi.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi davlat ta'lim standartining tarkibiy qismlari

Davlat ta'lim standarti quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

- o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining tayanch o'quv rejasi;

- o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari bitiruvchilariga qo'yiladigan umumiy talablar;

- akademik litseylarning ta'lim yo'nalishlari bo'yicha malaka talablari tuzilmasi;

- kasb-hunar kollejlarning tayyorlov yo'nalishlari bo'yicha malaka talablari tuzilmasi;

- o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining tayyorlov yo'nalishlari, kasblar va ixtisosliklarning umumdavlat tasniflagichini ishlab chiqishga qo'yiladigan talablar.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining tayanch o'quv rejasi

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limning tayanch o'quv rejasi fanlar bo'limlari nomi, o'quv yuklamasining minimal hajmi hamda ularning kurslar bo'yicha taqsimoti belgilangan hujjat hisoblanadi.

Tayanch o'quv reja ta'lim mazmunidan kelib chiqib, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari yo'nalishlari bo'yicha alohida tuziladi hamda ularning o'quv rejalarini ishlab chiqish uchun asos hisoblanadi.

Tayanch o'quv rejasining birinchi va ikkinchi bosqichida har bir o'quv yili 40 haftadan iborat bo'lib, bir semestr 20 haftani o'z ichiga oladi. Uchinchi bosqich o'quv yili 38 haftani tashkil etib, birinchi semestri 20 haftani, ikkinchi semestri 18 haftani o'z ichiga oladi.

Tayanch o'quv rejalarida umumiy 4470 soatdan 100 soati ta'lim muassasasi pedagogik kengashi qaroriga asosan o'quv fanlarini o'qitishga ajratiladi.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari o'quvchilarining umumiy haftalik yuklamalari 54 soatni, shundan 37-38 soati auditoriya yuklamasi va 17-16 soat mustaqil ishni tashkil etadi.

Barcha o'quv mashg'ulotlari uchun ikki akademik o'quv soati davomiyligi 80 daqiqa etib belgilanadi.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarining pedagogik kengashlariga ishchi o'quv rejalarini tuzishda namunaviy o'quv rejalar asosida umumiy soatlar hajmi doirasida ayrim bo'limlar uchun ajratilgan soatlar miqdoriga o'zgartirish kiritish huquqi beriladi.

O'quv mashg'ulotlarini o'tkazish uchun o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida guruhlarda o'quvchilar soni 26 nafar va undan ortiq bo'lganda ikkita kichik guruhga bo'lgan holda quyidagi tartibda o'qitishga ruxsat etiladi:

- o'zbek tili (ta'lim o'zbek tilida olib borilmaydigan guruhlar uchun);
- rus tili (ta'lim rus tilida olib borilmaydigan guruhlar uchun);
- chet tili;
- informatika va axborot texnologiyalari fanining amaliy mashg'ulotlari;
- chuqurlashtirilib o'rganiladigan fanlar (ta'lim yo'nalishlari) bo'yicha akademik litseylarda amaliy, laboratoriya va seminar mashg'ulotlari;
- jismoniy tarbiya (har bir guruhda kamida 15 nafar yigit yoki qiz bo'lganda) mashg'ulotlari;

Qoraqalpog'iston Respublikasidagi ta'lim qoraqalpoq, o'zbek va rus tillarida olib boriladigan guruhlarda kichik guruhlarda o'rganiladigan til ko'pchilik o'quvchilarning xohishiga ko'ra ta'lim muassasasining pedagogik kengashi qarori bilan belgilanadi.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazi tomonidan manfaatdor vazirliklar va idoralar bilan kelishilgan va tasdiqlangan namunaviy o'quv rejalari asosida akademik litsey va kasb-hunar kollejlarining tibbiyot, ta'lim (musiqqa xodimi), madaniyat, sport, tasviriy, amaliy, dizayn va boshqa san'at yo'nalishlari bo'yicha maxsus mutaxassislik fanlarining amaliy mashg'ulotlari kichik guruhlarga bo'lib o'qitiladi.

Madaniyat, san'at va ta'lim (musiqqa xodimi) yo'nalishlari bo'yicha yakka tartibdagi o'quv mashg'ulotlari tayyorlov yo'nalishlarining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, tasdiqlangan namunaviy o'quv rejalariga muvofiq amalga oshiriladi. Bunda tegishli xarajatlar o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari uchun nazarda tutilgan O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag'lari doirasida moliyalashtiriladi.

Boshqa fanlar bo'yicha guruhlarini kichik guruhlarga bo'lib o'qitish (o'quv amaliyoti bundan mustasno) taqiqlanadi.

Kasb-hunar kollejlari o'quv amaliyotini kichik guruhlariga bo'lib o'qitish ishlab chiqarish ta'limi ustasi lavozimini kiritish normasi doirasida amalga oshiriladi.

Akademik litseylar uchun tayanch o'quv

REJASI

T/r	Fanlar	Soatlar soni	Umumiy yuklamaga nisbatan foiz hisobida
I.	Umumta'lim fanlari	1960	43,8
II.	Chuqurlashtirilib o'qitiladigan fanlar (ta'lim yo'nalishlari bo'yicha)	1680	37,6
III.	Qo'shimcha chuqurlashtirilib o'qitiladigan fanlar: o'zbek (rus), chet tillar, informatika va axborot texnologiyalari va maxsus fanlar)	658	14,8
	Ta'lim muassasasi ixtiyoridagi soat	100	2,2
	Davlat attestatsiyasi	72	1,6
	Hammasi:	4470	100

Akademik litseylar tayanch o'quv rejasiga ajratilgan umumiy soatlar miqdori doirasida (4470) namunaviy o'quv rejalarini ishlab chiqishda ikkinchi va uchinchi bo'limlarga ajratilgan soatlar miqdoriga 20% gacha o'zgartirish kiritish mumkin.

Kasb-hunar kollejlari uchun tayanch o'quv

REJASI

T/r	Fanlar	Soatlar soni	Umumiy yuklamaga nisbatan foiz hisobida
I.	Umumta'lim fanlari	1960	43,8
II.	Kasbiy ta'lim fanlari	1030	23,0

III.	O'quv amaliyoti	660	14,8
IV.	Ishlab chiqarish amaliyoti	648	14,4
	Ta'lim muassasasi ixtiyoridagi soat	100	2,2
	Davlat attestatsiyasi	72	1,6
	Hammasi:	4470	100

Kasb-hunar kollejlari tayanch o'quv rejasiga ajratilgan umumiy soatlar miqdori doirasida (4470) namunaviy o'quv rejalarini ishlab chiqishda tayyorlov yo'nalishlari, kasblar va ixtisosliklarning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda II–IV bo'limlarga ajratilgan soatlar miqdori o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi uchun o'quv rejaları va dasturlarini ishlab chiqishga qo'yiladigan talablarga muvofiq amalga oshiriladi.

Namunaviy o'quv rejalarini ishlab chiqishda tayyorlov yo'nalishlarining xususiyatlaridan kelib chiqib, haftalik o'quv yuklamasi soatlarini moslashtirish uchun umumta'lim fanlariga ajratilgan umumiy soatlar miqdorini 10 soatgacha miqdorda, shuningdek, semestrlar bo'yicha fanlarga ajratilgan soatlar taqsimotiga o'zgartirish kiritish huquqi beriladi.

O'zbekiston Respublikasi umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimida davlat ta'lim standartlariga asoslangan holda umumta'lim fanlarini o'rganish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

Standart darajalari	Darajalarning nomlanishi
A1	Umumta'lim fanlarini o'rganishning boshlang'ich darajasi
A1+	Umumta'lim fanlarini o'rganishning kuchaytirilgan boshlang'ich darajasi
A2	Umumta'lim fanlarini o'rganishning tayanch darajasi
A2+	Umumta'lim fanlarini o'rganishning kuchaytirilgan tayanch darajasi
B1	Umumta'lim fanlarini o'rganishning umumiy darajasi

B1+	Umumta'lim fanlarini o'rganishning kuchaytirilgan umumiy darajasi
------------	---

Fan dasturining maqsadi va vazifasi

Fan dasturining asosiy maqsadi – davlat ta'lim standartlari va malaka talablarida bakalavr va magistrning bilimi, ko'nikma va malakalariga qo'yilgan talablarga muvofiq o'quv rejaga kiritilgan muayyan fan tomonidan mehnat bozori talablariga javob beradigan mutaxassislarni sifatli tayyorlash uchun shakllantirilishi zarur bo'lgan kompetensiyalar, bilim, ko'nikma va malakalar majmuini belgilash, fan mazmuni va tarkibiy kismlarini tartibga solish.

Fan dasturining asosiy vazifalari:

- fanga oid o'quv materiallar mazmuni va tuzilmasini maqbul holatga keltirish va optimallashtirish, mashg'ulotlar mavzularining mantiqiy ketma-ketligini hamda boshqa fanlar bilan mazmuniy-mantiqiy bog'liqligini ta'minlash;

- uzluksiz ta'lim tizimining ta'lim turlari o'rtasidagi uzviylik va uzluksizligini, shuningdek, fanning mazmun va mavzulari boshqa ta'lim turlaridagi hamda turdosh yo'nalishlardagi fanlarning mazmun va mavzulari bilan takrorlanmasligini ta'minlash;

- fanga oid jahondagi ilm-fan, texnika, texnologiyalarning so'nggi yutuqlarini, ilg'or horijiy tajribalarni keng yoritish va ularni hisobga olgan holda fan mavzularini shakllantirish;

- ta'lim shakli va o'quv fanga ajratilgan vaqtga muvofiq o'quv materiallarni mavzular va mashg'ulotlar turlari bo'yicha taqsimlash;

- fanni o'zlashtirish, talabalarda fanga oid kompetensiyalarni, kasbiy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish uchun zarur o'quv-uslubiy shartlar, o'quv adabiyotlar va didaktik materiallarni belgilash;

- baholash vositalari yordamida talabalar bilimini nazorat qilish shakllarini belgilash.

Fan dasturi uning asosiy maqsadi va vazifalariga to'liq amal qilingan holda ishlab chiqilishi talab etiladi.

Fan dasturlarining mazmuni va tarkibi

Fan dasturi ta'lim jarayonining muhim me'yoriy-uslubiy xujjati bo'lib, unda o'quv materiallar ma'ruza, seminar, kollokvium, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari, o'quv va ishlab chiqarish amaliyotlari shaklida mantiqiy ketma-ketliklikda joriy etilishi, fanni o'qitishda zarur hollarda kurs loyihasi, kurs ishi, mustaqil ish, chizma-hisob, ijodiy, laboratoriya va boshqa ishlar ularga ajratilgan vaqt me'yorlariga mosligini ta'minlagan holda qo'llanilishi ko'zda tutiladi.

Fan dasturi quyidagi **tarkibiy qismlardan** iboratdir:

- fan dasturining titul varag'i va uning sirt tarafidagi ma'lumotlar;
- o'quv fanining dolzarbligi va oliy kasbiy ta'lim dasturidagi o'rni;
- o'quv fanining maqsadi va vazifasi;
- asosiy nazariy qism (ma'ruza mashg'ulotlari);
- amaliyot, seminar va laboratoriya mashg'ulotlari bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar;
- mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar;
- o'quv va ishlab chiqarish amaliyotlari;
- asosiy va qo'shimcha o'quv adabiyotlar hamda axborot manbaalari.

Fan dasturining **titul varag'ida** vazirlik nomi, Oliy ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari klassifikatoriga muvofiq tegishli bilim, ta'lim sohalari va ta'lim yo'nalish (mutaxassislik)larning shifri va nomlari, harakatdagi o'quv rejaga muvofiq fanning to'liq nomi, ro'yxatga olingan va tasdiqlangan sanalari va belgilari ko'rsatiladi.

Fan dasturi **titul varag'ining sirtki tarafida** uni tasdiqlagan vazirlik buyrug'i, ma'qullagan Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi yo'nalishlari bo'yicha O'quv-uslubiy birlashmalar faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi Kengashning bayoni soni va sanalari, fan dasturini ishlab chiqqan oliy ta'lim muassasasi nomi, tuzuvchilar ismi, familiyasi, lavozimi, ilmiy daraja va unvonlari, taqrizchilar ismi, familiyasi, ish joyi, lavozimi, ilmiy daraja va unvonlari, fan dasturi ko'rib chiqilgan oliy ta'lim muassasasi kengashi bayonining soni va sanasi keltiriladi.

O'quv fanining dolzarbligi va oliy kasbiy ta'lim dasturidagi o'rni.

Tegishli yo'nalishlar bo'yicha mutaxassislar tayyorlanishida o'quv fanining dolzarbligi va ahamiyati, kasbiy faoliyatdagi o'rni va ishlatilishi, mutaxassis uchun muhimligi aniq va lo'nda yoritiladi.

Fan o'quv rejaning qaysi blokiga taalluqliligi, u nechanchi kurslarda o'qitilishi maqsadga muvofiqligi, uni o'qitish uchun qaysi fanlar nazariy zamin bo'lib xizmat qilishi hamda fanning o'zi qaysi fanlar uchun nazariy (ilmiy) zamin bo'lib xizmat qilishi ko'rsatiladi. SHuningdek, fanni o'zlashtirish uchun talaba qanday bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi hamda o'quv fani tayyorlov yo'nalishining boshqa qismlari bilan mantiqiy va mazmuniy bog'liqligi qisqa bayon qilinadi. Ushbu qism hajmi 120 so'zdan ortmasligi tavsiya etiladi.

O'quv fanining maqsadi va vazifasi. O'quv fanini o'qitishdan maqsad va uning asosiy vazifalari tegishli yo'nalish bo'yicha mutaxassis tayyorlash vazifalariga bog'langan holda bayon etiladi. Maqsadlar ifodalanishida kutilayotgan natijalar ko'rsatilishi lozim, bunda "shakllantiradi", "zamin yaratadi" kabi iboralar ishlatilishi maqsadga muvofiq.

Belgilangan maqsadlarga erishishga qaratilgan o'quv fanining vazifalari ifodalanadi. Bular fanni o'qitishda maqsadga erishish usullari va yo'llarini bayon qilishi lozim, bunda "o'zlashtirish", "ko'nikmalarga ega bo'lish" kabi iboralar ishlatilishi o'rinlidir.

SHuningdek, mazkur kismda ta'lim yo'nalishi bo'yicha talabalar egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar doirasida ushbu fan bo'yicha talabalar egallashi zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar bayon qilinadi. Ushbu qism hajmi 120 ta so'zdan ortmasligi tavsiya etiladi.

Asosiy nazariy qism (ma'ruza mashg'ulotlari). O'quv fanining mavzulari mantiqiy ketma-ketlikda keltiriladi. Asosiy nazariy qism modullar shaklida berilishi mumkin. Har bir mavzuning mohiyati asosiy tushunchalar va qisqa ifodalar orqali ochib beriladi. Bunda mavzu bo'yicha talabalarga davlat ta'lim standarti va malaka talablari asosida etkazilishi zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar qamrab olinishi lozim. Fanning mazmun va mavzulari boshqa ta'lim turlaridagi

hamda turdosh yoʻnalishlardagi fanlarning mazmun va mavzulari bilan takrorlanmasligini qatʼiy nazorat qilish talab etiladi.

SHuningdek, mavzularning dolzarbligi, ularning ish beruvchilar talablari va ishlab chiqarish ehtiyojlariga mosligi, sohaga oid jahon tajribalari, fan va texnologiyalarning soʻnggi yutuqlari qatʼiy eʼtiborga olinishi zarur. Asosiy nazariy qism oddiy matn shaklida qisqa va aniq tarzda, mavzu va modullar nomlari qalinlashtirilgan shrift bilan ajratilgan koʻrinishda, hajmi oʻquv rejada ajratilgan vaqt hajmiga mos ravishda berilishi tavsiya etiladi.

Amaliy, seminar va laboratoriya mashgʻulotlari boʻyicha koʻrsatma va tavsiyalar. Oʻquv fanining mohiyati va nazariy mavzulariga mos ravishda amaliy, seminar va laboratoriya mashgʻulotlarining mavzulari keltiriladi. Ushbu mashgʻulotlarni oʻtkazish shakllari, unda qoʻllanishi tavsiya etiladigan texnologiyalar, zarur hollarda muhokama etiladigan mavzular, masalalar variantlari, “keys”lar, faol va interfaol usullar ishlatilishi, laboratriya ishlarining mazmuni, maqsadi, ishlatiladigan jihozlar va ashyolar roʻyxati hamda fan mohiyatidan kelib chiqadigan boshqa maʼlumotlar yoritilishi lozim. Mazkur qism hajmi oʻquv faning mohiyati va unga kiritiladigan zaruriy maʼlumotlar hajmiga bogʻliqdir.

Mustaqil taʼlim va mustaqil ishlar. Mustaqil taʼlim –professor-oʻqituvchilar tomonidan auditoriyada talabalarga etkaziladigan mavzulardan tashqari oʻquv fanining mazmuniga kiruvchi va aloqador mavzular, masalalar, axborotlarni mustaqil oʻrganish va oʻzlashtirishga qaratilgan muhim taʼlim jarayonidir. Talaba mustaqil taʼlimining asosiy maqsadi – auditoriya va auditoriyadan tashqari vaqtda oʻqituvchining rahbarligi hamda nazoratida muayyan oʻquv ishlarini mustaqil ravishda bajarish uchun bilim va koʻnikmalarni shakllantirish hamda rivojlantirishdan iboratdir.

Mazkur qismda mustaqil taʼlimning shakli va mazmuni, mustaqil ishga moʻljallangan mavzular va topshiriqlar keltiriladi. Mustaqil mashgʻulotlar jarayonida talabalar tomonidan tayyorlanishi zarur boʻlgan yakuniy ishlar shakli (referat, esse, mustaqil (ijodiy) ish, muammoli maʼruza va boshqalar) koʻrsatiladi.

SHuningdek, talabalarning mustaqil ishlari turkumiga kiruvchi kurs loyihasi, kurs ishi, chizma-hisob, ijodiy va boshqa ishlarining mavzu va mazmuni, bajarish bo'yicha qisqa uslubiy ko'rsatmalar keltiriladi. Mazkur mustaqil ishlarning kengaytirilgan mavzulari va ularni bajarish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar tegishli kafedralar tomonidan alohida uslubiy ko'rsatma ko'rinishida ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq. Mazkur qism hajmi o'quv fanining mohiyati va unga kiritiladigan zaruriy ma'lumotlar hajmiga bog'liqdir.

O'quv va ishlab chiqarish amaliyotlari. O'quv rejada o'quv fani bo'yicha o'quv va ishlab chiqarish amaliyoti ko'zda tutilgan holda fan dasturining ushbu qismi yoritiladi. O'quv va ishlab chiqarish amaliyotlarining maqsadi va mohiyati, shakli va mazmuni, amaliyot jarayonida talabalar tomonidan tayyorlanishi zarur bo'lgan yakuniy ishlar shakli yuzasidan qisqa uslubiy ko'rsatmalar beriladi. Bunda o'quv fanining mohiyati, kasbiy ta'lim dasturidagi o'zni, tegishli yo'nalish va mutaxassislik bo'yicha kadrlar tayyorlashning o'ziga hos taraflari, tegishli yo'nalishga oid jahondagi ilg'or tajribalar, zamonaviy texnika va texnologiyalar hisobga olinishi zarur.

O'quv va ishlab chiqarish amaliyotlarini o'tkazish bo'yicha kengaytirilgan uslubiy ko'rsatmalar tegishli kafedralar tomonidan alohida uslubiy ko'llanma ko'rinishida ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq. Mazkur qism hajmi o'quv fanining mohiyati va unga kiritiladigan zaruriy ma'lumotlar hajmiga bog'liq bo'lib, 80 ta so'zdan ortmasligi tavsiya etiladi.

Asosiy va qo'shimcha o'quv adabiyotlar hamda axborot manbaalari. Foydalaniladigan asosiy darsliklar va o'quv qo'llanmalar hamda qo'shimcha adabiyotlar ro'yxatini keltirishda zamonaviy xorijiy va mahalliy adabiyotlardan, Internet, turli axborot kommunikatsiya resurslaridan, himoya qilingan dissertatsiyalar, monografiya hamda boshqa o'quv, ilmiy va uslubiy ma'lumotlar manbalaridan keng foydalanish tavsiya etiladi.

Fan dasturini ishlab chiqish va tasdiqlash tartibi

Fan dasturlari bakalavriat ta'lim yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklarining o'quv rejalariga kiritilgan har bir fan bo'yicha O'zbekiston

Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi (keyingi o'rinlarda "Vazirlik" deb yuritiladi) belgilagan tayanch oliy ta'lim muassasalari tomonidan ishlab chiqiladi.

Fan dasturlarini ishlab chiqish uchun tayanch oliy ta'lim muassasasining etakchi professor-o'qituvchilari tarkibidan mualliflar (mualliflar guruhi) belgilanadi. Mualliflar guruhiga turdosh oliy ta'lim muassasalarining etakchi professor-o'qituvchilari ham kiritilishi mumkin. Mualliflar guruhlari tarmoq ilmiy tadqiqot muassasalari, tegishli sohaning ishlab chiqarish korxona, tashkilot va muassasalarining etuk mutaxassislari bilan yaqin hamkorlik asosida fan dasturi loyihasini ishlab chiqadi.

Fan dasturlarining davlat ta'lim standartlari, malaka talablari va mazkur Tartibga mos holda ishlab chiqilishiga tegishli tayanch oliy ta'lim muassasasi mas'uldir.

Fan dasturi ishlab chiqilishida mamlakat iqtisodiyoti real sektori rivojlanishi tendensiyalarini, jahondagi ilm-fan, texnika va texnologiyalarning eng so'ngi yutuqlarini hisobga olish, ta'lim jarayonini optimallashtirish, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalar, fanni talabalar tomonidan samarali o'zlashtirishiga xizmat qiladigan boshqa vositalarni keng qo'llash, "oddiydan murakabga", "hususiydan umumiyga" kabi tamoyillarga amal qilish zarurdir.

Fan dasturlariga o'quv jarayoni uchun zarur texnik vositalar, axborot-resurs markazidagi tegishli o'quv adabiyotlar, didaktik materiallar, o'quv va ilmiy jihozlar, ashyolar va boshqa moddiy-texnik vositalar to'g'risida ma'lumotlar kiritilishi maqsadga muvofiq.

Fan dasturining matni A-4 formatli standart varaqlarda, Times New Roman shriftining 14-o'lchamida, 1,15 intervalda, chap va o'ng tomonidan – 20, pastidan – 25, yuqoridan – 20 mm o'lchamida hoshiyalangan holatda bostirib chiqariladi. Betlarni raqamlash pastki qismining markazida joylashtiriladi.

Fan dasturlarini ishlab chiqish va tasdiqlash quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

- Vazirlik topshirig'iga muvofiq tayanch oliy ta'lim muassasasi tomonidan fan dasturining loyihasi tayyorlanadi;

- tayyorlangan fan dasturining loyihasiga fanning etuk mutaxassisleri, ta'lim yo'nalishi bo'yicha turdosh oliy ta'lim muassasalari, tegishli soha korxona, tashkilot va muassasalarining taqrizlari olinadi;

- tayanch oliy ta'lim muassasasining Kengashida fan dasturining loyihasi atroflicha muhokama qilinadi va tasdiqlashga tavsiya etilishi to'g'risida Kengash bayoni rasmiylashtiriladi;

- fan dasturining loyihasi ekspertizadan o'tkazish uchun tayanch oliy ta'lim muassasasi rektorining xati bilan Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini rivojlantirish markaziga kiritiladi. Kiritilayotgan xujjatlarga taqrizlar, tayanch oliy ta'lim muassasasi Kengashining bayoni ilova qilinadi;

- Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini rivojlantirish markazi tayanch oliy ta'lim muassasalari tomonidan kiritilgan fan dasturlarining loyihalarini ta'lim sohalari va yo'nalishlariga muvofiq jamlab O'quv-uslubiy birlashma va komissiyalarga taqdim etadi;

- O'quv-uslubiy birlashma va komissiyalar fan dasturlarining loyihalarini davlat ta'lim standartlariga, malaka talablariga, o'quv rejalarga, mazkur Tartib talablariga mosligi hamda talabalarga mukammal zamonaviy bilim, ko'nikma va malakalarni berishga xizmat qilishi yuzasidan belgilangan tartibda batafsil ekspertizadan o'tkazadi va har biri bo'yicha asoslangan hulosalar beradi;

- O'quv-uslubiy birlashma va komissiyalarning fan dasturlari loyihalari yuzasidan bergan hulosalari Vazirlik huzuridagi Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi yo'nalishlari bo'yicha O'quv-uslubiy birlashmalar faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi kengash majlisida muhokama qilinadi. Muhokama natijasida ijobiy deb topilgan fan dasturlari Vazirlik tomonidan tasdiqlanishiga tavsiya beriladi, salbiy baholangan fan dasturlari esa qayta ishlashga tayanch oliy ta'lim muassasalariga yuboriladi;

- Vazirlik huzuridagi Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi yo'nalishlari bo'yicha O'quv-uslubiy birlashmalar faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi kengash

majlisi qaroriga muvofiq fan dasturlarining loyihalari Vazirlik buyrug'i bilan tasdiqlanadi;

- tasdiqlangan fan dasturlari belgilangan tartibda rasmiylashtiriladi, ularning bir nusxasi Vazirlikda (etalon sifatida), bir nusxasi Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini rivojlantirish markazida, bir nusxasi tegishli tayanch oliy ta'lim muassasasida saqlanadi.

Tasdiqlangan va ro'yxatga olingan fan dasturlarining elektron versiyalari yoki ko'chirma nusxalari taalluqligi bo'yicha tayanch oliy ta'lim muassasalari tomonidan barcha oliy ta'lim muassasalariga etkaziladi.

O'quv-uslubiy birlashma va komissiyalar tomonidan fan dasturlari loyihalarini ekspertizadan o'tkazish va muhokama etish tartibi Vazirlik huzuridagi Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi yo'nalishlari bo'yicha O'quv-uslubiy birlashmalar faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi kengash tomonidan belgilanadi.

Shuningdek, har bir umumta'lim fanining mazmunidan kelib chiqqan holda o'quvchilarda fanga oid umumiy kompetentsiyalar ham shakllantiriladi.

Darslik — davlat ta'lim standartlariga muvofiq o'quv dasturi asosida didaktik, metodik, pedagogik-psixologik, estetik va gigienik talablarga javob beradigan, o'quv fanining mavzulari to'liq yoritilgan, uning asoslari mukammal o'zlashtirilishiga qaratilgan, o'quv fanining maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda ta'lim oluvchilarning yoshi va psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqiladigan, nazariy ma'lumotlardan tashqari amaliy-tajriba va sinov mashqlarini qamrab olgan kitob shaklidagi o'quv nashri.

Darslik – DTS, o'quv dasturi, uslubiyati va didaktik talablari asosida belgilangan, milliy mafkura g'oyalari singidirilgan, muayyan o'quv fanining mavzulari to'liq yoritilgan, tegishli fan asoslarini mukammal o'zlashtirishga qaratilgan hamda turdosh ta'lim yo'nalishlarida foydalanish imkoniyatlari hisobga olingan nashr.

Darslikni bu pedagogik tizimning axborotli modeli deb atash mumkin. Bunga sabab har bir o'qituvchi darslikda ta'lim oluvchilar bajarilishi kerak bo'lgan o'quv jarayonining ma'lum bosqichlari ko'rsatilgan bo'lib, ta'lim oluvchilar uchun

mavzularni o‘qib, undagi topshiriqlarni ma’lum harakatlar ko‘rinishida bajarishadi: tekshiradi, echadi, javob beradi va h.k. Bu harakatlar darslik matnlarida ochiq yoki yashirin shaklda berilishi mumkin.

Demak, darslik bu – muayyan o‘quv predmeti mazmunini o‘quv dasturida ko‘satilgan hajmda, didaktik talablarga muvofiq ravishda batafsil bayon qilingan kitob bo‘lib, uning **harakterli xususiyati** darslik mazmunining o‘quv dasturi mazmuniga mos kelishidir.

Darslikdagi material bo‘limlar bo‘yicha taqsimlanadi. Har bir mavzu, muayyan bob, uning tarkibida bo‘lgan bandlar asosida ochib beriladi.

Darslikning kirish qismida fanning jamiyat va tabiatdagi o‘rni, roli va metodologik asosi, maqsadi, vazifalari va echimini kutayotgan muammolari, boshqa fanlar bilan bog‘liqligi, bo‘lajak mutaxassisning kasbiy faoliyatidagi ahamiyati haqidagi ma’lumotlar, fanga tegishgi soha yoki ishlab chiqarishning zamonaviy taraqqiyoti hamda talabanning fan bo‘yicha egallashi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar yoritilishi talab qilinadi. Kirish tushunarli va qisqa bayon etilishi lozim.

Darslikning asosiy matni – bu ta’lim oluvchi tomonidan o‘rganilishi va o‘zlashtirishi majburiy bo‘lgan o‘quv axborotining asosiy manbai vazifasini bajaradi. Matnning mohiyatini asosiy tushunchalar, qonunlar, qoidalar, nazariyalar, mezonlar, tamoyillar va faoliyat usullari haqidagi bilimlar tashkil etadi.

Darslikdagi qo‘shimcha materiallar. Bu matnlar – asosiy matnda bayon qilingan holatlarni mustahkamlab va chuqurlashtirishga, kasbiy qobiliyatlarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi o‘quv materialini o‘z ichiga oladi. Qo‘shimcha matnlarga belgilashlar, hujjatlar (xrestomatik) materiallar, amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan mashqlar, xulosalar, tavsiyalar, ma’lumotlar kiradi. Qo‘shimcha matnlar o‘quv materialini o‘zlashtirishga yordam berish bilan birga ijodkorlikka undovchi va tarbiyaviy funksiyalarni bajarishga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim.

Darslikning tushuntirish matni – o‘quv materialini tushunishga va chuqurroq o‘zlashtirishga mo‘ljallangan xususiy yozma tuzilma. Bu matnlar ta’lim

oluvchilarning mustaqil o'quv faoliyatini tashkil qilishda muhim ahamiyatga ega. Tushuntiruvchi matnlarga izohlar, ilovalar, tayanch iboralar, tushuntirishlar, lug'atlar, ramzlar va ko'rsatkichlar kiradi. Bu matnlar tushunarli, qisqa va ma'lum tushunchani aniq shakllantiradigan bo'lishi kerak.²

Mashq daftari — darslikning tarkibiy qismi hisoblanadigan, davlat ta'lim standartlariga muvofiq o'quvchilar tomonidan egallangan bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash hamda o'quv fanining mavzulariga mos ravishda ishlab chiqilgan, mantiq va tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan (krossvordlar, boshqotirmalar, mantiqiy fikrlashga undovchi topshiriqlar va hokazo) topshiriqlardan iborat bo'lgan didaktik vosita.

O'qituvchi uchun metodik qo'llanma — darslikdagi har bir mavzuni samarali o'qitish metodikasi, qo'shimcha sinov topshiriqlari va o'qituvchining darsni qiziqarli tashkil etishiga oid boshqa metodik ko'rsatmalar berilgan, har bir darsning maqsadi, darsda foydalaniladigan vositalar va ulardan foydalanish usullari, darsning mazmuni, amaliy mashg'ulotlar, qo'shimcha topshiriqlar va boshqalar haqida metodik ko'rsatmalar aniq bayon qilingan kitob shaklidagi o'quv nashri.

Darsliklarning multimediali ilovalari — axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida o'quv faniga oid materiallarni davlat ta'lim standarti va o'quv dasturiga mos ravishda yorita oladigan, o'quv fanini samarali o'zlashtirishga, o'quvchilarning mustaqil ta'lim olishiga ko'maklashuvchi hamda video, ovoz, animatsiya, jadval, matn va lug'atlarni o'z ichiga olgan, bilimlarni nazoratdan o'tkazish va mustahkamlashga yo'naltirilgan, o'quv fanining asosiy mazmunini boyitadigan qo'shimcha materialga ega bo'lgan yoki shu kabi manbalarga murojaatlarni o'z ichiga olgan interaktiv elektron axborot-ta'lim resursi.

1.3. Kasblar va ixtisoliklar umumdavlat klassifikatori

² Хасанбоев Ж., Тўракулов Х.А., Алқаров И., Усмонов Н.Ў., Исъянов Р.Г., Юзликаев Ф. Педагогика назарияси (Дидактика): Олий ўқув юртлари учун дарслик. – Тошкент: Фан ва технологиялар, 2011. 105-бет.

Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi 187-son qaroriga asosan oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimining tayyorlov yoʻnalishlari, kasblar va ixtisosliklarning umumdavlat tasniflagichini ishlab chiqishga qoʻyiladigan talablar belgilandi.

Oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimining tayyorlov yoʻnalishlari, kasblar va ixtisosliklar umumdavlat tasniflagichi oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi tizimidagi tayyorlov yoʻnalishlari, kasblar va ixtisosliklar boʻyicha kichik mutaxassislarni tayyorlashning tizimlashtirilgan roʻyxatini belgilaydi.

Tasniflagichning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

kasb faoliyati sohalari boʻyicha bir xil tayyorlov yoʻnalishlari, kasblar va ixtisosliklarga ega boʻlgan mutaxassislarni tayyorlashni taʼminlash;

Tasniflagichni taʼlim toʻgʻrisidagi hujjatlarni (Taʼlimning xalqaro standart klassifikatsiyasi va Oliy taʼlim yoʻnalishlari va mutaxassisliklari klassifikatorini) indeksatsiyalash maqsadida boshqa taʼlim turlari bilan muvofiqlashtirish.

Oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi muassasalarida kichik mutaxassislarni tayyorlash quyidagi sohalar boʻyicha amalga oshiriladi:

gumanitar soha;

ijtimoiy soha, iqtisod va huquq;

ishlab chiqarish va texnik soha;

qishloq va suv xoʻjaligi;

sogʻliqni saqlash va ijtimoiy taʼminot;

xizmatlar sohasi.

Oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi muassasalari, tayyorlov yoʻnalishlari, kasblar va ixtisosliklar Tasniflagichning tasniflash obʼektlari hisoblanadi.

Oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimining tayyorlov yoʻnalishlari, kasblar va ixtisosliklarni tasniflash quyidagi ettita raqamli sonlar bilan kodlanadi:

birinchi raqam — uzluksiz taʼlim tizimida Oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi bosqichi (Taʼlimning xalqaro standart klassifikatsiyasi asosida);

ikkinchi raqam — bilim sohalari kodi;

uchinchi va toʻrtinchi raqamlar — tayyorlov yoʻnalishlari kodi;

beshinch, oltinchi va ettinchi raqamlar — kasblarning tartib raqamini ifodalaydi.

Oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimining tayyorlov yoʻnalishlari, kasblar va ixtisosliklar kodi kasb faoliyati sohalariga muvofiq kasblar va ixtisosliklar boʻyicha tayyorlov yoʻnalishlari roʻyxatining raqamli belgisini ifodalaydi.

Uzluksiz taʼlim tizimidagi oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi va oliy taʼlim (bakalavriat) orasidagi uzviylikni aniqlash va uni taʼminlash maqsadida Tasniflagichda oliy taʼlimning bakalavriat yoʻnalishlari kodlari ham qavs ichida keltiriladi.

Tasniflagichda tayyorlov yoʻnalishlari, kasblar va ixtisosliklarning kodlariga mos keladigan «Taʼlimning xalqaro standart klassifikatsiyasi» kodlari ham keltirilishi lozim.

Tasniflagichni tuzishda davlat, jamiyat va mehnat bozori talablari, kasbiy tayyorgarlikdagi tajribalar, ijtimoiy hamkorlar, ishlab chiqarish va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar talablari hisobga olinishi lozim.

Tasniflagich Oʻzbekiston Respublikasi Oliy va oʻrta maxsus taʼlim vazirligi tomonidan tasdiqlanadi.

Tasniflagichga manfaatdor tashkilotlarning takliflari asosida qonun hujjatlariga muvofiq Oʻzbekiston Respublikasi Oliy va oʻrta maxsus taʼlim vazirligi tomonidan oʻzgartirish va qoʻshimchalar kiritilishi mumkin.

Tasniflagichga oʻzgartirish va qoʻshimchalar kiritishga oid takliflar Oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimini boshqarish boʻyicha vakolatli davlat organiga taqdim etiladi.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savollar hamda topshiriqlar:

- 1. Taʼlim mazmuni deb nimani tushunasiz?*
- 2. Kasbiy taʼlim mazmunini belgilab beruvchi meʼyoriy hujjatlar qaysilar?*
- 3. Davlat taʼlim standarti nima?*
- 4. Oʻquv reja nima va u qanday tuziladi?*

5. *Ishchi o'quv rejani tuzish tartibi bilan tanishing va mutaxassislik bo'yicha ishchi o'quv reja tuzing.*

6. *Fan dasturi nima va uni tuzishga doir qaysi talablar mavjud?*

7. *Darslik nima?*

8. *Yangi avlod darsliklari va o'quv qo'llanmalari qaysi talablar asosida yaratiladi?*

9. *Klassifikator nima?*

4-MAVZU: O'ZBEKISTONDA KASBIY TA'LIMNI

RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY TAJRIBALARNI QO'LLASH

Tayanch tushunchalar: *kasbiy ta'lim, qiyosiy tahlil, ilg'or tajribalar, rivojlangan mamlakatlar, xorijiy tajribani qo'llash, kasbiy ta'limni rivojlantirish, dual ta'lim.*

4.1. Kasbiy ta'limga tegishli ilg'or chet el mamlakatlari tajribasini o'rganish bo'yicha qiyosiy izlanishlar olib borishning maqsad va vazifalari.

Xalqaro tashkilotlar va ularning faoliyati, jahon mamlakatlari ta'iimi taraqqiyoti masalalari, Yevropa mamlakatlarida ta'lim-tarbiya masalalarining olib borilishi va qiyosiy tahlil, Osiyo mamlakatlarida ta'lim-tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlari va ularning qiyosiy tahlili, rivojlangan mamlakatlarda ta'lim-tarbiya tizimi va qiyosiy tahlil, Markaziy Osiyo davlatlarida ta'lim-tarbiyaning o'ziga xosliklarini tahlil qilish orqali eng ilg'or tajribalarni O'zbekiston ta'lim tizimiga muvofiqlashtirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Kasbiy ta'limga tegishli ilg'or chet el mamlakatlari tajribasini o'rganish bo'yicha qiyosiy izlanishlar olib borishning maqsad talabalarni zamonaviy ta'lim va innovatsion texnologiyalar bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalar haqida bilimlar, malakalar va ko'nikma sistemasini shakllantirish va zamonaviy o'qitish texnologiyasini o'quv jarayonida qo'llashni o'rgatish hisoblanadi.

Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalarni hal etish zarur:

- talabalarni xorijiy ta'lim tajribalari va innovatsion texnologiyalar bo'yicha mavjud bilimlar tizimi bilan qurollantirish;

- xorijiy, MDH va Respublikamizda ta'lim tizimi bo'yicha talabalarga ma'lumot berish;

- o'quv jarayonini tashkil etish va uning sifatini ta'minlash borasidagi ilg'or xorijiy mamlakatlar ta'lim tajribalar zamonaviy yondashuvlarga oid bilimlar berish;

- talabalarda ilg'or ta'lim texnologiyalari bo'yicha bilimlarni shakllantirish;

- zamonaviy ta'limda tbyutorlik, supervizorlik va moderatorlik faoliyati haqida talabalarda yangi bilimlarni shakllantirish;

- talabalarni modulli-kredit tizimi, Blended learning (aralash o'qitish, case studi, masofaviy o'qitish, mahorat darslari, vebinar, evristik metodlar bilan tanishtirish;

Talabalarda ESTS kreditlari, ESTSning asosiy tamoyillari, ESTSning xususiyatlari, kreditlarni taqsimlash va ESTS o'quv rejalariga o'tish metodikasi bo'yicha bilim va malakalarini shakllantirish.

4.2. Rivojlangan mamlakatlarda kasbiy ta'lim tizimi

Yaponiyada kasb ta'lim tizimi

Yaponiya ta'limining shakllanishi 1867-1868 yillarda boshlangan. YAponiya o'z oldiga ikki vazifani: birinchi — boyish, ikkinchi – G'arb texnologiyasini YAponiya ishlab chiqarishiga kiritish masalasiin qo'yadi va bu ishni amalga oshirish uchun birinchi galda ta'lim tizimini tubdan o'zgartirish kerakligi aytiladi.

1872 yili «Ta'lim haqidagi qonun» qabul qilindi. Bunda Yapon ta'limi G'arb ta'limi bilan uyg'unlashtirildi. 1908 yilda Yaponiyada boshlang'ich ta'lim majburiy 6 yillikka aylantirildi. 1893 yili kasb yo'nalishidagi dastlabki kollej paydo bo'ldi. 1946 yili qabul qilingan Konstitutsiya fuqarolarning ta'lim sohasidagi xuquq va burchlarini belgilab berdi. Unda barcha bolalar bepul umumiy ta'lim olishlari belgilab qo'yilgan.

Yaponiyada hozirgi zamon ta'lim tizimlarini tarkibi quyidagicha: bolalar bog'chalari, boshlang'ich maktab, kichik o'rta maktab, yuqori o'rta maktab, oliy ta'lim tizimlariga kiruvchi o'quv yurtlaridan iborat.

Bolalar bog'chalari. Ta'limning bu bosqichiga 3 - 5 yoshli bolalar qabul qilinadi. Bolalar yosh xususiyatlariga muvofiq ravishda 3, 2, 1 yillik ta'lim kurslariga jalb qilinadilar.

Majburiy ta'lim. Ta'limning bu pog'onasiga 6 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan bolalar jalb qilinib ular shu muddat ichida 6 yillik boshlang'ich maktab va 3 yillik kichik o'rta maktab kursini o'taydilar. 9 yillik bu ta'lim majburiy bo'lib barcha bolalar bepul o'qitiladilar va tekin darsliklardan foydalanadilar.

Yuqori bosqich o'rta maktabi. Bu maktablar ta'lim yo'nalishining 10,11,12-sinflarini o'z ichiga oladi. Yaponiyada bunday bosqich maktablarining kunduzgi kechki va sirtqi bo'limlari mavjud. Kunduzgi yuqori bosqichli maktablarida o'qish muddati 3 yil. O'quvchilarning 95 foizi kunduzgi maktablarda ta'lim oladilar. Bu tarzdagi maktablarda o'qish ixtiyoriydir. Unda quyi o'rta maktablarni bitirgan yuqori bosqich o'rta maktablariga kirish sinovlaridan muvaffaqiyatli o'tgan 16 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan o'quvchi yoshlar qabul qilinadilar. Unda umumiy ta'lim (akademik) fanlari texnik bilimlar tijorat mahalliy sanoat qishloq xo'jaligi chorvachilik, baliqchilik, kemasozlik va boshqa maktablarda umumiy va xususiy tarmoqlarni qo'shib hisoblaganda 95 foiz yosh bilim oladi.

Dorilfununlar, kichik kollejlari, texnik kollejlari, maxsus ixtisoslashtirilgan kollejlari Yaponiyada oliy ta'lim tizimini tashkilotadi.

Yaponiyada boshlang'ich o'rta va oliy o'quv yurtlaridan tashqari bir — biridan farq qiluvchi «Ixtisos maktablari» va «turli» maktablar ham mavjud. Ularning ko'pchiligi xususiy bo'lib turli firma, konsern va sindikatlar uchun qisqa vaqtli kurslarda tikuvchi, oshpaz, hisobchi, mashinkada yozuvchi, avtotexnik, elektron hisoblash mashinalari uchun dastur tuzuvchilar va boshqa zaruriy kasblar o'rgatiladi. Yaponiyada ham turli xorijiy tillarni o'rgatishga ixtisoslashtirilgan maktablar mavjud.

Boshqa maktablardan farqli o'laroq Yaponiya maktablarida o'qish 1 apreldan boshlanib kelasi yilning 31 martida nihoyasiga etadi. Boshlang'ich va kichik o'rta maktablarda o'quv yili uch semestr ga bo'linadi: апрель — июль, сентябрь —

dekabrъ, yanvarъ - mart. Katta oʻrta maktablarda esa oʻquv yili 2 yoki 3 semestrga boʻlinadi.

Oʻquv yili Yaponiyada 240 kun yoki Amerika Qoʻshma Shtatlaridan 60 kun koʻpdir. Darslar 7 soat. Koʻpchilik maktablarda darslar ertalab soat sakkiz yarimda boshlanib uchdan keyin tugaydi.

Oʻquvchilar haftasiga 2-3 soat sinfdan tashqari klub ishlarida, 7 soat ixtisos boʻyicha mashgʻulotlarda yoki repetitorlar ixtiyorida boʻladilar. Yuqori bosqich oʻrta maktablarida butun oʻquv jarayonida oʻquvchilar 80 ta sinov topshirishadi. Oʻquvchilar majburiy asosiy fanlardan tashqari oʻz xohishlariga koʻra ingliz tili texnik taʼlim va maxsus sinovlarga jalb etiladilar.

Yaponiya taʼlimining asosiy maqsadi va mazmuni aholini zamonaviy texnik hamda texnologik jarayonlar bilan jihozlangan hozirgi zamon sanoatida samarali ishlashga moslashtirishdir. Mamlakatda maktabga muhim ijtimoiy vazifani bajaruvchi jamiyatning olgʻa siljishini taʼminlovchi dargoh deb qaraladi va xalq tomonidan eʼzozlanadi.

Yuqoridagilardan koʻrinib turibdiki Yaponiyada taʼlim tizimi ham shaklan ham mazmunan yuksak uygʻunlik kasb etgan. Ibrat olsa oʻrgansa arziydigan jihatlari koʻp. Eʼtiborli yana bir tomoni - Yaponiyada faqat milliy anʼanalar bilan cheklanib qolmay jahondagi Amerika, Fransiya Germaniya kabi taraqqiy etgan mamlakatlarning ilgʻor pedagogik ish tajribalari ham ijodiy oʻzlashtirilgan.

AQSH taʼlim tizimi

Amerika Qoʻshma shtatlarida taʼlim tizimining tuzilishi quyidagicha:

- bolalar 3 yoshdan 5 yoshgacha tarbiyalanadigan maktabgacha tarbiya muassasalari;
- 1- 8 - sinflargacha boʻlgan boshlangʻich maktablar (bunday maktablarda 6 yoshdan 13 yoshgacha oʻqiydilar);
- 9 – 12 - sinflardan iborat oʻrta maktablar (bu maktablarda 14-17 yoshgacha boʻlgan bolalar taʼlim oladilar). U quyi va yuqori bosqichdan iborat.

Amerika Qo'shma SHtatlarida navbatdagi ta'lim bosqichi oliy ta'lim bo'lib u 2 yoki 4 yil o'qitiladigan kollejlarda hamda dorifununlar va boshqa oliy o'quv yurtlari tarkibida tashkil etilgan aspirantura yoki doktoranturalardir.

AQSHda majburiy ta'lim 16 yoshgacha amal qiladi. Bu mamlakatdagi o'quv yurtlari davlat, jamoa, xususiylar tasarrufida va diniy muassasalar ixtiyorida bo'lishi mumkin.

Boshlang'ich maktab 6 yoshdan to 13- 15 yoshgacha bo'lgan bolalarni qamrab oladi.

O'rta maktablar quyi va yuqori bosqichlardan iborat. 9 -sinfni bitirgan talabalar tanlov asosida o'rta maktabga qabul qilinadi.

O'rta maktablarda to'rt yo'nalishda kasb-hunar asoslari berib boriladi. 1 - kasb-hunar ta'limi, 2 - biznes ta'limi, 3 - savdo va sanoat ta'limi hamda 4-qurilish ta'limi. Oliy ta'lim 4 asosiy bosqichda amalga oshiriladi.

1-kichik mutaxassis - 2 yillik kollejlarda amalga oshiriladi. 2-bakalavr 4 yillik kollejlarda , 4 yillik kollej yoki dorifununni tugatgan 3-bosqichni davom ettirishi mumkin. Bu 1-2 yillik magistr maktabi. 4 –bosqich esa aspirantura, doktorantura. Maktablarda ta'lim televidiniesi, elektron til laboratoriyasi, videoapparatura kompyuter va hokazolarni qo'llash yo'lga qo'yilgan. Maktablar ta'til vaqtida ham ishlab turadi.

To'garaklarda qayta tayyorlash ishlari olib boriladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, xulosa qilish mumkinki AQSH o'rta maktablarida o'z o'quvchilariga uch yo'nalishda: akademik kasb-hunar, umumiy yo'nalishlarda bilim beradilar. Ayni paytda o'quvchilarga to'rt yo'nalishda: qishloq xo'jaligi biznes ta'limi savdo va sanoat qurilish bo'yicha hunar, kasb-kor asoslari o'rgatiladi.

AQSHda har bir o'quvchiga fanlar bo'yicha olgan bilimlari jamlangan attestatlar beriladi. Kollejlarda o'qish istagida hujjat topshirgan o'qituvchilar yuqori o'rta maktabning so'nggi ikki yili bilimlari hajmida kirish test sinovlaridan o'tkaziladi. O'g'il-qizlarning tanlagan kasbiga layoqati va qobiliyati ham aniqlanadi.

Maktablarda qo'llanilishi mumkin bo'lgan vositalar elektron yozuv apparatlari (kalligrafiya va yozuv qoidalarini takomillashtirishga yordam beradigan moslamalar) ta'lim televideniesi, qo'lda ko'tarib yuradigan elektron til laboratoriyasi, slaydlar, videoapparaturalar, kompyuter va hokazolardan iborat.

XXI asr arafasida AQSH yangi qabul qilingan «2000-yilda Amerika ta'lim strategiyasi» dasturi e'lon qilindi. Turli yo'nalishdagi asosiy maqsadlar belgilangan mazkur dasturda 2000-yilda barcha amerikalik kichkintoylarning maktabga tayyor holda kelishlari: aholining 90 foizi oliy ma'lumotli bo'lishi o'quvchilarning ingliz tili, matematika, tabiiy fanlar, tarix, geografiya fanlari bo'yicha jahonga o'z iqtidorlarini namoyish eta olishlari; talabalarning tabiiy va matematika fani yutuqlarini o'zlashtirishda jahonda eng oldingi o'rinlarga chiqishlari; har bir voyaga etmagan amerikalikning iqtisodiyot sohasida jahonning barcha yoshlari bilan bellasha oladigan bo'lishlari; maktablarda giyohvandlik va zo'ravonlikka barham berish o'qish uchun barcha shart-sharoitlar yaratish ko'zda tutilgan. Bu AQSH ta'lim istiqbollari belgilab beruvchi muhim dasturdir.

Fransiyada ta'lim tizimi

Fransiya jahondagi iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar ichida yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Uning ta'lim tizimlari ham qadimiy va boy tarixga ega. Bu mamlakatda «Ta'lim haqidagi» qonun dastlab 1955 yilda qabul qilinib, 1975 yilda unga qator o'zgartirishlar kiritilgan.

Fransiya davlatining hozirgi davrda amal qilinayotgan «Ta'lim haqidagi qonun»i 1989 yil 10 iyulda qabul qilingan bo'lib, uning o'zgartirilishiga ta'lim strategiyasida ro'y bergan o'zgarishlar mamlakatning ichki tashqi siyosatida islohotlar yuzaga kelgan Iqtisodiy sharoitlar chet el pedagogikasidagi ilg'or texnologiyalarning mamlakat ta'lim tizimlariga kirib kelishi o'quv predmetlarining integratsiyalari va boshqalar sabab bo'ldi.

Fransiyada ta'limning asosiy maqsadi shaxsni har tomonlama kamol topishini ta'minlash, uni mustaqil faoliyatga tayyorlash, bozor munosabatlari sharoitida o'quvchilarni tadbirkorlikka ishbilarmonlik va omilkorlikka o'rgatish shunga yarasha kasb-korga ega qilishdan iboratdir. Bu erda:

1. Davlat maktablari;
2. Xususiy maktablar;
3. Oraliq maktablar mavjud.

O'qitiladigan predmetlar ichida fransuz tili va adabiyoti o'qish va yozuv alohida ahamiyatga molik bo'lib hisoblanadi. Ular uchun dars vaqtining 30% ajratiladi. O'rtacha haftalik soatlar 26 soatdan iborat darsning davomiyligiga esa 60 minut. O'quv yili 5 chorakka bo'linadi.

O'quvchilar 11 yoshda boshlang'ich maktabni tugallab o'rta maktabga o'tadilar. O'rta ta'lim esa kollejlarda va litseylarda amalga oshiriladi. O'rta ta'lim ikki bosqichda :

Birinchi bosqichda quyidagi predmetlar o'rgatiladi: fransuz tili va adabiyoti, chet tili (ingliz nemis ispan. italyan tillari), tarix, Fransiya geografiyasi matematika, tibbiy fanlar.

SHunday qilib 6-5-sinflar umumiy o'rta ta'lim beradi: 4-3- sinflarda o'quvchilarga qobiliyati va moyilligiga qarab bilim beriladi.

Birinchi bosqich yakunlagach o'quvchilar kasbiy yo'nalishlari bo'yicha guvohnoma oladilar. SHundan keyin o'quvchilar 15 yoshdan 18 yoshgacha ta'lim oladilar. O'qish 3 yil davom etib 2- sinf kichik 1- sinf o'rta va yakunlovchi sinflarga bo'linadi.

O'quvchilar umumiy ta'lim va texnik litseylarni tugatganlaridan so'ng bakalavr unvoni va diplom ishi uchun imtihon topshiradilar. Ana shunday diplomga ega bo'lganlarga oliy o'quv yurtlariga kirish huquqini qo'lga kiritadilar.

Fransiyada talabalar pedagogika, politexnika instituti, oliy ma'muriy maktablarga kirish uchun imtihon topshiradilar. Bundan tashqari shu kasbga moyilligi ham alohida sinab ko'riladi. Boshqa oliygohlarga va universitetlarga esa bakalavr diplomi bo'lgan yoshlar imtihonsiz qabul qilinaveradi.

Fransiyada oliy ma'lumot va ixtisos beruvchi oliy texnologik institutlar mingdan ortiq. Ular odatda sanoat maishiy xizmat ko'rsatish informatika

mutaxassisliklariga ixtisoslashgan. O‘qish muddati 2 yil bo‘lib sakkiz haftalik ishlab chiqarish amaliyotini ham ko‘zda tutadi.

4.3. Qiyosiy tahlil natijalari asosida Respublikamizda kasbiy ta’limning rivojlanish omillari va uni o‘ziga xosligi

2017 — 2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarni amalga oshirish, mehnat bozori talablariga mos yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, ta’lim sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish, innovatsion ilm-fan yutuqlarini amaliyotga tatbiq etishning samarali mexanizmlarini yaratish orqali mamlakatda ta’lim tizimini isloh qilish bo‘yicha izchil ishlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, professional ta’lim dasturlari YUNESKO tashkiloti tomonidan qabul qilingan Ta’limning xalqaro standart tasniflagichi (MSKO) darajalari bilan uyg‘unlashmaganligi, o‘quv jarayoniga O‘zbekistonning Milliy kvalifikatsiya tizimi to‘laqonli joriy etilmaganligi tayyorlanayotgan kadrlarning mehnat bozorida munosib o‘rin egallashlariga to‘sqinlik qilmoqda.

Professional ta’lim tizimini ilg‘or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, boshlang‘ich, o‘rta va o‘rta maxsus professional ta’lim bosqichlarini joriy qilish orqali mehnat bozori uchun malakali va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash hamda mazkur jarayonga ish beruvchilarni keng jalb qilish maqsadida 2020/2021 o‘quv yilidan boshlab O‘zbekiston Respublikasida Ta’limning xalqaro standart tasniflagichi darajalari bilan uyg‘unlashgan yangi boshlang‘ich, o‘rta va o‘rta maxsus professional ta’lim tizimi hamda tabaqalashtirilgan ta’lim dasturlari joriy etiladigan ta’lim muassasalari tarmog‘i tashkil etilsin.

Xalqaro tasniflagichning 3-darajasiga mos keluvchi ta’lim dasturlari asosida 9-sinf bitiruvchilarini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan boshlang‘ich professional ta’lim bosqichida kadrlar tayyorlaydigan ta’lim muassasalari, xalqaro tasniflagichning 4-darajasiga mos keluvchi ta’lim dasturlari asosida o‘rta professional ta’lim bosqichida kadrlar tayyorlaydigan ta’lim muassasalari, xalqaro tasniflagichning 5-darajasiga mos keluvchi ta’lim dasturlari asosida oliy ta’lim

tizimi bilan integratsiyalashgan oʻrta maxsus professional taʼlim bosqichida kadrlar tayyorlaydigan, oliy taʼlim muassasalari huzurida faoliyat yuritadigan taʼlim muassasalarida amalga oshiriladi.

Boshlangʻich, oʻrta va oʻrta maxsus professional taʼlim muassasalariga Xalqaro tasniflagich boʻyicha asosiy taʼlim dasturlaridan tashqari quyi darajadagi taʼlim dasturlari boʻyicha kadrlar tayyorlash huquqi berildi.

Tizimda mos ravishda boshlangʻich, oʻrta va oʻrta maxsus professional taʼlim dasturlari joriy etilgan kasb-hunar maktablari, kollejlari va texnikumlardan iborat professional taʼlim muassasalari tarmogʻi tashkil etildi

Kasb-hunar maktablarida kadrlar tayyorlash umumtaʼlim muassasalarining 9-sinf bitiruvchilari hisobidan shakllantirilgan guruhlarda 2 yillik umumtaʼlim va mutaxassislik fanlarining integratsiyalashgan dasturlari asosida kunduzgi taʼlim shaklida amalga oshiriladi, taʼlim olayotgan oʻquvchilar Oʻzbekiston Respublikasi Davlat byudjeti hisobidan bazaviy hisoblash miqdorining bir baravari miqdorida oylik stipendiya hamda uch mahal ovqat bilan taʼminlanadi.

Kollejlarda kadrlar tayyorlash Xalqaro tasniflagichning kamida 3-darajasiga mos taʼlim dasturlarini tamomlagan, «Hayot davomida taʼlim olish» prinsipi asosida kamida umumiy oʻrta maʼlumotga ega boʻlgan shaxslar hisobidan kasblar va mutaxassisliklarning murakkabligidan kelib chiqqan holda 2 yilgacha muddatda kunduzgi, kechki va sirtqi taʼlim shakllarida davlat buyurtmasi hamda toʻlov-kontrakt asosida amalga oshiriladi.

Texnikumlarda kadrlar tayyorlash Xalqaro tasniflagichning kamida 3 yoki 4-darajasiga mos taʼlim dasturlarini tamomlagan, «Hayot davomida taʼlim olish» prinsipi asosida kamida umumiy oʻrta maʼlumotga ega boʻlgan shaxslar hisobidan shakllantirilgan guruhlarda kasblar va mutaxassisliklarning murakkabligidan kelib chiqqan holda 2 yildan kam boʻlmagan muddatda kunduzgi, kechki va sirtqi taʼlim shakllarida davlat buyurtmasi hamda toʻlov-kontrakt asosida amalga oshiriladi; oʻrta maxsus taʼlim dasturlarini muvaffaqiyatli tamomlagan bitiruvchilar oʻz sohasiga mos bakalavriat taʼlim yoʻnalishlari boʻyicha kirish imtihonlarisiz yakka

tartibdagi suhbat orqali oliy ta'lim muassasalarida 2-kursdan o'qishini davom ettirish huquqiga ega bo'ladi;

Kasb-hunar maktablari, kollejlari va texnikumlarga idoraviy bo'ysunuvidan qat'i nazar o'quv-metodik rahbarlik qilish hamda bu sohada davlat siyosatini yuritish O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan amalga oshiriladi.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savollar hamda topshiriqlar:

1. Ta'lim sohasida xorijiy tajribalarni o'rganishdan maqsad va vazifalarini aytib bering.
2. Yaponiyda kasbiy ta'lim qanday tashkil etilgan?
3. AQSHda kasbiy ta'lim tizimi xususida gapiring.
4. Germaniyada kasbiy ta'lim tizimi haqida ma'lumot bering.
5. Qiyosiy tahlil natijalari asosida Respublikamizda kasbiy ta'limning rivojlanish omillari haqida ma'lumot bering.
6. Rossiya kasbiy ta'lim tizimi haqida ma'lumot bering.

5-MAVZU: KASBIY TA'LIMDA TA'LIM OLUVCHILAR SHAXSI

Tayanch tushunchalar: *shaxs, individ, inson, muhit, irsiyat, ta'lim va tarbiya, rivojlanish, shaxsning faolligi, omillar, yosh davrlar.*

5.1.Shaxs rivojlanishining pedagogik-psixologik xususiyatlari.

Pedagogika nazariyasi va amaliyotining asosiy, murakkab muammolaridan biri shaxs, uning shakllanishi, rivojlanishi va ijtimoiylashuvi masalasidir. Ushbu muammoning turli aspektlarini turli fanlar tomonidan: falsafa, sotsiologiya, fiziologiya, anatomiya, psixologiya va b. o'rganiladi.

Pedagogika ta'lim-tarbiya jarayonida shaxsni rivojlanishi, shakllanishi va ijtimoiylashuvi uchun samarali sharoitlarini yaratilishini o'rganadi.

Bu sharoitlarni o'rganishdan oldin mavzuga tegishli asosiy tushunchalarni ko'rib chiqaylik. Ushbu tushunchalar inson, shaxs, individ, individuallik.

Odam — bu nutq va tafakkurga ega bo'lgan, mehnat qurollarini yaratuvchi va uni hayot jarayonida qo'llash qobiliyatiga ega, o'zida jismoniy va ma'naviy, tabiiy va ijtimoiy, irsiy va kashf qilingan xususiyatlarni o'zida ifodalovchi tirik mavjudot.

Shaxs - bu ijtimoiy rivojlanishning mahsuloti, mehnat, muloqot va bilish subyekti sifatida aniq tarixiy sharoitda yashab, ijtimoiy funksiyani bajaruvchi inson hisoblanadi. A.N.Leontevning fikricha, shaxs ijtimoiy-tarixiy va insonni ontogenetik rivojlanishi mahsuli hisoblanadi.

Individ tushunchasi insonni tug'ilishiga taalluqli bo'lib, aniq ijtimoiy va psixologik xarakteristikaga kirmaydi. Individuallik tushuncha sifatida individni boshqalaridan farqlovchi, ontogenez jarayonida shakllangan jismoniy va psixologik xususiyatlarni ifodalaydi. Individuallik insonni qobiliyatlarida va ehtiyojlarida, xarakterida va temperamentida ifodalanadi.

Mutaxassislar «odam», «individ», «shaxs», «individual» tushunchalarini qiyoslash natijasida odam individ sifatida tug'ilib, shaxs sifatida shakllanib, individuallik xususiyatlarini namoyon qiladi deb ta'kidlaydilar.

Quyida falsafa, psixologiya va pedagogikada rivojlanish, shakllanish, ijtimoiylashuv tushunchalarini farqlanishini ko'rib chiqaylik.

Rivojlanish deganda nima tushuniladi?

Ta'kidlash lozimki, rivojlanish — bu tabiat, jamiyat va insonni umumiy xususiyatlaridir. Rivojlanish tabiatda asta-sekinlik bilan va har xil o'zgarishlar bilan, jamiyatda evolutsion va revolutsion, insonda filogenez (insonni tarixiy rivojlanishi) va ontogenez (individning tug'ilgandan o'lguncha rivojlanishi) ko'rinishlarda amalga oshadi.

Falsafiy, psixologik va pedagogik adabiyotlarda ushbu tushunchaga har xil yondashuvlarda qaraladi. «Falsafiy ensiklopediyada» rivojlanish harakatning yuqori turi sifatida, materiya va ongning o'zgarishi, bir xil sifatdan ikkinchi sifatga, eskidan yangiga o'tish sifatida qaraladi. Psixologiyada «rivojlanish» atamasi an'anaviy tarzda — progressiv (tizimni murakkablashuvi) yoki regressiv (tizimni o'zgarishi) o'zgarishlar bo'lganda qo'llaniladi, masalan, xotirani, diqqatni, hissiy sohalarni rivojlanishi v.b.

Pedagogikada rivojlanish deganda, shaxsdagi bir yosh davrdan ikkinchi yosh davrga o'tganda kuzatiladigan sifat va miqdor o'zgarishlar tushuniladi.

Shunday qilib, rivojlanish — bu insonni organizmidagi, ruhiyatidagi, aqliy va ma'naviy sohasidagi tashqi va ichki, boshqariladigan va boshqarilmaydigan omillar ta'siridagi miqdor va sifat o'zgarishlaridir. Insonni hayoti davomida biologik va ijtimoiy rivojlanish bo'lib o'tadi.

Biologik rivojlanish morfologik (bo'yi, og'irligi, hajmi.); biokimyo (qon tarkibi, suyak, muskul); fiziologik (ovqat hazm qilish, qon aylanishi, jinsiy rivojlanish) o'zgarishlari bilan bog'liq.

Ijtimoiy rivojlanish psixik (xotirani, tafakkurni, hissiyotni, xarakterni shakllanishi); ma'naviy (axloqiy shakllanish, ongni o'zgarishi); intellektual (bilimlarni kengayishi va chuqurlashuvi, aqliy o'sish)o'zgarishlar bilan bog'liq.

Insonni biologik, ijtimoiy rivojlanishi—bu ko'p omillar ta'sirida kechadigan murakkab, uzoq davom etadigan, ziddiyatli, jarayon. Shaxs rivojlanishining ko'rsatkichlari insonni dunyoga bo'lgan munosabatidagi, faoliyatidagi, xulqidagi, onggidagi sifat o'zgarishlari hisoblanadi. Rivojlanish natijasi — insonni biologik tur va ijtimoiy mavjudot sifatida shakllanishi hisoblanadi.

5.2. Shaxsni shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar

Inson shaxsini shakllanishiga tashqi va ichki, biologik va ijtimoiy omillar ta'sir qiladi. Omil - u yoki bu hodisa, jarayonni harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi.

Ichki omillarga faoliyat va muloqotdagi shaxsni shaxsiy faolligi, qiziqish va motivlari kiradi.

Tashqi omillarga tabiiy va ijtimoiy makro, mezo va mikroomillar hamda keng va tor ijtimoiy va pedagogik ma'nodagi tarbiya kiradi.

Muhit va tarbiya — bu ijtimoiy omillar, irsiyat esa — biologik omil hisoblanadi.

Faylasuflar, sotsiologlar, psixologlar va pedagoglar orasida biologik va ijtimoiy omillar munosabatlari va ularning inson shaxsini rivojlanishidagi ahamiyati xususida munozara va muhokamalar bo'lib kelmoqda.

Amerika pedagog va psixologlari vakillari E.Torndayk, D.Dyui, A.Kobslarning ta'kidlashicha, inson ongini, qobiliyatlarini, qiziqish va ehtiyojlarini irsiyat aniqlaydi. Ushbu yo'nalish vakillari shaxs rivojlanishining asosiy omili irsiy, biologik omillar deb hisoblab, muhit va tarbiyaning rolini inkor etadilar. Odam shaxsi va xulq-atvorining shakllanishida biologik omillarning rolini yuksak baholab, shaxsni naslga bog'lab qo'yuvchi biologik oqimning yana biri, bixeviorizm nazariyasidir. Ushbu nazariyaga amerikalik pedagog E.Torndayk asos solgan. Uning fikricha, shaxsning barcha xususiyatlari, ongi va aqliy qobiliyatlari ham nasldan naslga o'tadi. E.Torndayk tarbiyaning shaxs rivojlanishiga ta'sirini inkor etadi.

Progmatisizm nazariyasining asoschisi D.Dyui shaxs rivojlanishini biologik nuqtayi nazardan asosladi. U ham tarbiyaning shaxs rivojlanishiga ta'sirini inkor etib, rivojlanishni faqat miqdoriy o'zgarishdan iborat deb hisoblaydi. Odam nima bilan tug'ilgan bo'lsa, tarbiya jarayonida shu sifat va xususiyat o'sib boradi. «Haqiqiy tarbiya tashqaridan kiritilgan narsa emas, u odam bilan dunyoga kelgan xususiyat va qobiliyatni o'stiradi» deb ta'kidlaydi D.Dyui.

D.Lokk, J.J.Russo, K.A.Gelvetsiylarning ta'kidlashicha, insonni rivojlanishiga muhit va tarbiya ta'sir qiladi. Ular inson rivojlanishida irsiyatni rolini inkor etib, yangi tug'ilgan bolani — «toza doska»ga qiyoslaydilar.

D. Didro «rivojlanish irsiyat, muhit, tarbiyaning o'zaro uyg'unligi ta'sirida aniqlanadi» deb ta'kidlaydi.

Taniqli rus olimi K.D.Ushinskiyning ta'kidlashicha, insonda shaxsiy sifatlarini shakllanishi nafaqat irsiyat, muhit va tarbiya ta'sirida, balki shaxsiy faoliyati natijasida ham shakllanadi. Inson — nafaqat biologik omil va sharoit mahsuli, balki ushbu sharoitda faol ishtirokchidir. U o'zining sharoitini o'zgartirib o'zini ham o'zgartiradi.

Shaxsni shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni ko'rib chiqaylik. Ayrim mualliflar shaxsni shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy omil irsiyat deb hisoblaydilar.

Irsiyat — bu ota-onaning ayrim belgi va xususiyatlarini genlar yordamida farzandlarga o'tishidir. Irsiyat orqali bolalarga:

- anatomo-fiziologik tuzilma, insoniyat vakili sifatida individning tashqi xususiyatlarini ifodalovchi nutq layoqati, to'g'ri yurishi, tafakkuri, mehnat faoliyati;

- jismoniy xususiyatlari: tashqi milliy xususiyatlari, gavda tuzilish xususiyatlari, yuz tuzilishi, sochi, ko'zi, terisi rangi; fiziologik xususiyatlari, modda almashinuvi, arterial bosimi va qon guruhi;

- asab tizimi xususiyatlari: bosh miya qurilishi, uning ko'rish, eshitish, hid bilish sezgilari, odat va oliy asab faoliyati turini aniqlovchi asab jarayonlari xususiyatlari;

- organizmdagi anomal rivojlanish: daltonizm; irsiy kasalliklarga moyillik: gemofiliya (qon kasalligi), qandli diabet, shizofreniya, endokrin kasalliklar. Irsiyatdan tashqari shaxsni shakllanishiga ta'sir etuvchi omillardan biri muhit hisoblanadi.

Muhit — bu inson rivojlanishi amalga oshadigan real borliq. Shaxsni shakllanishiga geografik, milliy, maktab, oila muhiti ta'sir qiladi. Shaxsni shakllanishiga ta'sir etuvchi omillardan biri muloqot hisoblanadi. Muloqot — bu shaxslararo munosabatlar shakllanishidagi, odamlar o'rtasidagi kontaktlarni rivojlanishi va shakllanishidagi shaxsning universal faolligi hisoblanadi.

Zamonaviy fiziologiya va psixologiya fani, inson bolasi tayyor qobiliyat bilan emas, balki biror bir qobiliyatning rivojlanishiga va ro'yobga chiqishiga ta'sir etadigan imkoniyatlar, ya'ni shaxs xususiyatini ifodalaydigan layoqat bilan tug'iladi degan qarashni ilgari suradi. Layoqat shaxsning idrok, tafakkur, xotira, tasavvur kabi psixik xususiyatlarini individualligini ifodalaydi. Agar bolaning layoqatiga mos sharoit yaratib berilsa, bola zarur faoliyat bilan shug'ullansa, uning layoqati rivojlanishi, aksincha sharoit yaratilmasa, u yo'q bo'lib ketishi ham mumkin.

Shaxsni rivojlanishi faqat faoliyatda amalga oshadi. Inson hayoti davomida hamisha turli xildagi o‘yin, o‘quv, bilish, mehnat, ijtimoiy, siyosiy, badiiy, ijodiy, sport faoliyatida ishtirok etadi.

Faoliyat inson mavjudligining yo‘l va shakli sifatida quyidagi vazifalarni bajaradi:

insonni hayotini moddiy sharoitlarni yaratishni ta'minlaydi;

tabiiy insoniy ehtiyojlarni qondirilishini ta'minlaydi;

tashqi dunyoni qayta shakllantirish va bilishni ta'minlaydi;

insonni ma'naviy dunyosini rivojlantirish omili hisoblanadi;

insonga hayotdagi maqsadlariga erishishlarida, imkoniyatlarini amalga oshirish vosita vazifasini bajaradi;

insonga ijtimoiy munosabatlar tizimida o‘zini namoyon qilishi uchun sharoit yaratadi.

Shaxsni rivojlanishiga jamoa faoliyati katta ta'sir qiladi. Olimlar ta'kidlashicha, aniq sharoitlarda bir tomondan jamoa shaxsni zo‘riqishlarini, ikkinchidan rivojlanishi va individualligi jamoada shakllanadi. Jamoa faoliyati shaxsni ijodiy imkoniyatlarini namoyon qiladi. Shaxsda g‘oyaviy-axloqiy sifatlarni, fuqarolik hissini shakllanishida jamoa faoliyatining roli katta.

Shaxs rivojlanishida o‘z-o‘zini tarbiyalash muhim rol o‘ynaydi. O‘z-o‘zini tarbiyalash o‘z faoliyatini anglangan va qabul qilingan maqsadidan boshlanadi. Xulq va faoliyatning o‘zi tomonidan aniqlangan maqsadi, ongli zo‘riqishlarini hosil qilib, faoliyat rejasini aniqlaydi. Ushbu aniqlangan maqsad shaxs rivojlanishini ta'minlaydi.

Shunday qilib, insonni rivojlanishi turli biologik va ijtimoiy omillar ta'sirida amalga oshadi. Shaxsni rivojlantiradigan va shakllantiradigan omillar alohida-alohida emas, balki kompleks ta'sir qiladi. Turli xil holatlarda shaxsni rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar ko‘p va oz ta'sir qiladi. Ko‘plab mutaxassislarning fikricha, shaxsni shakllanishida tarbiyaning roli beqiyosdir.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savollar hamda topshiriqlar:

1. SHaxsga pedagogik va psixologik ta’rif bering.

2. Shaxs rivojlanishi nimani anglatadi?
2. Shaxs rivojlanishini harakatga keltiruvchi kuchini izohlang.
3. Shaxsni rivojlanishi, tarbiyasi, ijtimoiylashuvi mohiyati nimada?
4. Shaxs rivojlanishiga qanday omillar ta'sir qiladi?
5. Faoliyat shaxsni rivojlanishiga qanday ta'sir qiladi?

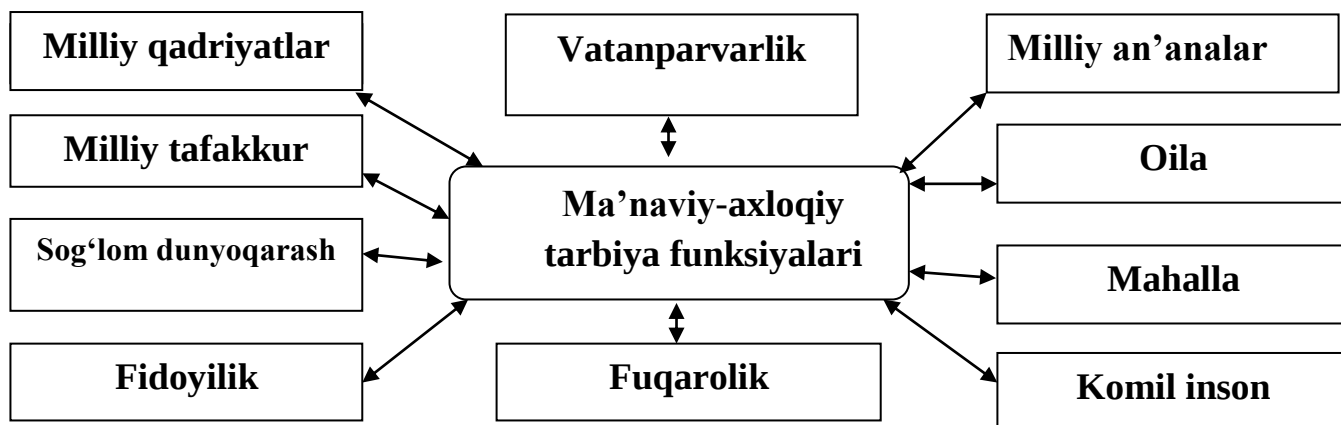
6-MAVZU: KASBIY TA'LIMDA TARBIYAVIY ISHLAR MOHIYATI

Tayanch tushunchalar: *ma'naviyat, axloq, tarbiya, o'z-o'zini tarbiyalash, tarbiyaviy ishlar, tarbiya konsepsiyasi.*

6.1. Kasbiy ta'limda ma'naviy-axloqiy tarbiya ishlari.

Ma'naviyat – bu insonning bilimliligi, vatanparvarlik tuygʻusiga egaligi, xulq-odob me'yorlari, mehnatsevarlik xislatlari mujassamlashgan hamda ezgulikni namoyon etuvchi botiniy tuygʻular majmuidir. Ma'naviyat insonning falsafiy-huquqiy, diniy-axloqiy tasavvurlarini aks ettiruvchi manba hisoblanadi, shunga asosan u kishilarni bir-birlariga yaqinlashtiradigan va ularni hamjihatlikka erishishga yordam beradigan, hamkorlikning yangi qirralarini ochadigan boylikdir.

Ma'naviyat – bu kasb-hunar kolleji o'quvchisining iqtidori, qobiliyati, ijodkorlik, intellektual salohiyatini ro'yobga chiqaruvchi, huquqiy, jismoniy, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq, Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalaydigan, sog'lom fikrli, mustaqil, erkin, etuk, e'tiqodli mutaxassis, hayotiy ko'nikma va malakani shakllantiradigan bilimlar va ijobiy sifatlar majmuidir.

Kasb-hunar kollejlari o‘quvchilarini ma’naviy-axloqiy tarbiyalash funksiyalari

Ma’naviy-axloqiy tarbiya funksiyalari o‘quvchilarda fuqarolik hissini tarkib toptirishda moddiy va ma’naviy boyliklar, ma’naviyaxloqiy bilimlar, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot haqidagi tasavvurlar, milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan hamkorlikda amalga oshirildi.

Ushbu funksiyalar kasb-hunar kollejlari o‘quvchilari shaxsida ma’naviy-axloqiy dunyoqarash, ma’rifat taraqqiyoti, jamiyatning yuksalishi kabi bilimlarni shakllantirishda eng muhim omil bo‘lib xizmat qildi. Ma’naviy-axloqiy tarbiyaning funksiyalari o‘quvchilarning kundalik hayotida, turmush tarzida, o‘zgalar bilan munosabatda, aqliy hamda jismoniy mehnati jarayonida shakllandi va rivojlanib bordi. Ushbu funksiyalar milliy mustaqillikni mustahkamlash va rivojlantirish, tariximiz, madaniyatimiz, tilimiz, ma’naviy merosimiz, ijtimoiy adolat, fuqarolik jamiyatini qurish yo‘lidagi harakatlar bilan mushtaraklikda ma’naviyaxloqiy tarbiya faoliyatini tashkil etdi. Buning natijasida kasb-hunar kollejlari o‘quvchilarida ma’naviy-axloqiy fazilatlar, erkin va sog‘lom muhit, ma’naviy-axloqiy tarbiya jarayonlari takomillashtirildi.

«Ma’naviyat asoslari» fanida kasb-hunar kolleji o‘quvchilarida ya’ni jamiyatimizning ertangi faol fuqarosida milliy istiqlool g‘oyalari va milliy mafkurani shakllantirish, ma’naviy yuksak insonni tarbiyalash kabi masalalarning muhim metod va vositalarining metodikasi amalga oshirildi.

«O‘zbekiston tarixi»ni o‘qitish jarayonida ham o‘quvchilarda o‘zbek xalqining jahon tarixida, insoniyatssivilizatsiyasiga qo‘shgan hissasi, ma’naviy merosga hurmat ruhi, milliy g‘urur shakllantirildi.

“Adabiyot” fanini o‘qitish asosida o‘quvchilarda badiiy-estetikideallar rivojlantirildi. Buning natijasida o‘quvchilarning milliy g‘oya, milliy mafkura haqidagi bilimlari kamol topdi.

Ijtimoiy–gumanitar fanlarni o‘qitish jarayonida o‘quvchilarga ma’naviy-axloqiy tarbiyaga doir muammolar va qonuniyatlar yoritib berildi. Ularning

mohiyatini anglab olishga qiziqish uygʻotildi. Ijtimoiy-siyosiy, maʼnaviy-axloqiy, estetik qarashlar, ishonch va eʼtiqodlar tizimi yaratildi.

Oʻquvchilarning maʼnaviy-axloqiy tarbiyalash jarayonlari rivojlantirildi. Buning natijasida mustaqillik, Oʻzbekiston davlati, bayrogʻi, madhiyasi, gerbining maʼno-mohiyati, ulugʻ mutafakkirlar va zamonimizning ilgʻorkishilarining ulkan maʼnaviy merosi, maʼnaviy anʼanalar, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, sogʻlom turmush tarzi yoshlarning madaniy saviyasi, mehr-muruvvat, insonparvarlik kabi bilimlar kamol topdi.

Ijtimoiy-gumanitar fanlarni oʻqitishda oʻquvchilarni maʼnaviy-axloqiy tarbiyalash texnologiyasi ishlab chiqildi. Bu borada taʼlimning noanʼanaviy shakllaridan foydalanildi. Oʻquvchilarning qiziqishlarini oshirish, mustaqil, erkin, ijodiy fikrlashga yoʻllash, madaniy muloqot yuritishga oʻrganish ijobiy natijalarga olib keldi. Ishbop oʻyinlar, musobaqa darslari, intellektual ring, teatrlashgan mashgʻulotlar, guruhlarda ishlash, ijodkorlar tanlovlari, auksion darslar, bahs-munozara darslari, ekskursiya darslari, moʻʼjizalar maydoni kabilar amalga oshirildi. Taʼlim jarayonida oʻquvchilar egallagan bilim va koʻnikmalar darsdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarda mustahkamlandi.

6.2. Darsda va darsdan tashqari vaqtda tarbiyaviy ishlarni tashkil etish hamda olib borish xususiyatlari

XXI asr insoniyat tarixiga globallashuv asri boʻlib kirdi. Azaliy milliy qadriyatlarni qadrsizlantiruvchi “ommaviy madaniyat”, informatsion xurujlar, axloqsizlik falsafasi, ekstremizm, nigilizm, oʻz demokratiya modellarini joriy etish, “dunyo fuqaroligi”ni (kosmopolitizm), missionerlik, prozelitizmni madh etuvchi saytlar, turli shoular, koʻngilochar koʻrsatuvlar va musiqiy kanallar tashkil etilmoqda.

Har bir ota-ona oʻz bolasini baxtli boʻlishi uchun astoydil, har kuni tarbiyalash zarurligini yaxshi biladi. Biroq, farzandlarini oʻz vaqtida, ilk yoshlardan, bosqichma-bosqich, uzluksiz tarbiyalashga eʼtibor berishmaydi.

Tarbiya deganda aksariyat oilalarda bola bilan gaplashib qoʻyish, nasihat, tanbeh berish, taʼlim muassasalarida esa chiroyli soʻzlash, yoqimli fazilatlarni

madh etish, bayramlarda, tadbirlarda Vatan haqida she'rlar o'qish, qo'shiq aytish, raqsga tushish tushunilmoqda. Tarbiya natijasi deganda ota-onalar bolalarning sog'lomligi va xushmuomalaligi tushunilsa, ta'lim muassasalarida o'tkazilgan tadbirlar ko'rsatilmoqda. Eskicha yondoshuvda ta'lim – natijali, o'lchov mezonlari mavjud, tarbiya esa – natijasi ko'rinmaydigan, o'lchov mezonlarini aniqlash mumkin bo'lmagan tushuncha sifatida tan olindi. Oila bilan ta'lim muassasasi orasida tarbiya masalasida sansalorlik yuzaga keldi.

Eng muhimi, uzoq yillar davomida “uzluksiz ta'lim”ga mutanosib “uzluksiz tarbiya” yo'lga qo'yilmadi. Tarbiya bolalar ta'limdan bo'sh vaqtida amalga oshiriladigan qo'shimcha yuklamaga – ikkinchi darajali ishga aylandi. Buning oqibatida tarbiya uzuq-yuluq jarayon bo'lib keldi. Jamiyatning pedagogik madaniyati pasayib, maktabgacha ta'lim, maktab pedagoglari, ota-onalarning tarbiyaga oid pedagogik-psixologik bilimlari zamon talablariga javob bermayapti. Aslida maktabning muammosi bo'lgan davomat – ijtimoiy muammoga aylanib, ichki ishlar xodimlari, mahalla faollarining ishiga aylandi.

Ana shunday xatolardan eng ko'p tarqalgani – og'zaki tarbiya davom etmoqda. Ota-onalar, maktabgacha tarbiya muassasalari tarbiyachilari, maktab o'qituvchilari bolalarga Vatanga sadoqat, mas'uliyat, tadbirkorlik va boshqa fazilatlar haqida gapirib, she'rlar o'qib, hikoyalar qilib berish bilan cheklanilmoqda. Natijada fazilatlar bolalarning odatlariga aylanmayapti. Ezgu fikr, ezgu so'z, ezgu amalga aylanmayapti. Buning oqibatida yoshlarning Vatanga sadoqat, mas'uliyat, tadbirkorlik, mehr-oqibat haqida so'zlari bilan yoshiga mos amallari orasida ziddiyat namoyon bo'layapti. Bu esa har yili mustaqil hayotga kirib kelayotgan yuz minglab 18 yoshli o'g'il-qizlarning hayot uchun zarur ijtimoiy kompetensiyalarsiz, mustaqil hayotga tayyorlanmay kirib kelishlariga sabab bo'lmoqda.

Tarbiyada yo'l qo'yilgan xatolar birdaniga ko'rinmaydi. Noto'g'ri tarbiyaning asoratlari oradan ko'p yillar o'tgach, jamiyatda inson omili tufayli yuzaga keladigan ijtimoiy muammolarda ko'rinadi. Bugungi kunda O'zbekistonning peshqadam yoshlari davlat, ota-onalarining maqsadli, uzluksiz tarbiyalari tufayli turli sohalarda, jahon miqyosida mislsiz yutuqlarni qo'lga kiritishmoqda. Ayni

vaqtda OAVda jamiyatda ko'p uchrayotgan noodatiy jinoyat shakllari, ayollar va yoshlar orasidagi jinoyatchilik, oilaviy ajrimlar, korrupsiya, egotsentrizm, mehr-oqibatning kamayishi, "ommaviy madaniyat"ga ko'r-ko'rona taqlid, loqaydlik, boqimandalik, ekstremizm, terrorizm, begonalashuv, firibgarlik, o'zibo'larchilik, mas'uliyatsizlik, qadriyatlar inqirozi, zo'ravonlik, xo'jako'rsinchilik, yolg'onchilik, firibgarlik, axloqiy buzuvchilik, el-yurt taqdiriga befarqlik kabi illatlar keng muhokama qilinmoqda.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savollar hamda topshiriqlar:

- 1. Kasb-hunar kollejlari o'quvchilarini ma'naviy-axloqiy tarbiyalash funksiyalari haqida ma'lumot bering.*
- 2. Darsda tarbiyaviy ishlarni tashkil etish shakllarini tushuntiring.*
- 3. O'z-o'zini tarbiyalash nima?*
- 4. Darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkil etish tartibini tushuntiring.*
- 5. Darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarga misollar keltiring.*

7-MAVZU: KASBIY TA'LIM USULLARI, SHAKLLARI VA VOSITALARI

Tayanch tushunchalar: kasbiy ta'lim turlari, ta'lim metodlari, usullar, ta'lim shakllari, ta'lim vositalari, ta'lim tamoyillari, bilim, ko'nikma, malaka.

7.1. Kasbiy ta'lim turlari, usullari, shakllari va vositalari.

Kasb ta'lim metodlari deganda o'qituvchi, usta va o'quvchilarning birgalikda bajaradigan faoliyat usullari tushuniladi va bu usullar o'quvchilarning texnik-texnologik bilimlar, ko'nikma va malakalarni egallashlariga, mustaqil ravishda bilim olish va bu bilimlardan amalda foydalanish qobiliyatini oshirishga qaratilgan bo'ladi.

Ta'lim metodlaridan unumli foydalanishimiz uchun ularni bir tizimga keltirib olishimiz zarur.

Pedagogik amaliyotda quyidagi metodlar – og'zaki metod (og'zaki bayon, tushuntirish, suhbat), kitob bilan ishlash (instruktiv materiallar), ko'rgazmali metod

(ko‘rgazmalar, kino, videofilʼm, kuzatuv...), amaliy metod (mashqlar, laboratoriya-amaliy ishlar)lardan keng foydalaniladi.

Didaktik vazifalarga bog‘liq holda quyidagi metodlar qo‘llaniladi – bilimlarni hosil qilish, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, bilimlarni qo‘llash, mustahkamlash, bilim, ko‘nikma va malakalarni tekshirish.

Ta‘lim oluvchilarning o‘quv faoliyatiga mos ravishda ikki metod ajratiladi va ular 2 guruhga birlashtiriladi: reproduktiv va muammoli izlanish metodlari.

Ta‘lim metodini 3 ta asosiy guruxga bo‘lishimiz mumkin:

1. O‘quv bilish va o‘quv ishlab chiqarish faoliyatini tashkil qilish va amalga oshirish metodi.
2. O‘quv faoliyatiga qiziqtirish va rag‘batlantirish metodi.
3. O‘quvchilar o‘quv faoliyatini samaradorligini nazorat qilish va o‘z-o‘zini nazorat qilish metodi.

Metodning har bir guruhi ham o‘z navbatida kichik guruhlariga bo‘linadi, ularning alohida metodlari bo‘lib, ular ta‘lim jarayonining quroli hisoblanadi.

O‘quv bilish va o‘quv ishlab chiqarish faoliyatini tashkil qilish va amalga oshirish metodiga quyidagilar – suhbat, ko‘rgazmali va amaliy metod, o‘qituvchi boshchiligida induktiv yoki deduktiv reproduktiv yoki produktiv yo‘nalishlardagi metodlar kiradi.

Nazariy ta‘lim metodlari. O‘quv muassasalarida boshlang‘ich kasbiy ta‘limni o‘qitishning nazariy asoslari quyidagi bosqichlarda o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtiriladi: umumiy ta‘lim, umumiy texnik ta‘lim va kasbiy ta‘lim.

Umumiy ta‘lim fanlari bo‘yicha ta‘lim metodlarining umumiy didaktik, xususiy didaktik va xususiy metodik jihatlari pedagogik adabiyotlarda chuqur bayon qilib berilgan.

Umumtexnika va kasb fanlarini o‘qitish metodlari aksariyat xalqlarda o‘ziga xos mazmuniga ko‘ra aniqlanadi, ya‘ni:

–ko‘p xususiyatli tuzilma, ob‘ektlarni turli xil yo‘nalishlarda o‘rganish;

–materialning keng qamrovligini, ta‘lim oluvchining turli xil usullar asosida bilimlarni qabul qilishi;

–ta’lim oluvchilarning ishlab chiqarish ta’limi jarayoni bilan mustahkam aloqadorligi;

–materialning keng qamrovligi, tajribaviy izlanish soni va sifati jihatidan, xizmat ko’rsatish usullarini amaliy o’rganish.

–o’quv materiali mazmunida yangi texnika va texnologiyalar va imkoniyati mahalliy shart-sharoitlarning aks ettirish.

Ta’lim metodlaridan foydalanishda bularni inobatga olish zarur.

Kasb ta’limida o’quvchilarning o’quv faoliyatini aktivlashtirishning noan’anaviy metodlari. Agar ta’lim jarayoni o’quvchida faol harakat, bilim va ko’nikmalar orttirish ishtiyoqini uyg’otsagina samarali kechadi va sifatli natijalar beradi.

O’quv faoliyatini bunday tashkil qilish uchun uning barcha usullari - og’zaki, ko’rgazmali va amaliy, reproduktiv, qidiruv, induktiv hamda diduktiv, shuningdek, mustaqil ish usullaridan foydalaniladi. Ta’lim jarayonida rag’batlantirishning asoslash vazifasini o’taydigan bu usullarni shartli ravishda ikki guruhga, o’quvchilarning bilish ishtiyoqini uyg’otuvchi hamda ta’limda burch va mas’uliyat tuyg’usini shakllantiruvchi usullardan iborat guruhga ajratish mumkin.

Bu jarayonda o’quv faoliyati, uning mazmuni, shakli va amalga oshirish usullariga munosabatda ijobiy hissiyotning yuzaga kelishini ta’minlash muhimdir. Qissiy holat, doimo ruhiy to’lqin iztirobi bilan hozirjavoblik, xamdardlik, quvonch, g’azab, hayratlanish o’zaro bog’liqdir. SHuning uchun ham diqqat, eslab qolish, anglash jarayonlariga bunday holatda o’quvchining chuqur ichki kechinmalari qo’shiladiki, bu jarayonni qizg’in kechadigan qiladi va maqsadga erishish ma’nosida ancha samarali bo’ladi.

Masalan, tajribali o’qituvchilar o’quvchilar bilan urush mavzuini o’rganishda shunday material va faktlarni tanlaydilarki, ular o’z badiiyligi, yorqinligi hamda hissiyligi vositasida ularda fashizmga nafrat kechinmalarini, jonajon xalqidan faxrlanish, bu murosasiz jangdagi buyuk g’alabadan shodlanish tuyg’usini uyg’otadi.

Ta'limni hissiy rag'batlantirish usullaridan biri, darsda qiziqarli vaziyatni yaratishdir. Bunda gap o'quv jarayoniga qiziqarli misollarni, tajribalarni, faktlarni kiritish ustida boradi. Masalan, fizika kursida «fizika ro'zg'orda», «fizika ertaklarda» kabi misollar bo'lishi mumkin. Bunday qiziqarli faktlarni tanlash o'quvchilarda hozirjavoblikni shakllantiradi. Bu ish ko'pincha o'quvchilarning o'ziga topshiriladi.

Tajribali o'qituvchilar o'qishga qiziqishni oshirish uchun ulug' olimlar va jamoat arboblari hayoti hamda faoliyatiga bag'ishlangan badiiy adabiyot dan parchalarni tahlil qilishdan foydalanadilar.

Qissiy kechinmalar hayratlanish usulini qo'llash yo'li bilan ham hosil qilinadi. Qeltirilgan faktning odatdagiday emasligi, darsda namoyish qilingan tajribaning favquloddaligi, ma'lumotlarni mohirona qiyoslash, misollarning ishonarli bo'lishi o'quvchilarda chuqur hissiy kechinmalarni tug'diradi.

Rag'batlantirishning usullaridan biri ayrim tabiat hodisalarini ilm-fan nuqtai nazaridan kelib chiqib tushuntirishdir. Masalan, bunda o'quvchilarga vaznsizlik holati, erkin tushish va suzish qonunlarining ilmiy hamda hayotiy talqinlarini taqqoslash taklif qilinadi.

Dars davomida hissiy vaziyatnn yaratish uchun o'qituvchi nutqining badiiyligi va yorqinligi katta ahamiyat kasb etadl. O'qituvchining nutqi bularsiz ham axborot sifatida foydali bo'lsa-da, lekin u o'quvchining o'quv - bilish faoliyatini rag'batlantirish vazifasini keraklicha oshirolmaydi. Qiziqishni shakllantirish usullari nutqning badiiyligi, obrazlilik va yorqinlilikini ta'minlash bilan birga o'z navbatida o'quv faoliyatiga ijobiy munosabatni uyg'otishi hamda bilishga qiziqishni shakllantirishda dastlabki qadam bo'lib xizmat qilishi ham kerak.

O'quv faoliyatiga qizikishning asosiy manbai, avvalo, uning mazmunidir. Bu mazmun kuchli rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatish uchun ta'lim prinsiplari qator talablarga javob berishi lozim. Bunda ta'lim mazmunining rag'batlantiruvchi ta'sirini oshiradigan ayrim maxsus usullari ham mavjuddir. Ularga birinchi navbatda yangilik va dolzarblik vaziyatlarini yaratuvchilik mazmunini, fan hamda texnikaning eng muhim kashfiyotlarini zamonaviy madaniyat, san'at, adabiyot

yutuqlariga, ijtimoiy-siyosiy va xalkaro hayot hodisalariga yaqinlashtirishni kiritish mumkin. Ana shu maqsadda o'qituvchi mamlakat jamoatchiligida alohida qiziqish uyg'otayotgan, vaqtli matbuotda e'lon qilinayotgan, televidenie va radio orqali berilayotgan faktlar, rasmlarni maxsus tanlaydi. Ana shundagina o'quvchilar darsda o'rganilayotgan masalalarning muhimligini yorqin va chuqur his qiladilar va shunga asosan unga katta qiziqish bilan yondashadilar.

Nazorat uchun savollar

1. Metodga ta'rif bering
2. Kasbiy ta'lim metodlari tasnifini keltiring.
3. Ta'lim qonunining didaktik qonuniyatlardan farqi nimada?
4. Ta'lim prinsipining mohiyati nimada?
5. Ta'limning asosiy prinsiplarini tavsiflang.
6. Ta'lim prinsiplarini amalga oshirish qoidalaridan misol keltiring.

8-MAVZU: KASBIY TA'LIMDA ZAMONAVIY DARS TURLARI.

TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIMINI TASHKIL ETISH

***Tayanch tushunchalar:** dars, zamonaviy dars, maruza, seminar, amaliy mashg'ulot, mustaqil ishlar.*

8.1. Kasbiy ta'limda zamonaviy darslarni tashkil etish xususiyatlari.

Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning ma'lum bir belgilangan tartibda amalga oshiriladigan faoliyatining tashkp ko'rshshshp ta'limshshg tashkiliy shaklini bslgilaydi. Ta'limning tashkiliy shakllari o'qituvchi va o'quvchining hamjihatlikdagi faoliyatini aniqlab beradi, ommaviy ta'lim va alohida (individual) holdagi ta'limning nisbatlarini belgilaydi.

O'rta Sharq ta'limi alohidalik, ayrimlik, yakka holda o'rgatish xususiyatlariga ega edi, o'rta asr davrida esa mashg'ulotlar o'quvchilarning uncha katta bo'lmagan guruhlarida o'tkazildi. XVI asrda dunyo maktablarining tajribalarini o'rganish asosida YA.A.Komenskiy xarakterli jihat dars shaklidagi ta'limni tashkil etishdan iborat ta'limning sinf-dars tizimini nazariy jihatdan tushuntirib berdi.

Ta'limning tashkiliy shaklida – dars davomida o'quv mashg'ulotlari o'qituvchining rahbarligida, bir xil yoshdagi va ma'lum muddat mobaynidagi tayyorgarlik darajasi xamda o'rnatilgan jadvalga ko'ra doimiy bo'lgan o'quvchilarning guruhi bilan mashg'ulotlar olib boriladi. Dars davomida o'qituvchi tomonidan katta miqdordagi o'quvchilarni bir vaqtda o'qitish mumkinligi imkoniyatlari tug'iladi.

Ta'limning sinf-dars shakli XVIII asrning oxiri va XIX asrning boshlarida Angliyada yoyildi va bellankater tizimi dsb nomlandi. Bu nom uni taklif etgan mualliflar A. Bella va D. Lakkaster ism-shariflaridan hosil qilingandir. Kichik harakatlar asosida yosh avlodga oddiy ta'limpng keng joriy etishdek jamiyatning ehtiyojini aks ettiradigan bu tizim o'qituvchining bir vaqt mobaynida 600 va undan ko'proq o'quvchilar bilan ishlashini nazarda tutar edi. Tajribali o'qituvchilarning faoliyati katta yoshdagi o'quvchilarni ta'lim jarayoniga tayyorlashga yo'naltiriladi, ular o'z navbatida o'quv mashg'ulotlarini o'zlarining kichik yoshdagi o'rtoqlari guruhi bilan o'tkazardilar, ularning ishlarini kuzatib borar va nazorat etardilar.

Sinf-dars tizimi amalda ko'p jihatdan ustun ekanligini namoyon etdi va ko'pgina mamlakatlarda qo'llana boshlandi. O'quvchilarning anglash faoliyatlarini yanada faollashtirish uchun qilingan harakatlardan biri ta'limning yangi tashkiliy turi bo'ldi. Bu asrning boshlarida AQSH xalq ta'limining jamoat arbobi bo'lgan E. Tarkxerst tomonidan taklif etilgan edi. Bu dalʼton - reja deb nomlanib, ta'limni individuallashtirish va har bir o'quvchiga o'rgatishda mustaqil ravishda hamda o'z tezligida ilgari siljish imkoniyatini beradigan ta'lim turi edi.

XX yillarda dalʼton-rejaning ba'zi bir jihatlari ta'limning brigada - amaliy tashkiliy turlarida foydalanilgan edi. (Bu shakl sinfning yoki brigadaning jamoaviy ishini har bir o'quvchining individual ishi bilan muvofiqlashtirganligi jihatidan dalʼton - rejadan farq qilar edi, ammo ta'limning brigada - amaliy tashkiliy turini keng yoyilishiga olib keldi.

Ba'zi bir mamlakatlarda ta'limni tashkil etishning umumiy an'anasi aholining turli-tuman ijtimoiy tabaqalari uchun ta'lim imkoniyatlarini turlicha bo'lishini ta'minlashdan iborat. Ushbu maqsad yo'lida shaxsning takrorlanmasligini, bir

buyukligini ta'minlaydigan ta'limdagi juda ham alohidalik, individuallikka asoslanish tendensiyasi mavjud. Ko'pgina amerikalik va ingliz didaktlari (E. Melbi, R. Vornor va boshqalar) o'rganish - bu shaxsiy individual jarayon bo'lib, har bir bola nimani o'rganishi mumkin bo'lsa, shunga o'qitilishi kerak, deyдилar. Shu sababli bolalarni juda ham individual rejalar va individual tezlikda o'qitishni taklif etishadi.

AQSH o'quvchilarining jamoaviy ishlari bilan bir qatorda ta'limning individualligini ma'lum darajada muvofiqlashtiradigan Tramp rejasida texnik vositalardan keng foydalanish asosida o'quv jarayonini yuqori darajada individuallashtirish nazarda tutiladi. Ushbu rejaning muallifi - ameriqolik pedagog Lloyd Trampning fikricha o'rta maktablarda o'qitish 100-150 kishidan iborat bo'lgan guruhlarda (ma'ruzalarda ta'lim turli-tuman texnik vositalardan foydalanish bilan) o'tkaziladi. Bunga o'quv vaqtining 40 foizi ajratiladi. 10-15 kishidan iborat bo'lgan kichik guruhlarda esa (ma'ruza materialini muhokama etish hamda ayrim bo'limlarini chuqur o'rganish, ko'nikmalar va malakalarni qayta ishlash bilan) vaqtning 20 foizi ajratiladi hamda mustaqil ishga (o'quvchilarning individual ishlari) vaqtning 10 foizi ajratiladi.

Dars hozirgi zamon o'quv tarbiya jarayonida tahsil maqsadlarini amalga oshirishda asosiy ta'limi shakli hisoblanadi. Bir necha asrlar davomida ta'limning dars shaklidan boshqa bir yangi shaklini pedagogika nazariyasi ham, amaliyoti ham taklif etgancha yo'q.

O'tkazilgan dars o'quvchilarni ham, o'qituvchilarni ham qanoatlantirish uchun ma'lum darajada umumiy ba'zi bir talablarga javob berishi kerak. SHulardan ba'zilarini eslatib o'tamiz. Ayrim olingan biron-bir dars predmet kalendar dasturidagi o'z o'rniga ega bo'lishi, maqsadi aniq belgilangan bo'lishi kerak. Dars o'tish jarayonida shakllantirilishi lozim bo'lgan bilim, iqtidor va ko'nikmalar alohida aniqlanishi darkor. Shu bilan birga mazkur dars davomida bilim, iqtidor va ko'nikmalarning erishiladigan darajasi ham belgilanishi ma'qul bo'ladi. Darsda ishlatiladigan metodlar, vositalar turkumi aniq bo'lishi oldindan belgilanishi maqsadga muvofiqdir. Darsga qo'yiladigan didaktik talablardan yana

biri shuki, beriladigan o'quv materiali sistemali ravishda osondan-qiyinga, oddiydan- murakkabga, o'quvchilar yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilish kerak.

O'qituvchi darsni tashkil qilar ekan o'quvchilar o'quv faoliyatini aktivlashtiruvchi ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishning muqobil rejalarini amalga oshirishni ko'zda tutmog'i lozim. Darsga birmuncha tarbiyaviy talablar qo'yiladi. Har bir dars ma'lum darajada g'oyaviy yo'nalgan aniq tarbiyaviy vazifalarni bajarishi, olingan ilmiy bilimlar asosida dunyoqarashni, yuqori axloqiy fazilatlarni, estetik didni shakllantirib ta'limni xayot bilan mustaqil aloqalarini ta'minlashi zarur. O'quvchilarda bilimga qiziqishni, bilimlarni mustaqil egallash ko'nikmalarini qaror toptirish, ijodiy tashabbuskorlikni qo'llab-quvvatlash, ularning tasavvurlari chuqurligi, rivojlanish darajasini xisobga olish xam darsga qo'yiladigan tarbiyaviy talablardan hisoblanadi.

Darsga qo'yiladigan tashkiliy talablar: mavzuiy (kalendar) rejalashtirish asosida dars o'tkazishning ishlab chiqilgan aniq rejasi mavjud bo'lishi, dars o'z vaqtida boshlanib, o'z vaqtida tugashi kerak. Darsning mantiqiy izchilligi, tugallanganligi va darsning boshidan to oxirigacha o'quvchilar ongli intizomi ta'minlanmog'i lozim. Darsni tashkil etishda turli-tuman vositalardan, o'quv-texnik, kompyuter, statsionar va dinamik ko'rgazmali qurollardan foydalanish ko'zda tutiladi.

Zamonaviy darslar uchun o'zlashtirish, qismlarga ajratish, takrorlash va mustahkamlash, yangi o'quv materialini egallash hamda uni amaliy jihatdan qo'llash bilan bog'liq ravishda oldin o'rganilganlarni nazorat etish kabi tarkibiy qismlarning o'zaro bog'liqliklari xarakterlidir. O'quvchilarning mustaqil ishlari faqatgina takrorlash va mustahkamlash bosqichlaridagina emas, balki yangi materialni o'rganish davomidayoq tashkil etiladi, bu orqali o'qitish bilan o'rganish orasida, siifnning jamoaviy ishi bilan o'quvchining individual (yakka holdagi) ishi orasidagi mustahkam bog'liqlik amalga oshiriladi. O'quvchilarning qidiruvchanlik faoliyatlarini tarkibiy qismlari faqat muammoviy xarakterdagi darslardagina emas, balki hamma turdagi darslarning (kombinatsnyalashgan, nazorat va boshqalar)

ayrim bosqichlarida ham foydalaniladi. Oldinga qo'yilgan didaktik vazifalarni hal etishning yo'llariga bog'liq holda dars qurilish tartibining ayrim bosqichlari kisqarishi va kengayishi, o'qitish usullari hamda har xil metodlarning vazifalari, o'rni o'zgarishi mumkin. Shuning uchun zamonaviy darsning tarkibiy tuzilishi o'qituvchilarning boshqaruvchilik roli va o'quvchilarning anglash faoliyatlarini tashkil etishning o'ziga xosligini aks ettira turib, juda ham turli-tuman shakldaligi bilan farq qiladi. Darsning muvaffaqiyatli o'tishi o'qituvchi hamda o'quvchilarning darsga tayyorlanishlariga bog'liqdir.

8.2. Ma'ruza, seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari.

Darsni to'lg'azadigan va o'quvchilarning politexnik ta'limiga ko'maklashadigan ta'limning tashkiliy turlaridan biri praktikum hisoblanadi. Praktikumlar yuqori sinf o'quvchilari bilan o'tkaziladi va o'zida o'quvchilar dastur asosida ma'lum bir belgilangan ishlarni bajaradigan tajribaviy hamda amaliy mashg'ulotlarni namoyon etadi. Praktikumlar tajribaxonalarda, ustaxonalarda, o'quv kabinetlari va o'quv-tajriba uchastkalarida, o'quvchilarning ishlab chiqarish kombinatlari hamda o'quvchilarning ishlab chiqarish brigadalarida o'tkaziladi.

Quyi sinflarda o'tkaziladigan odatdagi va amaliy mashg'ulotlar bilan qiyoslaganda ular o'quvchilarning topshiriqni bajarishga ijodiy yondoshuvi va juda katta mustaqilligi bilan farq qiladi.

O'qituvchi praktikumga ajratilgan vaqt doirasida ish rejasini tuzadi, darsliklar va o'quv qo'llanmalarida mavjud bo'lganlarga qo'shimcha ravishda zarur bo'lgan yo'riqnomalar hamda ko'rsatmalarni tayyorlaydi. O'quvchilar bir vaqtning o'zida bir xil topshiriqlarni bajarishlari mumkin. Sinfdagi har bir o'quvchini ta'minlash uchun o'quv qurollari etmagani yoki ishning murakkabligi, uni bir o'quvchi tomonidan bajarilishini qiyinlashtiradigan holatlarda topshiriq butun guruh tomonidan tashkil etiladi. SHu bilan birga, praktikumning dasturida nazarda tutilgan hamma ishlarni bajarish har bir o'quvchi uchun majburiy hisoblanadi. O'qituvchi doimiy rahbarlikni amalga oshira borib va zarur yordamni ko'rsata

borib praktikumning topshiriqlarini bajarish davomida o'quvchilar mustaqilligini yuqori darajasiga erishadi.

Yuqori sinflarda seminarlar odatda, ko'pincha ijtimoiy yo'nalishdagi fanlar yuzasidan dasturlarning asosiy bo'limlarini o'rganganlaridan so'ng o'tkaziladi. Ta'limning ushbu tashkiliy turidan foydalanish o'rganilgan materialni nazariy umumlashtirishni o'tkazishga imkoniyat yaratadi, o'quvchilarni mustaqil ma'lumotlar bilan chiqishlar qilishga, bahslashishga, o'z fikrini himoya etishga o'rgatadi va o'quvchilarni ijtimoiy hayotda ishtirok etishga hamda ta'limni davom ettirishga tayyorlaydi.

Seminar mashg'ulotini o'tkazishning rejasi o'qituvchi tomonidan muddatidan avval tuzilib qo'yilgan bo'ladi va uni o'quvchilar bilan muhokama etish jarayonida tuzatilib, to'ldirilib boriladi. Qabul qilingan rejaga muvofiq ravishda seminarga har bir o'quvchining va butun sinfning tayyorlanish dasturi o'rnatiladi, topshiriqlar taqsimlanadi, o'rganish zarur hisoblanadigan adabiyotlar (hamma uchun majburiy) tavsiya etiladi. Seminarda o'quvchilarning ma'ruzalari ko'pincha muammoviy ko'rinishda qo'yiladi. O'qituvchi ularning tayyorlanishlariga rahbarlik qiladi hamda zarur maslahatlar beradi.

Seminar mashg'ulotlari odatda mazkur seminarning asosiy vazifalari ko'rsatib o'tiladigan, muhokama etish muammolari ilgari suriladigan qisqagina kirish so'zidan boshlanadi. Seminar mashg'ulotlari o'quvchilarning yaxshi o'ylab ko'rilgan xatti-harakati va juda ham mustahkam tayyorlanishi bilan ta'minlanadigan mustaqilliklari va yuqori darajadagi faolliklarini namoyon etishga mo'ljallangandir. Ba'zida ma'lumotlar, ma'ruzalar, referatlarning mavzularini oldindan taqsimlamasdan, seminar mashg'ulotni o'tkazishning hamma rejasi yuzasidan har bir o'quvchining tayyor bo'lishlarini va o'zining tashabbusiga ko'ra yoki o'qituvchining chaqirishi bilan so'zga chiqishga tayyor turishlari tayinlanadi. Seminarga tayyorlanishning bunday metodikasi ayrim, aloxida o'quvchilar tomonidan chuqur o'rganishni talab etmaydigan murakkab savollar bo'lgan hollardagina o'zini oqlaydi. Ba'zan asosiy ma'ruzachilardan tashqari, seminar o'tkazilishini faollashtiradigan opponentlar ham tayyorlanadilar. Mashg'ulot jarayonida o'tkir

va kundalik muammolarni chetlab o'tmasdan munozara yasash zarur. Mashg'ulotning so'lgida o'qituvchi imkoniyati doirasida ularni ta'limning real vazifalari bilan bog'lab, xulosa chiqaradi.

8.3. Mustaqil ta'limning maqsad va vazifalari .

Mustaqil ta'limda qo'llaniladigan eng muhim metodlardan biri kitob ustida ishlashdir. Bu metodning afzalligi shundaki, u kitobxonga o'quv axborotini uning o'ziga xos sur'atda va qulay vaqtda olishini ta'minlaydi. o'quv adabiyotlari bilan ishlash metodlariga xos funk siyalarni barchasini bajaradi.

Kitob ustida mustaqil ishlashning maqsadi uning tarkibi bilan tanishib chiqish, tezda qarab chiqish, alohida boblarni yoki para-graflarni sinchiklab o'qish, berilgan materialni o'rganish, alohida bob yoki butun kitobga referat yozish, ayrim qoidalarni yodlash va boshqa usullar tarzida bo'lishi mumkin. Shuning uchun bu metodning qo'yilgan maqsaddan kelib chiqib, turli modifikatsiyalarda qo'llash mumkin.

Kitob ustida ishlash talaba uchun murakkab va qiyin metod sanaladi. Juda ko'p talabalar o'qishni bilganlari holda kitob bilan ishlashni yetarli darajada bilmay yoki o'qiganlarining ma'nosiga to'liq yetmagan holda bitiradilar. Bunga sabab nima?

Nima sababdan o'quvchilar ham, talabalar ham o'quv adabi yotlari bilan ishlashni qiyin ko'rishadi?

Bir guruh metodistlar (Beck va boshqalar, 1993) tadqiqot o'tkazib, buning ikki asosiy sababini aniqlashdi:

Birinchidan, darsliklar, ko'pincha noaniq, mujmal yozilgan bo'ladi, hech bo'lmaganda matnni tushunish uchun zarur bo'lgan barcha axborotni kamdan-kam holatda qamrab oladi.

Ikkinchidan, kitobxon noaniq yozilgan matnga, tushunmagan so'zga duch kelgach, tipik holatda o'zini passiv tutadi, ya'ni eng osoni kitobni yopib qo'ya qoladi.

Uchinchidan, o'quvchi, talabalar ko'pincha bir adabiyotdan zarur axborotni barchasini olishni ko'zlashadi.

Shuning uchun amerikalik pedagoglar tomonidan o'quvchi, talabalarni kitob ustida ishlashlarini faollashtirish maqsadida «muallifdan so'rang» metodi ishlab chiqilgan. Bu metodni qo'llab darsni boshlashdan oldin o'qituvchi buyuk faylasuflardan Suqrotning yozma nutq haqidagi shikoyatini boshqacha tarzda ifodalab, yozilgan matn doimo tushunarli bo'lavermaydi. Uni tushunmagani uchun o'quvchi aybli emas. Odatda, gapirayotgan kishining nutqida tushunilmagan gapni, so'zni so'zlovchiga savol berib, uni kengroq tushuntirib berishini so'raymiz. Yozma matn, ya'ni kitob ma'nosi tushunarli bo'lmasa, uni tushuntirib berishlarini so'rash mumkin emas. Faqat bunda uni kursdoshlari tushuntirib berishi yoki o'zi harakat qilishi mumkin, deya tushuntiradi.

Buning uchun o'qituvchi talabadan matnda nima yozilganini tushunishni ana shu metod yordamida o'rganishi mumkinligini ko'rsatadi. Bu organilayotgan fan bo'yicha darslik, o'quv qo'llanmasi yoki gazeta, jurnallarda chop etilgan bevosita o'rganilayotgan mavzuga taalluqli ilmiy maqolalar bo'lishi mumkin.

Bunda o'qituvchi talabalarga mavzu bo'yicha o'quv adabiyotidan paragraf yoki biron parchani o'qishni taklif etadi. So'ngra o'qituvchi talabalaiga:

Aytinglarchi, muallif bu yerda nima haqida gapirayapti? degan savolni beradi. Talabalar javob bergach, o'qituvchi gap nima haqida ketayotganligiga yakun yasaydi. Hamda aniqroq, tushunarliroq bo'lishi uchun siz bu fikrni qanday ifodalagan bo'lardingiz? degan savol bilan murojaat qiladi.

Bu metodni boshqacha variantda, dars o'tishni uch kursga bo'lib quyidagicha qo'llash mumkin:

Dastlab, o'qituvchi talabalaiga kitob yoki ilmiy maqolani o'qib chiqib, tushunmagan jumla, fikrni alohida ajratib daftarga yozishni topshiradi.

So'ngra, ikkinchi kursda muallif nima haqida fikr yuritayotgani, u nima demoqchi ekani muhokama qilinadi.

Uchinchi kursda, o'qituvchi talabalardan o'zlari muallif sifatida bu fikrni yozma ravishda qanday ifodalagan bo'lar edingiz, yozib bering deb, topshiriq beradi.

To'rtinchi kursda, talabalar yozgan javoblar o'zaro tekshiriladi va muhokama qilinadi. Muhokama individual yoki kichik guruhlar bo'yicha olib borilishi mumkin. Asosiy maqsad, yozilgan fikr tanqid qilingan muallifnikiga qaraganda tushunarliroqmi yoki aksinchaligini aniqlash.

Talabalar o'z fikrlarini bildirgach, ularni solishtirib, o'qituvchi o'zi yakun yasaydi. Ana shu parchani tushunish uchun avvaldan nimalarni o'qigan bo'lishi, nimalarni bilish kerak? va hokazo.

Topshiriqni bajarilishiga qarab talabalaiga ball beriladi

Bunday usulni qo'llash talabalarni o'qishni faol o'rganishga undaydi. Undan tashqari talabalarni o'z fikrlarini asoslashga, materialni taqdim qilishni o'igatadi.

«Muallifdan so'rang» usuli bo'yicha talabalar o'zlari yangi matn bilan ishlab, yozishni o'rganishadi.

Ko'pincha, talabalar oliy o'quv yurtini bitirib, ishga tushganda ustozlar hayron bo'lishadi, nahot shu narsalami bilmaydi, o'quv yurtini bitirib keldi-ku, u yerda bu narsalarni o'qitgan, o'rgatgan bo'lishi kerak edi, deb. Psixologlarning fikricha, buning asosiy sababi, eng avvalo, har bir kishi o'qishdan aniq maqsad qo'ymas ekan, ko'zlagan natijaga erishib bo'lmaydi. Agar aniq maqsad qo'yilmasa, bilimli mutaxassis emas, o'qiganini tutiqushdek takrorlovchi, bilganini real hayotda qanday qo'llashni bilmaydigan bitiruvchilar tayyorlanadi.

Talabalar kitob yoki maqola o'qir, ekan, unga olgan bilimi yoki undagi berilgan axborotdan joriy, oraliq yoki yakuniy nazorat topshirishda yoki ball to'plashda qanday foydalansam bo'ladi, degan nuqtayi nazardan qaraydi. Kasb egasi bilimi jihatidan undan ustun bo'lmasada, mutaxassisligi bo'yicha qo'liga kitob tushsa, eng avvalo, undan ish jarayonida qanday foydalanish mumkinligiga e'tibor qaratadi. Akademik va amaliy bilimning asosiy farqi ham ana shunda.

Shuning uchun ham hozirda o'quv yurtlarini bitiruvchilarni egallayotgan kasblari bo'yicha amaliyot bilan bog'lashga alohida ahamiyat berilmoqda. Bunda

nazariya bilan amaliyotni bog'lovchi dars o'tish metodlarini qo'llash muhim ahamiyatga ega.

Kitob o'qituvchi tomonidan tavsiya qilinishi yoki talabalarning o'zlari tanlashlari mumkin. o'qituvchi talabalarning hikoyasini tinglab yoki esselarini o'qib, uni - naqadar real hayot bilan bog'langanligi, fikrning originalligi, bayon qilinishiga qarab ball berishi lozim.

Bu metodni qo'llashda o'qituvchi avvaldan qaysi mavzu yoki savolni shu metod yordamida organishni aniqlaydi. O'rganilgan mavzu bo'yicha savollar va ularning javoblarini, o'qiladigan maqola, darslikdagi paragraf yoki ma'ruza matni, yangi mavzu bo'yicha bilish lozim bo'lgan savollar va ularga javoblarni tayyorlaydi.

8.4.Talabalarning mustaqil ish turlari.

Mustaqil ish talabaning faoliyatida takrorlanuvchi va ijodiy jarayonlarni o'z ichiga oladi. Bunga qarab, talabalarning mustaqil faoliyatining uch darajasi mavjud: reproduktiv, rekonstruktiv va ijodiy (qidiruv).

1. Reproduktiv mustaqil ish –o'qituvchining algoritmi yoki ko'rsatmasi bo'yicha talabalarning harakatlarini o'z ichiga oladi. Algoritmilar tizimini o'zlashtirish muammoni hal qilish usulini mustaqil ravishda ishlab chiqish qobiliyatini shakllantirishga olib keladi.

2. Rekonstruktiv mustaqil ishlar - talabalarni o'qituvchi tomonidan bildirilgan umumiy muammolarni mustaqil hal etishga, mavjud bilimlarga, shakllangan ko'nikma va malakalariga tayanadilar.

3. Evristik ishlar-nostandart vaziyat va notipik vazifalarni nazarda tutadi. Ishning markazida – qidiruv: g'oyani va uni hal qilish yo'llarini mustaqil shakllantirish va asoslash. Bunday vazifalar kurs ishlari va seminar mashg'ulotlarini bajarishda amalga oshadi.

4. Ijodiy-tadqiqot ishlari. Ularni amalga oshirish jarayonida talabaning eng yuqori darajadagi mustaqilligi va bilim faoliyati namoyon bo'ladi. Ijodiy topshiriq orqali talaba o'rganilayotgan savolning mohiyatiga chuqur kirib, muammolarni hal

qilishning yangi usullarini topadi. Odatda, bunday ish tezisni bajarishda, ilmiy hisobotni tayyorlashda, ijodiy topshiriqni bajarishda namoyon bo'ladi.

Mustaqil ish tashkil etish joyiga qarab auditoriya (o'qituvchi rahbarligida) va auditoriyadan tashqari (o'qituvchi rahbarligida va o'qituvchi bo'lmagan holda) shakllarga bo'linadi.

1. Auditoriya ishlari, odatda, ma'ruzalar, amaliy, laboratoriya, seminar mashg'ulotlarida amalga oshiriladi. Misol uchun: umumiy fikrlashlar, "munozarada ishtirok etish", mavzuli diktantlar, nazorat ishlari va boshqalar.

2. Auditoriyadan tashqari ishlar - ilmiy va maxsus adabiyotlarni o'rganish, darslarga tayyorgarlik ko'rish, tezislari, ma'ruzalar yozish, mustaqil o'qish uchun taqdim etilgan mavzular bo'yicha topshiriqlarni bajarish. Sinovlar, o'z-o'zini nazorat qilish masalalari, nazorat ishlari orqali nazorat qilinadi va baholanadi.

Maqsadiga qarab mustaqil ishlar quyidagi guruhlariga bo'linadi:

1. Materiallarni joriy o'rganish - uy vazifasi, ma'ruza yozuvlari bilan ishlash, asosiy manbalarni tahlil qilish, seminarlar, laboratoriya ishlariga tayyorgarlik.

2. O'quv-tadqiqot ishlari – kunlik, oylik, semestr topshiriqlarini bajarish, mavzuni mustaqil o'rganish, abstrakt, hisobot, xabarlar, maxsus adabiyotlarni tahlil qilish.

3. Ilmiy-tadqiqot ishlari) - kurs va diplom ishlarini bajarish, ilmiy ma'ruzalar, maqolalar tayyorlash va h. k.

A.K.Buryak mustaqil ishning asosiy turlariga kitob, kuzatish, tajriba, dizayn, modellashtirish, muammolarni hal qilish kiritadi.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savollar hamda topshiriqlar:

2. O'qitish shakllari haqida tushuncha bering.

3. Oliy ta'limda o'qitish asosan qaysi shakllarda olib boriladi?

4. Mutaxassislik fanlarini o'qitishda qo'llaniladigan ta'limning qaysi shakllaridan foydalaniladi?

5. Ma'ruza o'tkazishning umumiy metodik talablari

6. Seminar va amaliy mashg'ulotlar haqida tushuncha bering.

7. Mustaqil ishlarning maqsadi va vazifalarini aniqlang.

8. *Mustaqil ishlarning o'ziga xos xususiyatlari haqida ma'lumot bering.*
9. *Zamonaviy ta'lim jarayonida amalga oshiriladigan talabalarning mustaqil ishi mohiyatini yoriting.*
10. *Ma'ruza, seminar hamda amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik algoritmini bayon qiling.*
11. *O'zingiz tomonidan oldin bajarilgan mustaqil ishni mazkur mavzuda yoritilgan mustaqil ish shakllari bilan qiyoslang va tahlil qiling.*
12. *Talabalarning mustaqil ishlariga nimalar kiradi?*
13. *Talabalarni mustaqil ishlariga rahbarlik qilish tartibini tushintiring.*
14. *Mustaqil ishlarni rasmiylashtirish va qabul qilish tartibi haqida ma'lumot bering.*

9-MAVZU: O'QITISH JARAYONIDA TALABALARNING BILIM, KO'NIKMA VA MALAKALARINI NAZORAT QILISH VA BAHOLASH

Tayanch so'zlar: *diagnostika, tashxis, nazorta, hisobga olish, tekshirish, baholash, baholash mezonlari.*

9. 1. Ta'lim olganlikni tashxis etishning mohiyati.

Diagnostika (yunon tilida «dia»-shaffof, «gnosiss»-bilim degan ma'noni bildiradi) - o'rganilayotgan obyekt yoki jarayon to'g'risidagi aniq ma'lumot olishning umumiy vositasi bo'lib xizmat qiladi. Diagnostikaning ahamiyatini meditsina nuqtayi nazaridan qarasak, kasallik belgilari va ulami kelib chiqish sabablari to'g'ri aniqlansa, davolanish natijasida bemor tuzalib ketishining kafolati oshadi. Xato diagnoz esa faqat shifokorlarning aqliy harakatini yo'qqa chiqaribgina qolmay, balki kasalning tuzalish imkoniyatini ham susaytirishi mumkin. Tana a'zolari salomatligi to'g'risidagi aytilgan ushbu fikrlar ruhiy sog'liqqa ham bevosita aloqadordir. Inson jismoniy rivojlanishini diagnoz qilish ancha oson kechadi, buning uchun ayrim mashqlar bajarilgach, uning natijasiga binoan xulosa chiqarish mumkin. Lekin ruhiy, ma'naviy,

ijtimoiy rivojlanishni diagnostika qilish mashaaqqatli faoliyatning mahsulasi hisoblanadi. Bu maqsadda qo'llanayotgan metodikalar muayyan darajada murakkab bo'lib, har doim ham to'g'ri natija beraveradi, deb xulosa chiqarish, shoshilinch qaror qabul qilish noxush oqibatlaiga olib keladi. Pedagogik amaliyotda pedagog-psixologlar va o'qituvchilar shaxsning alohida sifatlarini o'rganadilar, lekin olingan natijalarga asoslangan holda, rivojlanishning barcha tarkiblariga umumiy baho berishga har doim ham musharraf bo'la olmaydilar. Chunki tajriba uzluksizligini ta'minlash integrativ yondashishni taqozo etadi, ko'p omillik tahlilgina uning yechimiga ijobiy ta'sir etadi, xolos. Ta'lim oluvchilarning shaxsiy-xarakterologik sifatlarini aniqlashning, hech bo'lmaganda oddiy metodikasini egallash, uni tatbiq etish, kasbiy-pedagogik tayyorgarlikning muhim unsurlaridan biridir. Oliy va o'rja maxsus o'quv maskanlari o'qituvchilari ko'pincha o'quvchi-yoshlarning aqliy qobiliyatlarini o'rganishga e'tibor qaratadilar, ammo ulaming tarbiyalanganlik darajalarini (keng ma'noda) va xulqiy nuqsonlarini korreksiyalash muammolarining uzluksiz ta'lim tizimida yagona uzviylik va yaxlitlik nuqtai nazaridan talqin qilishga, uning yechimlarini topishga urinishmaydi. O'qituvchilar va talabalajning aqliy rivojlanishlari ko'p jihatdan mustaqil fikrlashga, umumiy tarbiyalanganlik darajasiga bog'liq. Ulaming tarbiyalanganlik darajasini diagnostika qilish, ma'navi-yma'rifiy rivojlanish xususiyatlarini o'rganish, zarur bo'lsa xulqiy nuqsonlarini bartaraf etish hozirgi davming muhim talablaridan biridir.

9.2. O'quv jarayonida nazorat va hisobga olish funksiyalari

Nazorat (ta'lim jarayonida) ta'lim oluvchining bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash, o'lchash va baholash jarayonini anglatadi. Aniqlash va o'lchash esa **tekshirish** deb ataladi. O'qituvchi o'qi-tish bilan bir vaqtda o'quvchilarning o'rganilayotgan mavzuni qanday qilib idrok etishini, esda saqlash-ga harakat qilishini va uni amalda qo'llash malakalarini egallashini hisobga olib borishi kerak. **Hisobga olish** – bu o'qitishning muayyan bir davrida o'quvchilar va o'qituvchi faoliyatini umumlashtirib xulosalash.

Nazorat funksiyalari

1. Diagnostik funksiya.
2. Ta'limiy funksiya.
3. Tarbiyalovchi funksiya.
4. Rivojlantiruvchi funksiya.
5. Rag'batlantiruvchi funksiya.
6. Korrektsiyalovchi funksiya

Tekshirishning bo'g'inlari (zvenolari)

Tekshirish tizimidagi *birinchi bo'g'in* ta'lim oluvchilarning bilim darajasini **oldindan aniqlash** hisoblanadi.

Bilimlarni tekshirishning *ikkinchi bo'g'ini* har bir mavzuni o'zlashtirish jarayonidagi **joriy tekshirishdir**.

Takroriy tekshirish bilim, ko'nikma va malakalarni tekshi-rishning **uchinchi bo'g'ini** sanalib, joriy tekshirish kabi mavzu-li bo'lishi mumkin.

Tizimning *to'rtinchi bo'g'ini* o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini yaxlit bo'lim yoki kursning alohida mavzusi bo'yicha **davriy tekshirish** hisoblanadi.

Tekshirishni tashkil etishda *beshinchi bo'g'in* ta'lim oluvchilarning, ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini **yakuniy tekshirish va hisobga olishdir**.

Baholash va uning o'ziga xosliklari

Tekshirishdan tashqari nazorat o'z ichiga baholashni (jarayon sifa-tida) va bahoni (natija sifatida) ham oladi. **Baholash** deb bilim, ko'nikma va malakalarni o'quv dasturida ko'rsatilgan etalon (ko'rstakich, qolip, o'lcha-gich)lar bilan solishtirishni aytamiz. **Baho** deb baholashning ball shaklida ko'rsatilgan son jihatdan o'lchamiga aytiladi.

Bahoni amalda egallangan bilim, ko'nikma va malakalar bi-lan davlat ta'lim standartiga ko'ra o'zlashtirilishi belgilan-gan bilim, ko'nikma va malakalar umumiy hajmi o'rtasidagi nisbat sifatida tushunish (ta'rif-lash)dan ta'lim darajasi-

ning miqdoriy mazmuni kelib chiqadi. O'zlashtirish (ta'lim samaradorligi) ko'rsatkichi $B=A/T*100\%$ nisbat asosida hisoblanadi. Bunda:

B – o'zlashtirish (ta'lim samaradorligi) bahosi;

A – amalda o'zlashtirilgan bilim va malakalarning hajmi;

T – o'zlashtirish uchun taklif etilgan bilim va malakalarning to'liq hajmi.

Hisobga olish va uning o'ziga xosliklari

O'qituvchi o'qitish bilan bir vaqtda talabalarning o'rganilayot-gan mavzuni qanday qilib idrok etishini, esda saqlashga harakat qilishini va uni amalda qo'llash malakalarini egallashini hisob-ga olib borishi kerak. **Hisobga olish** – bu o'qitishning muayyan bir davrida o'quvchilar va o'qituvchi faoliyatini umumlashtirib xulosa-lash.

Hisobga olish natijasida o'qituvchi ham, talaba ham o'zlari-ning keyingi bajaradigan ishlarining shaklini va mazmunini belgilaydi. O'zlashtirishni hisobga olish talabalarning bilish faoliyatini rag'batlantirib, ma'lum bir harakatlarni bajarish uchun uning irodasini tarbiyalaydi. Shuningdek, o'zlashtirishni hisobga olish o'qituvchining faoliyatni ham tashkil etadi. O'qitish metodlari va shakllarining tabora takomillashuvi natijasida baho o'qituvchining pedagogik mahorati ko'rsatkichiga aylanmoqda va o'qituvchining o'z malakasini oshirib borishida muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savollar hamda

topshiriqlar:

- 1. Bilim, ko'nikma va malaka tushunchalarini ta'riflang.*
- 2. Ta'lim olganlikni tashxis etishning mohiyati nimadan iborat?*
- 3. Ta'lim jarayonida nazorat va hisobga olish, ularning vazifalarini belgilang.*
- 4. Ta'lim olganlikni nazorat qilish va tashxislash tamoyillarini ayting.*
- 5. Reyting nima?*
- 6. Test nima?*

10-MAVZU: KASBIY TA'LIMDA INNOVATSIYALAR

Tayanch tushunchalar: *innovatsiya, innovatsion faoliyat, modulli o'qitish, masofaviy o'qitish, texnologiya.*

10.1. Kasbiy ta'lim muassasalarida innovatsion faoliyat

Innovatsiya so'zi inglizcha so'z bo'lib, innovatsion yangilik kiritish degan ma'noni bildiradi, ya'ni tizim ichki tuzilishini o'zgartirish, deb ta'riflanadi. Innovatsiya amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy-madaniy ob'ekt sifatlarini yaxshilashga yo'naltirilgan ijtimoiy sub'ektlarning harakat tizimidir.

Innovatsiyalar dolzarb, muhim ahamiyatga ega bo'lib, bir tizimda shakllangan yangicha yondashuvlardir. Ular tashabbuslar va yangiliklar asosida tug'ilib, ta'lim mazmunini rivojlantirish uchun istiqbolli bo'ladi. SHuningdek, umuman ta'lim tizimi rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Innovatsiya – ma'lum bir faoliyat maydonidagi yoki ishlab chiqarishdagi texnologiya, shakl va metodlar, muammoni echish uchun yangicha yondashuv yoki yangi texnologik jarayonni qo'llash, oldingidan ancha muvaffaqiyatga erishishiga olib kelishi ma'lum bo'lgan oxirgi natijadir.

Bugun ta'lim tizimidagi innovatsiyalarni quyidagicha tasniflash mumkin:

- faoliyat yo'nalishiga qarab (pedagogik jarayondagi, boshqaruvdagi);
- kiritilgan o'zgarishlarning tavsifiga ko'ra (lokal, modulli, tizimli);
- kelib chiqish manbaiga ko'ra (shu jamoa uchun ichki yoki tashqaridan olingan).

Ta'lim tizimidagi har qanday yangilik innovatsiya bo'la olmaydi. SHu sababli «novatsiya» va «innovatsiya» tushunchalari o'rtasidagi asosiy farqlarni ko'rsatib o'tish zarur. Buning uchun islohot faoliyatining aniq shakli, mazmuni va ko'lami asos bo'lib xizmat qiladi. Agar faoliyat qisqa muddatli bo'lsa va yaxlit tizim xususiyatiga ega bo'lmasa, o'z oldiga muayyan tizimdagi faqat ba'zi elementlarini o'zgartirishni vazifa qilib qo'ygan bo'lsa, u holda biz novatsiya xususida fikr yuritayotgan bo'lamiz. Agar faoliyat ma'lum konseptual yondashuv asosida

amalga oshirilayotgan bo'lsa va uning natijasi o'sha tizim rivojlanishiga yoki uning prinsipial o'zgarishiga olib kelsa innovatsiya degan tushuncha shakllanadi.

Har ikkala tushuncha mezonlari quyidagicha: innovatsiya mavjud nazariya doirasida amalga oshiriladi, ko'lam va vaqt bo'yicha chegaralanadi, metodlar yangilanadi va natijasi avvalgi tizimni takomillashtiradi. Innovatsiya esa tizimli, yaxshi va davomli bo'ladi, ma'lum amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi, amaliyot sub'ektlari pozitsiyalarini to'la yangilaydi. Bunda faoliyatning yo'nalishlari ochiladi, zamonaviy texnologiyalar yaratiladi, faoliyatning yangi sifat samaralariga erishiladi, natijada amaliyotning o'zi ham yangilanadi.

Innovatsiyaning amaliyotga kiritilishi innovatsion jarayonlarda amalga oshiriladi. Innovatsion jarayon deb – innovatsion o'zgarishlarga tayyorgarlik ko'rish va uni amalga oshirish jarayoniga aytiladi. Innovatsion jarayon – bu pedagogik yangiliklar, bu yangiliklarning pedagogik hamjamiyat tomonidan o'zlashtirilishi va ulardan ilmiy asosda amaliyotda samarali foydalanishning o'zgarib boruvchi yaxlitligidir.

Ta'lim jarayonidagi innovatsion o'zgarishlar, tizimga har qanday yangilikning kiritilishi bevosita o'qituvchi faoliyatini yangilash va o'zgartirish orqali amalga oshirilishi ham atroflicha o'rganilgan. Innovatsion faoliyat – bu uzluksiz ravishda yangiliklar asosida ishlash bo'lib, u uzoq vaqt davomida shakllanadi va takomillashib boradi. Innovatsion faoliyat – yangi ijtimoiy talablar bilan an'anaviy me'yorlarning mos kelmasligi yoxud amaliyotning yangi shakllanayotgan me'yorining yuzaga kelgan me'yor bilan to'qnashuvchi natijasida vujudga kelgan qator muammolarni echishga qaratiladi. Innovatsiyalar doimiy ravishda pedagogik faoliyatga yangiliklar olib kirish orqali ta'lim rivojiga hissa qo'shadi, pedagogik faoliyatga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Bugun O'zbekiston demokratik huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurish yo'lidan izchil borayotganligi uchun kadrlar tayyorlash tizimi tubdan isloh qilindi, davlat ijtimoiy siyosatida shaxs manfaati va ta'lim ustuvorligi qaror topdi. O'quv-tarbiyaviy jarayonni ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlash

zarurati ham Kadrlar tayyorlash milliy dasturini ro'yobga chiqarish shartlaridan biridir.

Zamonaviy pedagogik texnologiya o'zining pedagogika va boshqa fan yutuqlari bilan bog'liq xususiy nazariyasiga ega; u birinchi galda o'quv-tarbiyaviy jarayonni ilmiy asosda qurishga yo'naltirilgan; o'qitishning axborotli vositalaridan, didaktik materiallardan, faol metodlardan keng foydalanishga asoslangan o'qituvchi va talabalarning birgalikdagi faoliyatiga zamin yaratadi.

Ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda, bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda talabalarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalarda esa, ularni egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib tahlil qilishlariga, xatto xulosalarni o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. Pedagog bu jarayonga shaxsning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olish va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Ta'lim jarayonida talaba asosiy bo'g'inga aylanadi.

Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan, interaktiv metodlardan to'liq foydalaniladi. Interaktiv metodlar – bu jamoa bo'lib fikrlashdan iborat, ya'ni u pedagogik ta'sir etish usullari bo'lib, ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va talabalarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi.

Kelajakda ta'lim taraqqiyotining haqqoniy harakatlantiruvchi kuch sifatida o'qituvchi faoliyatini yangilashga, ta'lim-tarbiya jarayonini maqbul (optimal) qurishga, talaba yoshlarda hur fikrlilik, bilimga chanqoqlik, Vatanga sodiqlik, insonparvarlik tuyg'ularini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

10.2. O'qitish jarayonida qo'llanadigan innovatsion texnologiyalar.

Zamonaviy o'qitish texnologiyalari-majmuaviy integrativ tizimlar bo'lib, ular o'zida ta'lim maqsadlari bilan belgilangan kasbiy ko'nikma, malakalar va shaxs xislatlarini o'rganuvchilar tomonidan egallanishi hamda bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan operatsiya va harakatlarning tartiblashtirilgan to'plamini aks ettiradi. Bu o'rinda ta'lim maqsadlarining belgilanishi (kimga va nima uchun?), mazmunni tanlash va ishlab chiqishga tatbiq etish (nima?), ta'lim jarayonlarini tashkil qilish (qanday?), ta'lim metodi va vositalarini belgilanish (nimalar yordamida?), shuningdek, o'qituvchilar malaka darajasi (kim?) hamda erishilgan natijalarni baholash metodi (qanday yo'l bilan?) ga asoslanishi lozim. Keltirilgan mezonlarning majmuaviy qo'llanilishi o'quv jarayoni mohiyati va uning texnologiyasini belgilab beradi.

O'qitish texnologiyasini loyihalash. O'qitish texnologiyasining loyihalash tuzilishini pedagogik vazifaning qo'yilishi va uni hal etish asosida ko'ramiz:

Pedagogik vazifaning qo'yilishi	Didaktik jarayonni ishlab chiqish
--	--

O'qitish texnologiyasini loyihalash

Pedagogik vazifaning belgilanishida quyidagilar inobatga olinadi:

- ta'lim maqsadlarining tahlili va shu asosida o'quv predmeti mazmunini aniqlash;
- o'quv predmeti mazmuni tuzilmasini ishlab chiqish va uni o'quv unsurlari tizim ko'rinishida ifodalash;
- o'quv unsurlarining o'zlashtirilish darajalarini belgilash;
- ta'lim oluvchilarning dastlabki bilim darajasini aniqlash, bu ko'rsatkich o'quv predmetining mazmunini ifodalovchi o'quv materialini o'zlashtirganlik darajasidan kelib chiqadi;
- o'quv-moddiy baza hamda ta'limning tashkiliy shakllariga qo'yiladigan chegaralarni belgilash.

Pedagogik vazifalarning hal etilishini taʼminlovchi oʻqitish texnologiyasini loyihalashga qaratilgan oʻqituvchi faoliyati taʼlimning metod, shakl va vositalarini shakllantirish bilan belgilanadi. Boshqacha qilib aytganda, pedagog faoliyati uchta asosiy xususiyatlar bilan tavsiflanadi: boshqarish turi, axborot almashinuv jarayonining turi, axborot oʻzatish vositalari tiplari va bilish faoliyatini boshqarish. Oʻqitish jarayoniga faoliyat nuqtai nazaridan yondashish konsepsiyasiga asoslanib, uni tashkillashtirishning quyidagi mantiqiy ketma-ketligini qurish mumkin. Dastlab oʻquv material mazmunining tavsifi, uni oʻrganishdan koʻzlangan maqsad (oʻzlashtirish darajalari), shuningdek, pedagogik vazifaning qoʻyilish shartlari tahlil etiladi. Soʻngra, oʻqitishning mos ravishdagi metodlari hamda taʼlim oluvchilar bilish faoliyatini boshqarish sxemasi belgilab olinadi. SHu asosda oʻqitish vositalari roʻyxati tuziladi. Ushbu usuli bilan hosil qilingan metod va taʼlim vositalari tizimi tashkiliy shakllar bilan uygʻunlashtiriladi, yaʼni, texnologiya ishlab chiqiladi.

10.3. Umumlashgan pedagogik texnologiyalar. Umumlashgan pedagogik texnologiyalar maʼlum psixopedagogik asoslardan iborat «sintetik nazariya» sifatida qaraladi (2-jadval).

Tadbiqiy pedagogik texnologiyalar oldindan rejalashtirilgan natijaga erishishga yoʻnaltirilgan kasbiy tayyorgarlik jarayonini loyihalash muammosini metodik jihatdan hal etishga qaratiladi.

Bugungi kunda shaxsiy faoliyatli yondoshuv, tanqidiy-ijodiy fikrlash, muammolarni hal eta olish, qaror qabul qilish va jamoada hamkorlik qilishga oid pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqishga ehtiyoj yuzaga kelmoqda (2-jadval).

SHunday qilib, ilgari loyihalashtirilgan taʼlim-tarbiya jarayonining pedagogik texnologiyasi oʻzida metodlar tizimi, taʼlimning metodik usullari, oʻqituvchi va talabalarning birgalikda faoliyat koʻrsatish imkoniyatlari, vositalari, talabalarning ijobiy shaxsiy sifatlarini rivojlantirish maqsadi hamda yakuniy natijalarga erishish instrumentariysini mujassamlashtiradi.

2-jadval

Pedagogik texnologiya nomlanishi	Maqsadi	Mohiyati	Mexanizmi
Muammoli o‘qitish	Ta’lim oluvchilarning bilish faolligi va ijodiy mustaqilligini oshirish	Ta’lim oluvchilarga ketma-ket va maqsadli ravishda ularning bilimlarni o‘zlashtirish faolligini oshirishga xizmat qiluvchi masalalarni berish borish	Tadqiqotchilik metodlari; bilish faoliyatiga yo‘naltirilgan masalalarni echish
Mujassamlashtirilgan o‘qitish	Insonning his qilish xususiyatlariga maksimal darajada yaqinlashtirilgan ta’lim jarayon tuzilmasini yaratish	Mashg‘ulotlarni bloklarga biriktirish hisobiga fanlarni chuqur o‘zlashtirishga erishish	Ta’lim oluvchilar ish qobiliyati dinamikasini hisobga oluvchi ta’lim metodlari
Modulli o‘qitish	Ta’lim mazmunini shaxs individual ehtiyojlari va uning bazaviy tayyorgarligiga muvofiqlashtirish	Ta’lim oluvchilarning individual o‘quv dasturi asosida mustaqil ishlashi	Muammoli yondashuv, ta’limni amalga oshirishning individual maromi
Rivojlan-tiruvchi o‘qitish	SHaxs va uning qobiliyatlarini rivojlantirish.	O‘quv jarayonini insonning potensial imokniyatlari va ularni amalga oshirishga yo‘naltirish	Ta’lim oluvchilarni faoliyatning turli sohalariga jalb qilish
Differen-siallashgan o‘qitish	Layoqat, qiziqish va qobiliyatlarni aniqlash uchun qulay sharoitlar yaratish	Turli o‘zlashtirish darajalari bo‘yicha majburiy meʼyor (standart) dan kam bo‘lmagan hajmdagi dastur materialini o‘zlashtirish	Individual ta’lim metodlari
Faol (majmua-viy) o‘qitish	Ta’lim oluvchilar faolligini tashkillashtirish	Bo‘lajak kasbiy faoliyatining predmetli va ijtimoiy mazmunini	Faol o‘qitish metodlari Ta’lim oluvchilarni

		modellashtirish	ijodiy faoliyatiga jalb etilishining o'yin metodlari
O'yinli o'qitish	Bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishning shaxsiy faoliyat tavsifida bo'lishini ta'minlash	O'quv axborotlarini qayta ishlash va o'zlashtirishga yo'naltirilgan mustaqil bilish faoliyati	

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savollar hamda topshiriqlar:

1. Innovatsiya nima?
2. Innovatsion texnologiyalar haqida ma'lumot bering.
3. Modulli o'qitish nima?
4. Masovaiy o'qitishda qanday talablar mavjud?
5. Innovatsion texnologiyalarni qo'llashga doir talablar haqida ma'lumot bering.
6. Umumlashgan pedagogik texnologiyalarga misollar keltiring?

11-MAVZU: TIBBIY TA'LIMDA O'QITISHNING NOAN'ANAVIY USULLARI

11.2.O'qitishning noan'anaviy usullari.

O'qitish jarayonida e'tiborni, birinchi navbatda, tinglovchilar o'zlarini o'quv materiali bilan birday his etishlariga, o'rganilayotgan vaziyatga kirishadigan, faol harakatlarga undaydigan, muvaf-faqiyatlarga intilishga chorlaydigan metodlarni qo'llashga qaratmoq lozim. O'qitishning interfaol metodlari aksariyat hollarda bu talablarning barchasiga javob beradi.

O'qitishning interfaol metodlariga tayangan o'quv jarayoni, o'quv guruhning barcha tinglovchilarini bilish jarayoniga jalb qilishni inobatga olgan holda tashkil etiladi. Birgalikdagi faoliyat deganda, har bir kishi o'zining alohida, o'ziga xos hissasini qo'shishi tushuniladi, ish jarayonida bilim, fikr, faoliyat usullari bilan o'zaro almashuv amalga oshiriladi. Individual, juftlik va guruh bilan, hujjatlar va

boshqa axborot manbalari bilan ishlash tashkil etiladi. Interfaol metodlar o‘zaro aloqadorlik, tinglovchilarning faolligi, guruh tajribasiga tayanish, qaytma aloqa prinsiplariga asoslanadilar . O‘zining ochiqqligi, qatnashchilarning o‘zaro aloqadorligi, ular keltirgan dallilarning tengligi, bilimlarni birgalashib to‘planganligi, o‘zaro baholash va nazorat qilish imkoniyat-lari bilan tavsiflanadigan ta’lim muloqoti muhiti yaratiladi.

Tinglovchilar eslab qoladi		Natijada tinglovchilar qodir bo‘ladi
10% o‘qiganini	O‘qish	Aniqlab,sanab berish,ta’riflash,tushuntirib berish
	Eshitish	
20% eshitganini	Rasmga qarash	Demonstratsiya qilishga,qo‘llashga, bajarishga
30% ko‘rganini	Videoni ko‘rish	
50% eshitgani va ko‘rganini	Namuna(eksponat)ga qarash	
	Demonstratsiyani kuzatish	
	Aniq harakatlarni kuzatish	
70% o‘zi tomonidan yozilgan va gapirilganini	Diskutsiyada qatnashish	Tahlil qilish, ishlab chiqish,yaratish, baholash
	Nutq bilan chiqish qilish	
90% ko‘rgan harakatlari yuzasidan bajargani, yozgani yoki gapirganini	Sahnalashtirilgan chiqish	
	Real faoliyat imitatsiyasi	
	Real harakatlarni bajarish	

O'qituvchi yangi bilimlar berish bilan birgalikda tinglovchilarni mustaqil izlanishlarga chorlaydi. O'qituvchining faolligi tinglovchilarning faolligiga yon beradi, tinglovchilarning tashab-buskorligi uchun sharoit yaratish o'qituvchining vazifasi hisoblanadi. O'qituvchi o'quv axborotini o'zidan o'tkazuvchi o'ziga xos filtr roldan voz kechib, ma'lum bir axborot manbai bilan ishlashda yordamchi vazifasini bajaradi.

Shu o'rinda har bir o'qituvchi tinglovchilarning o'quv materialini eslab qolish, tahlil qilish, amalda qo'llash yoki bajarish qobiliyatlarini shakllantirishda quyidagilarga e'tibor qaratishi lozim:

Ta'lim jarayonida o'qituvchi va tinglovchilar o'zaro munosabatining umumiy uchta shakli mavjud bo'lib, keng qo'llanilib kelin-moqda. Ular quyidagilardir:

- 1) sust metodlar;
- 2) faol metodlar;
- 3) interfaol metodlar.

Bularning har biri o'ziga xos xususiyatga ega.

Sust metod (rasm 1.1) – bu o'qituvchi va tinglovchi o'zaro muno-sabatining shunday shakli, unda o'qituvchi harakatdagi asosiy shaxs bo'lib, darsning borishini boshqaradi, tinglovchi esa o'qituv-chining ko'rsatmalariga bo'ysunuvchi darsning sust qatnashchisi roli-da ishtirok etadi. Sust shakldagi darslarda o'qituvchi va tinglovchi o'rtasidagi o'zaro aloqa so'rovlar, mustaqil nazorat ishlari, testlar va boshqalar vositasida amalga oshiriladi. Tinglovchilarning o'quv materialini o'zlashtirish samaradorligi va zamonaviy pedagogik texnologiyalar nuqtai nazaridan sust metod kam samarali hisoblanadi, biroq shunga qaramay ushbu metodning ham bir qator afzal tomonlari mavjud. Bu o'qituvchining mashg'ulotga nisbatan osonroq tayyorgarlik ko'rishi va tinglovchilarga mashg'ulotning chegaralangan vaqti doirasida nisbatan ko'proq o'quv materialini yetkazish imkoniyatining mavjudligidir.

Faol metod (rasm 1.2) – bu o‘qituvchi va tinglovchi o‘zaro munosabatining shunday shakli, unda tinglovchi va o‘qituvchi mashg‘ulot jarayonida birgalikda harakat qiladi va tinglovchi bu erda sust qatnashchi emas, balki faol ishtirokchidir. Agar sust metod birgalikda harakat qilishning avtoritar uslubini taqozo qilsa, faol metod demokratik uslubni taqozo qiladi.

Ko‘pchilik faol va interfaol metodlarni teng deb hisoblashadi, biroq ularning o‘zaro o‘xshash jihatlari borligiga qaramay ular bir biridan farq qiladi. Interfaol metodni faol metodlarning zamonaviy shakli sifatida ko‘rib chiqish mumkin.

Interfaol metod (rasm 1.3). Interfaol («Inter» – o‘zaro, «act» – harakat qilmoq) – birgalikda harakat qilmoq. Faol metodga qaraganda interfaol metod tinglovchilarning nafaqat o‘qituvchi, balki o‘zaro faol faoliyatiga va tinglovchilarning mashg‘ulot jara-yonida faolligini oshirishga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Interfaol mashg‘ulotlarda o‘qituvchining o‘rni tinglovchilar faoliyatini mashg‘ulot maqsadiga erishish uchun yo‘naltirishga qaratilgan bo‘ladi.

11.2. Ta’limning interfaol metodlari va ulardan foydalanish tartibi

SUQROT METODI

Suqrot metodi muammoning asl mohiyatini ochish, murakkab fikrlarni tushunib olish, shubhalarni qat’iy ishonchga aylantirish, mavjud ma’lumotlarni tahlil qilish, biladiganlarimizni bilmaydiganlarimizdan ajratib olish, muhokamani boshqarish yoki bildirilayotgan fikrlarning mantiqiy ketma-ketligini ta’minlash kabi keng qamrovli, turli yo‘nalishdagi maqsadlar yo‘lida ishlatilishi mumkin. Ushbu metoddan foydalanishning afzalliklari, so‘roq usulining tarmoqlanganligi, fikrlashning asosiy jihatlari to‘liq qamrab olganligi hamda muammolarni hal qilish asoslarini o‘zida mujassamlashtirganidadir.

O‘qituvchining Suqrot metodidan foydalanishdagi asosiy maqsadi tinglovchining ma’lum ilm sohasidagi bilimni qanchali darajada chuqur ekanligini aniqlash, uning mushohada yuritishini tekshirish, muammoli holatlarni bartaraf etishda amaliy usullar-dan qanchalik foydalanayotganligini kuzatish hisoblanadi.

Ta’lim jarayonida o‘qituvchilar Suqrot metodidan asosan ikki maqsadda foydalanishadi:

– savol berish orqali tinglovchining ma’lum sohani yoki ma’lumotni qay darajada tushunganligini aniqlash, uning bilimini tekshirish;

– tinglovchilarda darsdan tashqari, kundalik hayotlarida so‘roq-lash orqali muammoning asl mohiyatini ochishga o‘rgatish.

Suqrot metodi ta’limda savol berishning qanchalik darajada muhim va kerakli ekanligini ko‘rsatib beradi. Bu metod orqali o‘rganish usuli izchil tarmoqlangan hamda tartibga solinmagan bilimlar o‘rtasidagi farq oydinlashtiriladi. U bizga fikrlarimizni yanada chuqurroq mushohada qilishni o‘rgatadi.

Mashg‘ulotlarda o‘qituvchilar tomonidan Suqrot metodining quyidagi olti ko‘rinishidan foydalanish mumkin:

1. *Tinglovchilarni o‘z fikrlarini aniqlashtirishga undash.* Masalan, «Bu bilan nima demoqchisiz?», «Shu masalada qo‘shimcha tarzda yana nimalar deya olasiz», kabi savollar orqali bildirilayotgan fikrni to‘ldirish, boyitishga undash mumkin.

2. *Tinglovchilarni taxmin qilishga o‘rgatish.* Bunda «Bu fikr har doim to‘g‘ri bo‘lishi mumkinmi?», «Nega bu taxmin shu fikrga nisbatan o‘rinli deb o‘ylaysiz?» kabi savollar orqali gap ketayotgan munozaradan tashqariga chiqib, tinglovchining muammoga yana boshqa taxminiy yechimlarni qidirishga harakat qilishiga undashi mumkin.

3. *Bahsning asosini isbot tashkil etishini o‘rgatish.* «Nimaga asoslanib shunday deyapsiz?», «Bu fikrga shubha bilan qarashingizga asos bormi?» kabi savollar tinglovchilarni o‘z bildirayotgan fikr-larini isbot bilan mustahkamlashga undaydi.

4. *Qarshi fikr mushohadasini hisobga olish.* «Bu aksincha bo‘lishi ham mumkinmi?», «Kimda bu holatga qarama-qarshi bo‘lgan fikr bor?» kabi savollar orqali gap ketayotgan mavzu mazmuniga qarama-qarshi fikrlarni o‘rganish, yuzaga keltirish mumkin.

5. *Fikrlashda uzviylikni ta’minlash.* «Agar... sodir bo‘lganda, ...qanday natija bilan tugagan bo‘lardi?», «... qanday qilib...ga ta’sir ko‘rsatishi mumkin?» kabi bir tushunchaning boshqa bir tushunchaga ta’sir etishi, uning

mazmun-mohiyatini to'liq o'zgartirib yuborishi mumkinligini ko'rsatuvchi savollar fikrlashdagi uzviylikni ta'minlaydi.

6. *Savolni so'roqlashga o'rgatish.* «Nega bu savolni berdim deb o'ylaysiz?», «nega men bergan bu savol shunchalik muhim?», «Savollardan qaysi biri ko'proq foydali deb hisoblaysiz?» kabi berila-yotgan savollarni mushohada qilishga undovchi savollar nafaqat savolning o'zini yaxshiroq tushunib olishga, balki uning berilishi sabablarini ham tahlil qilishga o'rgatadi.

Suqrot metodidan foydalanish izchil fikrlashning asosi hisoblanadi, chunki u bahslashilayotgan fikrni mushohada etishning barcha jihatlarini qamrab oladi. Suqrot metodining asosiy maq-sadi haqiqatni topish uni yuzaga chiqarish bo'lganligi sababli bu usulda o'rganish sinchkov fikrlash usuli bilan bir xil. Har ikkala-si ham mavjud ma'lumotlarni kuzatish, rivojlantirish, qayta ishlash hamda qayta yo'naltirish bilan shug'ullanadi. Ta'limda fikrlashga o'rgatishning asosiy maqsadlari ham huddi shunday.

DISKUSSIYA

DISKUSSIYA (lotincha discussio — tadqiq etish, muhokama qilish) — bu munozarali savolni yig'ilish, suhbat yoki bahs-munozara davomida atroflicha muhokama qilishdir. Boshqacha aytganda, diskussiya qandaydir savol, muammo yoki solishtirilgan axborotlar, g'oyalar, fikr va takliflarni jamoa bo'lib muhokama qilishdan iboratdir. Diskussiya o'tkazishning maqsadlari turli xil bo'lishi mumkin: o'rganish, trening, diagnostika, qayta ishlab chiqish, yo'l-yo'riqni o'zgartirish, ijodkorlikni rag'batlantirish va boshqalar.

1. Mashg'ulotga tayyorgarlik ko'rish:

Diskussiya vaqtida tinglovchilar bir-birlarini to'ldirishlari yoki bir-birlariga qarshi turishlari mumkin. Birinchi holatdagi diskussiyada dialog elementlari mavjud bo'lsa, ikkinchi holatda diskussiya bahs-munozara xususiyatiga ega bo'ladi. Qoidagi ko'ra, diskussiyada ushbu ikki element ham mavjud bo'ladi va shuning uchun diskussiyaga faqat bahs-munozara sifatida qarash to'g'ri bo'lmaydi. Bir-birini inkor etuvchi, bir-birini to'ldiruvchi bahslar va o'zaro rivojlantiruvchi

suhbat ham muhim rol o'ynaydi, chunki bitta masala bo'yicha turli fikrlarni taqqoslash fakti muhim ahamiyat kasb etadi.

Diskussiyaga tayyorgarlik ko'rish uchun o'qituvchi:

- diskussiya xulosasi bo'yicha muhokamaga qo'yilishi mumkin bo'lgan savollarni oldindan tayyorlash lozim;

- muhokama qilinayotgan muammo chegarasidan chetga chiqilishiga yo'l qo'ymaslik;

- tinglovchilarning ko'pchiligini, imkon darajada barchasini suhbatga jalb qilinishini ta'minlash;

- hech bir noto'g'ri fikrni e'tibordan chetda qoldirmaslik bilan birga to'g'ri javobni ham darhol bermaslik lozim, shuningdek bu jarayonga o'z vaqtida tinglovchilarning tanqidiy yondashuvlarini tashkil etgan holda jalb qilish maqsadga muvofiq;

- diskussiya materiallariga taalluqli bo'lgan savollarga o'zi javob berishga shoshilmaslik: bunday savollarni auditoriyaga yo'naltirib yuborish lozim;

- tanqid obykti fikr bildirgan tinglovchi emas, balki u bildirgan fikr bo'lishini nazorat qilish;

- tinglovchilarni jamoaviy tahlil va muhokamaga jalb qilgan holda turli nuqtai nazarlarni taqqoslash.

Diskussiya o'tkazishda turli xil tashkiliy usullardan foydalaniladi.

«Savol–javob» usuli. Mazkur usul – bu oddiy suhbatlashish-ning turi bo'lib, undan diskussiya-dialog qatnashchilari bilan suhbat o'tkazish uchun savollarni qo'yishning muayyan shaklini qo'llash bilan farqlanadi.

Funksional nuqtai nazardan barcha savollarni quyidagi ikki guruhga ajratish mumkin:

- *aniqlashtiruvchi (yopiq)* – fikrlarning to'g'riligi yoki xatoli-gini aniqlashtirishga yo'naltirilgan savollar. Bu savollarning grammatik belgisi bo'lib, odatda, gapda «mi» kabi bo'lakning mav-judligi bilan ifodalanadi, masalan: «To'g'rimi?», «Men to'g'ri tushundimmi?». Bunday savollarga faqatgina «ha» yoki «yo'q» deb javob berilishi mumkin;

– *to'ldiruvchi (ochiq)* – qiziqtiradigan hodisa va ob'ektlarning yangi xususiyatlari va sifatlarini aniqlashtirishga yo'naltirilgan savollar. Bu savollarning grammatik belgisi bo'lib, *nima, qachon, qaerda, qanday, nima uchun* va shu kabi so'rov so'zlarning mavjudligi hisoblanadi.

«Past ovoz bilan muhokama qilish» tartibi. Mazkur metodika kichik guruhlarda yopiq diskussiya o'tkazishni nazarda tutadi. So'ng kichik guruh etakchisi tomonidan guruh fikri bayon etiladi va bu fikrlar barcha qatnashchilar tomonidan muhokama qilinib, umumiy diskussiya amalga oshiriladi.

«Labirint» usuli. Diskussiyaning bu turini izchil muhokama metodi deb ham ataydilar. Bu metod o'ziga xos bosqichma-bosqich tartibini ifodalab, har bir keyingi bosqich boshqa ishtirokchi tomonidan amalga oshirilishini nazarda tutadi. Bu holatda barcha fikrlar, shu jumladan noto'g'ri fikrlar ham muhokama qilinadi.

«Estafeta» usuli. O'z chiqishini yakunlayotgan ishtirokchi so'z navbatini o'zi lozim topgan tinglovchiga berishi mumkin.

Diskussiya o'tkazishning samaradorligi quyidagi omillarga bog'liq:

- tinglovchilarning muammo yuzasidan tayyorgarligi (xabardorlik va bilimga egalik);
- semantik birxillik (barcha atamalar, ta'riflar, tushuncha va boshqalar barcha ishtirokchilar tomonidan bir xil tushunilgan bo'lishi shart);
- ishtirokchilarning o'dob saqlashi;
- o'qituvchining diskussiyani amalga oshirish mahorati.

2. Kirish:

Birinchi bosqichda tinglovchilar bir-birlariga va muhokamaga qo'yilgan muammoga moslashishadi, ya'ni bu vaqtda o'rta tashlangan muammoning echimi yuzasidan muayyan yo'nalish shakllantiriladi.

Buning uchun diskussiyani amalga oshiruvchi o'qituvchi oldiga quyidagi vazifalar qo'yiladi:

- diskussiya muammosi va maqsadini aniq ifodalab berish. Bu-ning uchun nima muhokama qilinadi va bu muhokama nima berishi shartligi tushuntiriladi;

– zaruriy motivatsiyani vujudga keltirish, ya'ni muammo va uning ahamiyatini bayon qilish, undagi echilmagan va qarama-qarshi savollarni ko'rsatish, kutilayotgan natijani (echimni) belgilab olish;

– diskussiya vaqtini, aniqrog'i so'zga chiqish uchun vaqt chegara-sini belgilash;

– diskussiyada ishtirok etish qoidalarini tushuntirish, shundan asosiysi — barcha so'zga chiqishi shart. Bundan tashqari, so'zga chiquvchini diqqat bilan tinglash, gapini bo'lmaslik, o'zining nuqtai nazarini dalillar bilan tasdiqlash, bironing fikrini takrorlamaslik, shaxsiy adovatga yo'l qo'ymaslik, xolislikni saqlash, so'zga chiquvchining so'zini oxirigacha tinglamasdan va nuqtai nazarini bilmasdan unga baho bermaslik zarur;

– do'stona muhitni vujudga keltirish. Bu erda tinglovchilarga shaxsiy murojaat qilish, jo'shqin suhbat olib borish, imo-ishoralardan foydalanish, va albatta, tabassum qilish o'qituvchiga yordam beradi. Har qanday aktiv o'qitishning asosi konfliktga bormaslik ekanini esda saqlash lozim;

– atama, tushuncha va boshqalarning semantik bir xil tushunilishiga erishish. Buning uchun savol va javoblar yordamida o'qitilayotgan mavzuga oid ishchi ta'riflar va tushunchalar apparatini aniq-lashtirib olish lozim. Tushunchalar apparatini muntazam ravishda aniqlashtirib olish tinglovchilarda faqatgina tushunarli bo'lgan iboralar bilan ishlash, yaxshi tushunib bo'lmaydigan so'zlardan foydalanmaslik, muntazam ravishda turli ma'lumotlar beradigan yordamchi adabiyotlardan foydalanish odatini shakllantiradi.

3. Asosiy qism:

Ikkinchi bosqich — baholash bosqichi — odatda taqoslash, qara-ma - qarshilik va hattoki g'oyaviy nizo vaziyatlarini nazarda tutadi. Bu holatda diskussiyani boshqara olmaslik, shaxsiy nizolar kelib chiqishiga sabab bo'lishi mumkin. Bu bosqichda o'qituvchi oldiga quyidagi vazifalar qo'yiladi:

– fikr almashishni boshlash, aniq ishtirokchilarga so'z navbati-ni berish. So'z navbatini birinchi bo'lib o'qituvchi olishi tavsiya etilmaydi;

– iloji boricha ko‘proq fikr, g‘oya va takliflarni yig‘ish. Buning uchun har bir tinglovchini faollashtirish lozim. O‘z fikrini bildi-rish uchun so‘zga chiqqan har bir ishtirokchi so‘zining oxirida o‘zi-ning taklifini ham bildirishi yoki o‘zining takliflarini keyin-roq ham berishi mumkin;

– mavzudan chetga chiqmaslik, o‘qituvchidan sergaklikni talab qiladi. Mavzudan chetga chiqqan tinglovchilarni mavzuga yo‘naltirib turish lozim;

– barcha ishtirokchilarning yuqori faollik darajasini ushlab turish. Bir tinglovchining boshqasining hisobidan haddan ziyod faolligiga yo‘l qo‘ymaslik, vaqt reglamentiga rioya qilish, cho‘zilib ketgan monologlarni to‘xtatish va barcha ishtirokchilarni suhbatga jalb qilish;

– diskussiyaning keyingi aylanasi-ga o‘tishdan oldin, bildiril-gan g‘oya, fikr, nuqtai nazarlarning tezkor tahlilini amalga oshi-rish lozim. Bunday tahlil yoki dastlabki xulosalarni muayyan vaqt oralig‘ida (har 10–15 daqiqa), o‘tkazish maqsadga muvofiq.

4. Xulosa (refleksiya):

Uchinchi bosqich — refleksiya bosqichi — muayyan yagona yoki muro-sali fikr, qarashlar, qarorlarni ishlab chiqishni nazarda tutadi. Bu bosqichda mashg‘ulotning nazorat funksiyasi amalga oshiriladi. O‘qituvchi tomonidan hal etiladigan vazifalarni quyidagicha ifodalash mumkin:

– o‘tkazilgan diskussiyaning tahlil qilish va baholash, natijalar-ni sarhisob qilish. Buning uchun diskussiya boshida shakllantirilgan maqsad va olingan natijalarni taqqoslab, ularning ijobiy va salbiy jihatlarini aniqlash, xulosa chiqarish, qaror qabul qilish, natijalarni baholash lozim;

– diskussiya qatnashchilarining yagona fikrga kelishlariga yordam berish. Bunga turli yondashuvlarni diqqat bilan tinglash, qaror qabul qilish uchun umumiy g‘oyalarni topish orqali erishish mumkin;

– qatnashchilar bilan birgalikda jamoaviy qaror qabul qilish, shu bilan birga turli fikr va yondashuvlarning muhimligini alohi-da e’tirof etish lozim;

– yakuniy so‘zida guruhni nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan xulosalarga yo‘naltirish lozim.

DEBAT

DEBAT – tingovchilarga mavzu yuzasidan taqdim etilgan asosiy fikr bo'yicha erkin fikr bildirish, fikr almashish. Debat qatnash-chilari misollar, faktlar keltiradi, axborot beradi, ularni asos-lantiradi, mantiqan isbotlaydi, tushuntiradi va h. k. Debat tartibi shaxslarga baho berish, emotsional ko'rinishlarni namoyon etishga yo'l qo'ymaydi. Muammo yuzasidan alohida ishtirokchining munosa-bati emas, balki muammoning o'zi muhokama qilinadi.

Debatning diskussiyadan asosiy farqi quyidagicha: debat qo'yil-an savolga «ha» yoki «yo'q» degan qat'iy javob olishga bag'ishlanadi. Ya'ni bir guruh (tasdiqlovchilar) ijobiy javob tarafdorlari, ikkinchi guruh (inkor etuvchilar) esa inkor etuvchi javob tarafdor-lari hisoblanadi. Har bir guruhning ichida 2 kichik guruh shakllanishi mumkin, birinchisi – dalil to'playdi, ikkinchisi – qarshi dalil ishlab chiqadi.

Debatlar quyidagilarni shakllantiradi:

- o'z nuqtai nazarini shakllantirish va uni himoya qilish qobiliyatini;
- notiqlik mahoratini va dialog olib borish qobiliyatini;
- jamoaviy ruh va yetakchilik xususiyatlarini.

Debat dialog olib borish uchun zarur bo'lgan quyidagi ko'nikmalarni shakllantiradi va layoqatni rivojlantiradi:

– tanqidiy fikrlash (muhokama qilinayotgan fikr va g'oyalarni shakllantirish, tahlil qilish va asoslash uchun zarur bo'lgan ratsional, refleksiv va ijodiy fikrlash);

– o'zaro fikr almashinuv madaniyatini, omma oldida chiqish qilish ko'nikmalarini;

– tadqiqot o'tkazish ko'nikmalarini (keltirilayotgan dalillarni isbotlash va misollar keltirish uchun axborot manbalari bilan ishlashni talab qiladi);

– tashkiliy ko'nikmalarni (nafaqat o'zini tartibga solishni, balki bayon etilgan materiallarni tartibga solishni nazarda tutadi);

– tinglash va yozib olish ko'nikmalarini shakllantiradi. Debatlarda ikkita jamoa ishtirok etadi (bittasi asosiy fikrni tasdiqlaydi, ikkinchisi inkor etadi).

Jamoalar debat hajmidan kelib chiqqan holda ikki yoki uchta ishtirokchi (spikerlar)dan tashkil topadi. O'yin mazmuni betaraf bo'lgan uchinchi tomon, ya'ni hakamlarni jamoa tomonidan keltirgan dalillarning to'g'riligiga ishontirishdan iboratdir.

Debatlarning har bir bosqichi o'zining tuzilishi va foydalaniladigan metod va usullar tizimiga ega.

1. Mashg'ulotga tayyorgarlik ko'rish:

Debat o'tkazish uchun tayyorgarlik bosqichini ishlab chiqish. Buning uchun tashabbuskor tinglovchilar bilan birgalikda quyidagilar belgilab olinadi:

- o'quv fani;
- debat mavzusi (bir nechta variantlar);
- debat maqsadi;
- jamoalarni shakllantirish tamoyillari;
- debat mavzusi bo'yicha axborot bilan ishlashning turlari;
- debatga jamoalarni tayyorlash;
- debatni baholash mezonlari;
- debatni baholash va tahlil qilish shakllari.

Debatlarga tayyorgarlik ko'rish mavzuni aniqlashdan boshlanadi. Odatda, debatlarda mavzu fikr yoki g'oya shaklida ifodalanadi, masalan: «Har qanday ijtimoiy xavfli qilmish jinoyatdir». Tanlangan mavzu quyidagi talablarga javob berishi lozim:

- debatlar uchun ahamiyatga ega bo'lgan muammolarni ilgari surishi bilan ularda qiziqish uyg'ota olishi;
 - har bir jamoaga sifatli dalillarni keltirishlari uchun bir xil imkoniyat bera olishi;
 - aniq ifodalanishi;
 - tadqiqot ishlarini rag'batlantira olishi;
 - tasdiqlovchi tomon uchun ijobiy ta'rifga ega bo'lishi. Umumiy tarzda tayyorgarlik ko'rish bosqichining tuzilishi quyidagicha bo'lishi mumkin.
- Mavzu bo'yicha axborotlar bilan ishlash:

- tinglovchilarning bilimlarini faollashtirish (aqliy hujum);
- turli manbalardan foydalangan holda axborot izlash;
- olingan materiallarni tizimlashtirish;
- asosiy fikrlarni tasdiqlash yoki inkor etish uchun keyslar (dalillar tizimi)ni tuzish, savollar raundini tayyorlash va h.k.

Umumiy va maxsus mahorat va ko‘nikmalarni shakllantirish:

- dalillarni shakllantirish va asoslash;
- inkor etuvchi tomonning strategiyasini tuzish;
- savollarni to‘g‘ri ifodalash;
- notiqlik san‘ati va mantiqiy fikrlash bo‘yicha bilimlarni egallash, ularni amalda qo‘llash;
- guruhda samarali ishlash, autotrening va relaksatsiya ko‘nikmalarini egallash.

Shunday qilib, tayyorgarlik ko‘rish bosqichida tinglovchilar nafaqat o‘yin uchun taqdim etilgan mavzu mazmunini puxta va chuqur o‘rganishlari, balki tasdiqlovchi va inkor etuvchi tomonlar uchun mavzuning asosiy g‘oyasiga tegishli har bir tushunchaga ta’rif berishlari, keyslar tuzishlari lozim, chunki qur’a tashlash uyin boshlanishidan avval amalga oshiriladi. SHu bilan birga, har bir tomon uchun inkor etish strategiyasi oldindan ishlab chiqiladi, ya’ni opponenlar (muxoliflar) tomonidan keltirilishi mumkin bo‘lgan dalillarga qarshi dalillar hamda qarama-qarshi tomon bildirishi mumkin bo‘lgan fikrlardagi ziddiyatlarni aniqlashga ko‘maklasha-digan savollar ishlab chiqiladi.

2. Kirish:

Har bir jamoa (uchta spiker tarkibida) har qanday raundlar orasida umumiy davomiyligi 8 daqiqagacha bo‘lgan tanaffus olish imkoniyatiga ega.

Spikerlarning roli.

Spiker (tasdiqlovchi tomon) T1:

- jamoani tanishtirish;
- mavzuning dolzarbligini ifodalash;
- mavzuga oid tayanch tushunchalarni aniqlash;

- mezonlarni (jamoaning maqsadi yoki g‘oyasining muhimligini) ilgar surish;
- tasdiqlovchi tomonning keysi (dalillar tizimi)ni taqdim etish;
- xulosa qilish (shunday qilib... savollarga javob berishga tayyorman...).

Spiker (inkor etuvchi tomon):

- jamoani tanishtirish;
- inkor etuvchi fikrni ifodalash;
- tayanch tushunchalar tavsifini qabul qilish;
- raqibning mezonini qabul qilish yoki hujum (hamla) qilish;
- tasdiqlovchi tomon fikrlarini inkor qilish;
- inkor etuvchi tomonning keysi (dalillar tizimi)ni taqdim etish.

Maxsus tanlangan hakamlar yoki neytral auditoriya tanlangan mezonlar bo‘yicha jamoalarning chiqishlarini baholaydilar va g‘olibni e‘lon qiladilar.

3. Asosiy qism:

Debatlar shakli.

T1 – tasdiqlovchi jamoaning birinchi spikeri;

I1 – inkor etuvchi jamoaning birinchi spikeri va h.k.

O‘yin davomida har bir spiker o‘yin texnologiyasiga asosan qat’iy belgilangan rol va vazifalarni bajaradi. SHu bilan birga, birinchi spikerlarning rollari bir -biridan farq qilsa, ikkinchi va uchinchi spikerlarning rollari bir xil bo‘ladi.

O‘yin davomida vaqtni «taym kiper» kuzatib boradi. U chiqish (tayyorgarlik ko‘rish) vaqtining tugallanishiga 2, 1 va 0,5 daqiqa qolganda vaqti yozilgan kartochkani ko‘rsatish orqali jamoa va hakamlarni ogohlantiradi.

Debatlarning namunaviy reglamenti:

Harakat	Vaqt
T 1 chiqishi	6 daqiqa
I 3ning T 1ga savollari	3 daqiqa
I 1 chiqishi	6 daqiqa

T 3ning I 1ga savollari	3 daqiqa
T 2 chiqishi	5 daqiqa
I 1ning T 2ga savollari	3 daqiqa
I 2 chiqishi	5 daqiqa
T 1ning I 2ga savollari	3 daqiqa
T 3 chiqishi	5 daqiqa
I 3 chiqishi	5 daqiqa

4. Xulosa (refleksiya):

Debat yakunidan so‘ng barcha qatnashchilar faoliyatlarining ref-leksiv tahlili o‘tkaziladi . Jamoalarning debatga tayyorgarlik ko‘r-ganlari, fikr bildirish usullari, raqib savollariga berilgan javoblar va faoliyatning boshqa elementlari tahlil qilinadi.

AQLIY HUJUM METODI

AQLIY HUJUM metodi (braine storming) — muammoni tezkor hal qilish metodi bo‘lib, ijodiy faollikni rag‘batlantirish asosida muhokama ishtirokchilariga muammo echimi yuzasidan iloji boricha ko‘proq variant aytish taklif qilinadi va aytilgan fikr-larning umumiy sonidan amaliyotda qo‘llash mumkin bo‘lgan nisbatan muvaffaqiyatli fikrlar tanlab olinadi.

Metodning mazmuni fikrlarni ilgari surish, taklif etish jarayoni ularni tanqidiy baholash va tanlab olish jarayonidan ajratilganligi bilan izohlanadi.

Aqliy hujum – bu:

- muammoni echishning novatorlik metodi;
- qisqa vaqt ichida juda ko‘p fikrlar;
- fikrlashda erkinlik, o‘z xatti-harakatidan mamnun bo‘lish (qanchalik kutilmagan fikr bo‘lsa shuncha yaxshi);
- tanqidning mavjud emasligi (fikrni har qanday baholash keyinga qoldiriladi);

– bu o‘zining va boshqalarning fikrini rivojlantirish, uyg‘un-lashtirish va o‘zgartirish.

Ushbu metod quyidagi ketma-ketlikni qamrab oladi:

- 1) mavzu tanlanadi;
- 2) mavzuning asosiy tavsifi yoki qismlarining ro‘yxati tuziladi; 3) har bir tavsif yoki uning qismini bajarishning barcha imkoniyatlari sanab o‘tiladi; 4) ob’ektning barcha qismlarini bajarish bo‘yicha eng qiziqarli variantlar tanlab olinadi.

1. Mashg‘ulotga tayyorgarlik ko‘rish:

O‘quv guruhi tinglovchilari ichidan takliflarni ishlab chiquvchi kichik guruh shakllantiriladi (qoidaga ko‘ra 5-10 kishi) va ular tomonidan ilgari surilgan fikrlarni tahlil qilish va eng yaxshi-larini tanlab olish uchun o‘quv guruhining qolgan tinglovchilaridan ekspertlar guruhi tashkil etiladi (taklif ishlab chiquvchilarning o‘zi takliflarni ishlab chiqqanidan so‘ng ekspert sifatida ishtirok etishi mumkin).

Mashg‘ulotdan bir -ikki kun oldin ishtirokchilarni mavzu va vazifa mazmuni bilan qisqacha tanishtiradi (bu kimdir mashg‘ulotga tayyor fikrlar bilan kelishiga sharoit yaratadi).

Fikrlarni yozish va ro‘yxatini namoyish qilish uchun barcha zaruriy narsalarni tayyorlab qo‘yish talab etiladi. Masalan,

- doska va mel;
- varaq va ruchkalar;
- turli rangdagi stikerlar;
- proektorga ulangan noutbuk.

2. Kirish:

Barcha fikrlarni qayd etish uchun bir yoki ikki tinglovchini belgilab olish.

Birinchi bosqich (takliflar ishlab chiqish) davomiyligini belgilash.

Ishtirokchilar vaqt chegaralanganligini va ular tomonidan qis-qa vaqt ichida iloji boricha ko‘proq fikrlar bildirilishi lozimligini bilishlari shart. Bu ularni bor imkoniyati doirasida harakat qilishga majbur etadi.

Shu bilan birga, vazifa ham qo'yilishi kerak. Aqliy hujum oqi-batida qanday aniq natijalarga erishish lozim? Vazifani shunday yozish kerakki, natijada u har doim ko'rinib tursin.

Ishtirokchilar qanday muammoni yechishlari lozimligini aniq tasavvur qilishlari shart. Aqliy hujumda fikrlar tartibsiz bo'lishi mumkin, biroq vazifalar tartibsizligiga yo'l qo'yilmaydi.

3. Asosiy qism:

«Aqliy hujum»ning birinchi bosqichida guruhga muhokama uchun muayyan muammo beriladi, ishtirokchilar muammo echimi yuzasidan navbatma-navbat qisqa va aniq shaklda har qanday takliflarini bildirishadi, o'qituvchi barcha takliflarni (ularni amalda qo'llashga yaroqliligini tanqid qilmagan holda) yozib boradi (doskaga, plakatga).

«Aqliy hujum»ning ikkinchi bosqichida muammo echimi yuzasi-dan bildirilgan takliflar muhokama qilinadi. Guruh bildirilgan takliflar ichidan xohlagan birini amalda qo'llash imkoniyatini topishi yoki uni takomillashtirish yo'lini belgilashi kerak. Mazkur bosqichda diskussiyaning turli shakllaridan foydalanish mumkin.

«Aqliy hujum»ning uchinchi bosqichida guruh oldindan keli-shilgan prinsipga ko'ra natijalarni e'lon qiladi:

- eng yaxshi echim,
- bir muncha nisbatan yaxshi takliflar;
- eng noodatiy echim va hokazo.

O'qituvchi bildirilgan fikrlarga o'z munosabatini bildiradi. «Aqliy hujum»ni amalga oshirish uchun ishtirokchilarni bir nechta guruhlariga bo'lish mumkin:

- takliflarni ishlab chiquvchilar (ular muammoni echishga yo'naltirilgan turli fikrlarni bildirishadi);
- tanqidchilar (ular bildirilgan takliflardan salbiy jihat-larni topishga harakat qilishadi);
- tahlilchilar (ishlab chiqilgan takliflarni (tanqidiy fikr-larni inobatga olgan holda) aniq real sharoitlar bilan bog'laydi-lar) va boshqalar.

Muammoning echimi yoki uning muhokamasi uchun 10-15 daqiqa vaqt chegarasini belgilash maqsadga muvofiq.

«Aqliy hujum»ni boshqarib boruvchi o'qituvchi:

– shovqin-suron bo'lmasligi uchun takliflarni ishlab chiquvchi-larga navbatma-navbat so'z beradi. Aqliy hujum ishtirokchilari o'z fikrlarini bildirishlari uchun teng imkoniyatga ega bo'lishlarini nazorat qiladi;

– hushmuomalalik, lekin qat'iyat bilan taklif ishlab chiquvchi tinglovchi tomonidan bildirilayotgan fikrlar boshqa tinglovchilar tomonidan **tanqid** qilinishiga **barham beradi**.

Fikrni o'ldiruvchi (idea killers) odatiy gaplar va ularga qanday javob berish kerak:

– Bundan hech narsa chiqmaydi. — «Albatta, bu fikr shakllanti-rilmasa, undan hech narsa chiqmaydi».

– Bu haddan tashqari. — «Nima qilibdi?».

– Buning nimasi o'ziga xos? — «Buning o'ziga xosligi bu tak-lifni ilgari hech kim bildirmaganligida».

– Buni xohlagan odam o'ylab topishi mumkin. — «To'g'ri!» va hokazo.

«CASE STUDY» METODI

«CASE STUDY» (keys stadi) muayyan vaziyatlar orqali o'rganish

– tinglovchilarni o'qituvchi belgilab bergan real vaziyatni tahlil etish va hal qilish takliflarini ishlab chiqishga yo'naltirilgan metod. Muayyan vaziyatlar (sud-tergov amaliyotidan olingan holat yoxud sun'iy tanlangan reallikka asoslangan bo'ladi) tahlil indi-vidual yoki kichik guruhlarda amalga oshirilishi mumkin.

Tinglovchilarga amaldagi qonunlar va normativ-huquqiy huj-jatlarni, sud-tergov amaliyotidagi holatlarni amaliy qo'llanmalar yordamida taqdim etish maqsadga muvofiq, zero muayyan holatlar o'qitish jarayonining hayotiyeligiga, ya'ni amaliyot bilan uzviy bog'liqlikda olib borish imkonini beradi.

Keys tinglovchilarga mavzu doirasida muammoni aniqlashga, uni hal etish uchun aniq chora-tadbirlar ishlab chiqish, hal etish yo'l-larini erkin izlash, tahlil qilish va huquqiy baho berish ko'nikma-larini beradi. Keysni tahlil qilish

jarayonida tinglovchilar bir-birlari bilan muloqot qilishning kommunikatsion holatlarini shakllantiradi. Keys stadi tinglovchilarning nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llash, tatbiq etishga asoslanadi.

1. Mashg'ulotga tayyorgarlik ko'rish:

Birinchi navbatda zarur:

- vaziyatni sinchkovlik bilan o'rganish, guruh va har bir ishtirokchining holati (ahvoli) bilan tanishib chiqishga harakat qilish;
- vaziyatni hal etish jarayonida vaqt omilining ahamiyatini belgilash;
- harakatlarning tartibini yoki yordam ko'rsatish ketma-ketligini aniqlab olish;
- amalga oshirilishi lozim bo'lgan usullarni aniqlab olish;
- aniq vazifani hal etish uchun zarur bo'lgan vositalarni, ularning eng maqbul va minimal miqdorini hamda ular mavjud bo'lmagan holatda qanday harakatlar amalga oshirilishi mumkinligini aniqlash;
- bir nechta mavjud bo'lgan variantlar ichidan eng maqbulini tanlash va asoslantirish;
- mushkul ahvolga tushib qolgan ishtirokchi sheriklarining yordamisiz bu vaziyatdan qanday va nimalar yordamida chiqib ketishi mumkinligini ko'rib chiqish.

Keysga tayyorgarlik ko'rish uchun zarur:

1. Keys tuzish maqsadini aniqlash.
2. Maqsadga muvofiq keladigan real vaziyat yoki holatni aynanlashtirish.
3. Keys uchun axborot manbasini topish bo'yicha dastlabki ish-larni amalga oshirish. Axborot izlash tayanch so'zlar orqali Internet tarmoqlarida, bosma nashr kataloglarini, jurnallardagi maqola-larni, gazeta nashrlarini, statistika ma'lumotlarini tahlil qilish orqali amalga oshirilishi mumkin.
4. Turli manbalardan foydalangan holda keys uchun axborot va ma'lumotlar yig'ish.

5. Keysdagi materialni taqdim etishning dastlabki variantini tayyorlash. Bu bosqich o'z ichiga namuna tayyorlash, materialni joy-lashtirish, prezentatsiya shaklini (video, bosma va h.k.) aniqlashni oladi.

6. Keysni sinovdan o'tkazishdan avval iloji boricha kengroq auditoriya ichida muhokama qilib, kasbdoshlarning ekspert bahosi-ni olish. Bunday baholash natijasida keysga kerakli o'zgartirish-lar kiritilishi va u yanada yaxshilanishi mumkin.

8. Keysdan foydalanish bo'yicha metodik tavsiyalarni tayyorlash. Tinglovchilar uchun topshiriq hamda diskussiyani olib borish va keysni prezentatsiya qilish uchun savollarni ishlab chiqish, keysni muhokama qilish vaqtida tinglovchi va o'qituvchining taxminiy harakatlarini bayon qilish.

Real hayotdagi faktlar asosida muammoli vaziyatni tuzish Case-study metodining farq qiluvchi xususiyatlaridan biri bo'lib hisob-lanadi.

2. Kirish.

Case-study asosidagi o'quv jarayoni samarali bo'lishi uchun ikki jihat muhim hisoblanadi: yaxshi keys va uni o'quv jarayonida qo'l-lashning muayyan metodikasi. Keys nafaqat muayyan hodisalarni ta'riflaydi, balki vaziyatni tushunishga yordam beruvchi yagona axborot kompleksi hisoblanadi. Bundan tashqari, u qo'yilgan muam-moni hal etishga undovchi savollar jamlanmasini o'z ichiga olishi lozim.

Keys quyidagi talablarga javob berishi lozim:

- tuzishdan ko'zlangan aniq maqsadga muvofiq bo'lishi;
- tegishli murakkablik darajasiga ega bo'lishi;
- fanning bir necha jihatlarini tasvirlashi;
- bugungi kunda dolzarb bo'lishi;
- tipik vaziyatlarni tasvirlashi;
- tahliliy fikr yuritishni rivojlantirishi;
- diskussiyaga undashi;
- bir necha echimlarga ega bo'lishi;
- fanlararo aloqalarga ega bo'lishi.

Ayrim olimlarning fikrlariga ko'ra keyslar ikkiga, ya'ni «o'lik» va «tirik» keyslarga bo'linadi. «O'lik» keyslarga tahlil qilish uchun barcha zarur bo'lgan axborotlarga ega keyslar kiradi. Keysni «tiriltirish» uchun uni tinglovchilarni tahlil qilish uchun qo'shimcha axborotlarni izlashga undaydigan tarzda tuzish kerak. Bu keysning rivojlanishini va uzoq vaqt davomida dolzarb bo'lib qolishini ta'minlaydi.

Keys bilan ishlashda o'qituvchi tomonidan amalga oshirilishi mumkin bo'lgan uchta strategiya mavjud:

- 1) o'qituvchi masalaning uchini qo'shimcha savollar yoki (qo'shimcha) ma'lumot shaklida beradi;
- 2) ayrim sharoitlarda o'qituvchining o'zi javob beradi;
- 3) kimlardir muammo yuzasidan ishlayotganda o'qituvchi hech narsa qilmasligi mumkin (so'zsiz bo'lishi). O'quv vaziyati tahlil qilina-yotganda o'qituvchi «faol» yoki «faol bo'lmagan (passiv)» rolini egal-lashi mumkin. Ayrim paytlarda u muhokamani boshqaradi, ayrim vaqtlarda esa diskussiya bo'yicha xulosa chiqarish bilan chegaralanadi.

3. Asosiy qism.

Amaliy mashg'ulotlarda individual, juftlik va guruh tarkibi-da ish tashkil etiladi, tadqiqot loyihalari, rolli o'yinlar qo'lla-niladi, hujjatlar va turli axborot manbalari bilan ish olib boriladi, ijodiy ish elementlaridan foydalaniladi.

O'quv jarayonida keys bilan ishlashning texnologiyasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- 1) tinglovchilarning keys materiallari bilan yakka tartibda mustaqil ishlashlari (muammoni aniqlashtirish, tayanch muqobil variantlarni shakllantirish, echim yoki tavsiya etiladigan harakatni taklif qilish);
- 2) tayanch muammo va uning echimini topish bo'yicha kichik guruh-larda ishlash;
- 3) umumiy diskussiya jarayonida kichik guruhlar ishi natija-larini prezentatsiya qilish va ekspertizadan o'tkazish (o'quv guruhi doirasida).

4. Xulosa (refleksiya).

Interfaol metodlarni qo'llashda tinglovchi o'zlashtirish jarayonining to'laqonli ishtirochisiga aylanadi, uning tajribasi o'quv bilimining asosiy manbai bo'lib xizmat qiladi. O'qituvchi tayyor bilimlarni bermaydi, balki tinglovchilarda ularni mustaqil izlashga qiziqish uyg'otadi. Mashg'ulot olib borishning an'anaviy shakllariga nisbatan interfaol o'qitishda o'qituvchi va tinglovchi-ning o'zaro munosabatlari o'zgaradi: o'qituvchining faolligi tinglovchining faolligiga yon beradi, tinglovchilarning tashabbuskorligiga sharoit yaratib berish o'qituvchining vazifasi bo'lib hisoblanadi.

O'qituvchi o'quv axborotini o'zidan o'tkazuvchi o'ziga xos filʼtr rolikdan voz kechib, ma'lum bir axborot manbai bilan ishlashda yordamchi vazifasini bajaradi. Interfaol o'qitish hamjihatlik, o'zaro aloqadorlik, bir-birini boyitishni ta'minlaydi. Interfaol metodlar hech qanday tarzda ma'ruza materiallarining o'rnini bos-maydi, biroq uni yaxshiroq o'zlashtirishga ko'maklashadi

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savollar hamda topshiriqlar:

1. An'anviy va noan'anaviy ta'lim metodlari farqi nimada?
2. Interfaol metod haqida ma'lumot bering.
3. O'qitishning interfaol metodlariga quyiladigan talablar
4. Interfaol mashg'ulotni o'tkazish algoritmini ayting.
5. Interfaol mashg'ulotga tayyorgarlik ko'rish bosqichini tushuntiring.
6. Suqrot metodi nima?
7. Diskussiya va debat metodlardan foydalanish tartibini tushuntiring.
8. Aqliy hujum metodi nima?
9. «Case study» metodiga quyiladigan talablarini ayting.
10. Venn diagrammasi metodi orqali fanga tegish biron mavzuni tushuntiring.
11. Kasbiy pedagogikadan assesment tuzing.

12-MAVZU: TESTOLOGIYA VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Tayanch tushunchalar: test, topshiriq, testologiya, oson, produktov, qisman-izlanishli, kreativ.

12. 1. Testologiyaning rivojlanish tarixi

Testologiyaning rivojlanish tarixi-rsspublikamiz mustaqillikka erishgandan so'ng, ta'lim ijtimoiy soxadagi ustuvor yo'nalish ekanligi qayd etilib, ta'lim-tarbiya jarasni samaradorligini orttirish borasida salmoqli ishlar amalga oshirildi. SHulardan biri, oliy ta'lim muassasalariga talabalarni test sinovi orqali kabul qilishni yo'lga ko'yilishi sanaladi. Dastlab jahonning rivojlangan mamlakatlarining bu sohadagi ilg'or tajribalari o'rgapildi va 1992-93 o'quv yilida mamlakatimizning 19 ta oliy ta'lim muassasalariga kabul tajriba sifatida test sinovlari asosida kabul qilindi. Mazkur jarasning samaradorligi yukori bo'lganligini e'tirof etgan xolda 1993/94 o'kuv yilida ushbu tajriba barcha oliy ta'lim muassasalariga joriy etildi.

1996-1997 o'kuv yilidan boshlab ko'p variantli test topshiriqlari joriy etildi va ushbu jarasning samaradorligiga erishildi.

Testologiyaning rivojlanishiga Uzbekistan Rsspublikasi Vazirlar Maxkamasi xuzuridagi Davlat test markazi munosib hissa qo'shgan.

Hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalariga talabalarni test sinovi orkali kabul qilishni individual tarzda, ya'ni xar bir abituriient uchun alohida test kitobchalarining tavsiya etilishi, olingan natijalarning sifat va mikdor jixatdan taxlil etilishi, asosli xulosalar chikarilishi, xar bir o'quv fani bo'yicha kiyin o'zlashtiriladigan mavzularning aniqlanishi, uzluksiz ta'lim tizimining o'rga maxsus, kasb-xunar ta'limi va umumiy o'rga ta'lim maktablaridagi tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya jarasnida yo'l qo'yilastgan kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish imkoniyatini yaratdi.

Testologiyaning prinsiplari va mstodlari xozirgi kunda pedagogika, tibbist, texnika, menedjment soxalarida xam muvaffaqiyatli ko'llanib kelinmoqda.

Testologiyani qo'llashda umumiy xususiyatlar: testlar tuzish mstodikasi, samaradorlik, variativlik, validlik, ishonchlilik bilan bir katorda xar bir fan soxasining o'ziga xos xususiyatlari, xususan, fanning ta'lim mazmuni, testlarning mantiqiy tuzilishi, test topshiriqlarini tuzish mstodikasi, test sinovining o'tkazilish maqsadi, kasbiy va umumta'lim bilimlarni nazorat qilish va baholash tartibi va o'lchovi ham e'tiborga olinishi lozim.

Hozirgi zamon testologiya fani amaliy fan bo'lib, tadqiqotchilar oldiga nazariy muammolar, matematik yondoshuvlar, model va metodlarni tavsiya etmoqda.

Test metodining keng tarkalishi, rivojlanishi va takomillashuviga uning quyidagi afzalliklari:

- Test topshiriqlari tadqiqot maqsadiga muvofiq respondentlarning bilim, ko'nikma va malakalariga aniq baholash imkonini beradi;
- Ijtimoiy so'rovlarda ishtirok etgan ko'psonli respondentlarning fikr va mulohazalarini aniqlash va umumlashtirish imkoniyati mavjud;

12.2. Test topshiriqlarining rivojlantiruvchi funksiyasi.

Test topshiriqlari talabalarining egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini mustahkamlash, rivojlantirish, erishilgan natijalarda o'zining ulushi muhim o'rin tutishini e'tiborga olgan holda shaxs va kelgusi faoliyatidagi ma'suliyatini anglagan holda o'z-o'zini rivojlantirishga undaydi.

Yuqoridagi fikrlarni e'tiborga olgan holda, test topshiriqlari didaktik material sifatida quyidagi talablarga javob berishi lozim:

1. Har bir test topshirigi tsgishli ta'lim turi bo'yicha o'quv rejadan o'rin olgan o'quv kurslari bo'yicha Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi asosida tuzilishi shart. Integrativ testlar xam o'zaro uzviy bog'langan aloqador fanlar Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilishi maqsadga muvofiq.
2. Test topshirig'i umumiy qabul qilingan atamalar asosida tuzilib, unda lksikadan chiqib ketgan, shuningdek, kam ishlatiladigan yoki ko'p ma'noni anglatadigan so'zlar, iboralar, belgilar, sifatlar va ma'joziy ma'noni beradigan tushunchalar bo'lmasligi ksrak.
3. Test topshiriqlari ilmiy asoslangan ma'lumotlar asosida, yagona o'quv maqsad: o'quv jarayonida talabalar tomonidan muayyan bilim yoki ko'nikmani o'zlashtirganlik darajasini aniqlashni nazarda tutgan holda tuzilishi lozim.
4. Ta'lim-tarbiya jarasnida foydalaniladigan test topshirig'i to'rt qiyinlik darajasi asosida tuzilishi va har bir topshiriqning qiyinlik darajasi topshiriq pasportida ko'rsatilishi kerak.

Test topshiriqlarining qiyinlik darajasi mezon.

Test topshiriqlarining qiyinlik darajasi mezon o'rganilastgan obyektning xususiyatlarini o'zida to'liq aks ettirib, u talabalar tomonidan mazkur xususiyatlarni aniqlash uchun bajaradigan aqliy operatsiyalariga ko'ra:

- Reproduktiv daraja;
- Produktiv daraja;
- Qisman-izlanishli daraja;
- Ijodiy (kreativ) darajada bo'lishi mumkin.

Reproduktiv darajadagi test topshiriqlari talabalarning tomonidan yodda saqlangan bilim, ko'nikma va malakalarni tanish odatiy vaziyatda axborotlarni qayta ishlamasdan javob qaytarishni talab etadi. Bu darajada tuzilgan testlar talabalar tomonidan o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarni aniq baholash imkonini bermaydi.

Produktiv darajada tuzilgan test topshiriqlari talabalar tomonidan o'rganilgan obyektlarni taqqoslash, o'xshashlik va farqlarni aniqlash, umumiy xulosa chiqarish orqali javob berishni talab etadi.

Qisman-izlanishli darajadagi test topshiriqlari talabalar tomonidan o'rganilgan obyektlarning xususiyatlarini boshqa obyektga ko'chirish, mazkur obyektlarni taqqoslab, keyingi obyektning o'ziga xos xususiyatlari haqida xulosa chiqarish, qisman izlanish olib borishni talab etadi. Talabalar tomonidan mazkur darajadagi test topshiriqlariga javob berishda avval o'zlashtirilgan bilimlar yangi vaziyatlarga ko'chiriladi.

Ijodiy (kreativ) darajada tuzilgan test topshiriqlari talabalar tomonidan ijodiy fikr yuritish ko'nikmalariga ega bo'lish, mazkur test topshiriqlarini bajarish jarasida talabalar tomonidan avval o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni yangi kutilmagan vaziyatlarda qo'llashni talab etadi.

Dastlabki reproduktiv va produktiv darajadagi test topshiriqlari o'quv fan bo'yicha tasdiklangan DTS ining minimal darajasiga, qisman-izlanishli va ijodiy (kreativ) darajadagi test topshiriqlari DTSining maksimal darajasiga mos tuzilishi zarur.

***Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savollar hamda
topshiriqlar:***

12. An'anviy va noan'anaviy ta'lim metodlari farqi nimada?
13. Interfaol metod haqida ma'lumot bering.
14. O'qitishning interfaol metodlariga quyiladigan talablar
15. Interfaol mashg'ulotni o'tkazish algoritmini ayting.
16. Interfaol mashg'ulotga tayyorgarlik ko'rish bosqichini tushuntiring.
17. Suqrot metodi nima?
18. Diskussiya va debat metodlardan foydalanish tartibini tushuntiring.
19. Aqliy hujum metodi nima?
20. «Case study» metodiga qo'yiladigan talablarini ayting.

13-MAVZU: KASBIY TA'LIM O'QITUVCHILARINI TAYYORLASH

Tayanch iboralar: metodik, pedagogik va maxsus tayyorgarlik, kasb-hunarga moyillik, pedagogik texnologiyalar, texnikaviy tafakkur, texnikaviy ijodkorlik, mehnat ko'nikma va malakalar, metodik ishlar, uslubiy komissiya, o'quv-metodika xonasi.

13.1. Kasbiy ta'lim o'qituvchisiga qo'yiladigan talablar.

O'quv jarayonida o'qituvchi rahbarlik vazifasini bajaradi. Bu umumiy qoida kasb ta'limi o'qituvchisiga ham taalluqlidir. Kasb ta'limida vaqitning qismini o'quvchilarning mustaqil amaliy ishlari egallashi o'qituvchining rolini yanada oshiradi. Chunki hamma narsa o'qituvchi tomonidan oldindan puxta o'ylansa va yaxshi rejalashtirilsagina o'quvchilar mustaqil ishlay olishlari mumkin.

Bu borada kasbiy ta'lim o'qituvchisining metodik, pedagogik va maxsus tayyorgarliklari yuqori pog'onaga ko'tarilishi lozim. Unda kasbiy ta'lim o'qituvchisi o'z fanining ilmiy asoslarini mukammal bilish, birga, mustaqil mehnat ko'nikmalari va malakalami egallangan bo'lishi, ulami o'quvchilarga mohirlik bilan yetkazib bera olishi kerak. Shu munosabat bilan aytish zarurki, faqat o'z sohasida yaxshi malaka orttirgan va ishining ustasi bo'lgan kishigina o'quvchilarga o'z ishini egallashda yordam bera oladi.

Kasb ta'limi o'qituvchisining lavozim vazifalari quyidagilardan iborat:

- o'quvchilarning kasb-hunarga moyilligini, mahorat va malakasini rivojlantirish;
- tanlangan kasb va ixtisosligi, o'quv fanlari bo'yicha chuqur bilimlarni, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish;
- ta'lim jarayonida o'qitishning samarali usullari, vositalari va shakllarini, yangi pedagogik texnologiyalarni keng qo'llash;
- o'qitadigan fanni bo'yicha darsdan tashqari ishlarni, to'garak mashg'ulotlarni tashkil qilish;
- o'quvchilarni bilim sifatini, o'zlashtirish darajasi va davomatini nazorat qilish;
- o'quvchilarni bilan yakka tartibda ishlash;
- o'quvchilarni fan olimpiadalariga tayyorlash;
- o'quv xonalarini jahon standartlari va dizayn talablari darajasida jihozlashda qatnashish;
- ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish va qo'llash;
- muntazam ravishda malakasini oshirish.

Bilishi zarur:

- O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi, «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» to'g'risidagi qonunlarni;
- o'qitadigan fanning o'quv reja, dastur va darsliklarining mazmunini;
- davlatning ichki va tashqi siyosatini, ta'lim va yoshlar to'g'risida hukumat tomonidan qabul qilingan farmon va qarorlarni;
- mustaqil O'zbekiston ramzlarining mazmuni va mohiyatini;
- o'smirlarning yosh va maxsus psixologiyasini, pedagogikani, o'smirlar rivojlanishining asosiy qonuniyatlarini;
- pedagogik, ilmiy-metodik va tashkiliy boshqaruv vazifalarini hal qilish uchun zarur bo'lgan hajmda umumnazariy fanlar asoslarini;
- pedagogik sikl fanlarini;
- yosh fiziologiyasi va o'quvchilarning gigienasini;
- informatika va elektron hisoblash texnikasi asoslarini;

- o'quvchilarning turli xil jamoalarini shakllantirish va boshqarish yo'llarini;
- o'quv xonalar va yordamchi xonalarni jihozlashga qo'yilgan talablarni;
- ta'lim vositalarini va ularning didaktik imkoniyatlarini;
- ta'limni va pedagogik fan taraqqiyotining asosiy yo'nalishlarini va istiqbolini;
- mehnatni ilmiy asosda tashkil etish va huquq asoslarini.

Kasb ta'limi o'qituvchilari bundan tashqari mutaxassisligi bo'yicha ishlab chiqarish texnologiyalarini, iqtisod asoslari, ishlab chiqarish va boshqarishni tashkil etish asoslarini bilishi kerak.

Malaka talablari

Oliy toifali o'qituvchi - fan doktori, nomzodi ish stajiga talab qo'yilmaydi, pedagog (muhandis-pedagog) ixtisosligi bo'yicha magistr; pedagog (muhandis-pedagog) yo'nalishi bo'yicha bakalavr yoki diplomli mutaxassis va tegishli fandan 1-toifali o'qituvchi sifatida kamida 3 yil ish stajiga ega bo'lishi lozim;

1- *toifali o'qituvchi* - pedagog (muhandis-pedagog) ixtisosligi bo'yicha magistr, pedagog (muhandis-pedagog) yo'nalishi bo'yicha bakalavr yoki diplomli mutaxassis va tegishli fandan 2-toifali o'qituvchi sifatida kamida 3 yil ish stajiga ega bo'lishi lozim;

2-toifali *o'qituvchi* - pedagog (muhandis-pedagog) yo'nalishi bo'yicha bakalavr yoki diplomli mutaxassis o'qituvchi sifatida kamida 3 yil ish stajiga (magistr ish stajiga talab qo'yilmaydi) ega bo'lishi lozim;

o'qituvchi - pedagog (muhandis-pedagog) yo'nalishi bo'yicha bakalavr yoki diplomli mutaxassis, ish stajiga talab qo'yilmaydi.

Kasbiy ta'lim o'qituvchisining yuksak mahorati va madaniyati, uning ish joyini to'g'ri tashkil eta olishi, ishga oid usullarini to'g'ri ko'rsata bilishi, buyum namunasini tayyorlay olishi, uning nutqi, o'quv- tarbiya jarayoning eng murakkab vaziyatlarida o'zini tuta bilishi, bularning hammasi o'quvchilar tomonidan o'zlashtirib olinadi va ularning mehnat tarbiyasiga ma'lum darajada ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'qituvchining metodik ishlari

Metodik ishlarning asosiy vazifalari:

-o'quv muassasidagi o'qituvchilar, ishlab chiqarish ustalari, muhandis-pedagoglarning pedagogik malakasini g'oyaviy-siyosiy darajasini, kasbiy mahoratini oshirish;

-o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishning yangi zamonaviy usullarini o'quv jarayoniga qo'llash;

-o'quv jarayoniga ilg'or pedagogik va ishlab chiqarish tajribalarini qo'llash, umumlashtirish, tanishish va boshqalar.

O'quv muassasalarida amalga oshiriladigan uslubiy ishlar ikki turga bo'linadi: jamoaviy va shaxsiy.

Jamoaviy metodik ishlarni o'quv muassasalaridagi: pedagogik kengash uslubiy komissiyalar, ilg'or pedagogik va amaliy tajribalar manbai, muammoli seminarlar, ilmiy-amaliy konferensiyalar (anjumanlar), pedagogik o'qishlar orqali amalga oshiriladi.

Shaxsiy metodik ishlarga o'quv muassasalardagi har bir o'qituvchiga muhandis-pedagog, ustalarning o'z malakalarini oshirish ustida olib borilayotgan tinimsiz mehnati tushuniladi.

Uslubiy ishlar asosan dars berishda o'quv jarayonini takomillash- tirish, unga yangi usul va vositalarni qo'llashni amalga oshirishni mo'ljallangandir.

O'quv muassasidagi keng qirrali va xilma-xil uslubiy ishlar o'quv muassasidagi o'quv ishlari bo'yicha direktor muovini tashkillashtiradi. Ya'ni o'quv muassasi bo'yicha uslubiy ishlar rejasini tuzadi, ammo umumiy rahbarlikni direktor olib boradi.

13.2. O'qituvchining pedagogik faoliyati

O'qituvchining pedagog - tarbiyachi sifatidagi faoliyati, uning boshqa soha bilimlaridan xabardor bo'lishi, o'z faniga doir fundamental bilimga ega bo'lishi hamda maktab o'quvchisining shakllanib kelayotgan shaxsiy psixologiyasi, uning qobiliyatlari to'g'risida chuqur bilimga ega bo'lishi, kishilik olamida sodir bo'layotgan sotsial voqea- hodisalarni to'g'ri idrok eta bilishi va ularga to'g'ri

baho bera bilishi, guruh jamoasini yaxlit va har bir o'quvchini puxta o'rgana bilishi, ulaming xulq-atvori va sotsial faoliyatini oldindan aytib bera olish mahorat g'oyat katta ahamiyatga egadir.

Pedagog kasb mahoratining ortib borishida pedagogga nisbatan maktab ma'muriyati, hamkasblari, o'quvchilar, ota-onalardan kutiladigan sotsial munosabatlar juda muhimdir. Pedagogning obro'si uning darsdagi faolligi, maktab jamoasida olib boradigan ishlari, ota-onalar bilan muloqoti xullas, o'z axloqiy idealiga muvofiq xatti-harakatlari bilan belgilanadi. U o'z o'quvchilarida buyurilgan ish uchun yuksak darajadagi sotsial mas'uliyatni his qilish odatini, oliyjanoblikni tarbiyalashi, uning intellektual kamolotiga erishib, ma'naviy jihatdan musaffo kishi bo'lib tarbiyalanishiga erishmog'i kerak.

Pedagog faoliyatida, uning o'quvchilar turli yosh bosqichlarida ular bilan qanday uslubda ish olib borishi katta rol o'ynaydi. Psixologik-pedagogik adabiyotlarda o'quvchilarga rahbarlik qilishda tez-tez uchrab turadigan quyidagi besh xil ish uslubi alohida ajratib korsatiladi:

1. Avtokrat (o'zini ustun qo'yish, «balanddimog¹»).
2. Avtoritar (ma'muriy buyruqboz).
3. Demokratik (jamoaga suyanib ish olib boruvchi).
4. Liberal - loqayd (amalda rahbarlikdan chetda, o'z vazifasini nomigagina bajaradi).
5. Noizchil (o'quvchilar bilan bo'ladigan o'zaro munosabatlarda vaziyatga qarab ish tutadi, «uning kim tarafdori ekanini bilib bo'lmaydi!»).

Real hayotda pedagog faoliyatida uning rahbarlik usuli har turli subyektiv va obyektiv omillarning ta'siri ostida shakllanib boradi. Bunday omillar - pedagogik faoliyatning bir subyekti sifatida pedagogning yuksak darajadagi pedagogik madaniyati qaror topishi uchun zarur shartlardandir.

Pedagog bilan o'quvchi o'rtasidagi turli xil vaziyatlardagi o'zaro munosabatlarni tahlil qilish natijasida bolalar jamoasidagi psixologik muhit va kommunikativ madaniyat pedagogning o'quvchilar bilan qiladigan muomala stili (tarzi) va uning pedagogik takti (nazokati) ga ko'p jihatdan bog'lik bo'ladi, degan

xulosaga kelish mumkin.

Xullas, pedagoglik kasbini tanlagan kishi avvalo sog'lom bo'lishi, ya'ni tashqi ko'rinishida birdan ko'zga tashlanadigan nuqsoni yo'q (bukri, oqsok, g'ilay bo'lmasligi), so'zlarni to'g'ri va yaxshi talaffuz qila olishi, asablari joyida, vazmin bo'lishi darkor. Shuningdek yuqorida sanab o'tilgan sifatlarga ega bo'lishi zamr.

Pedagogik faoliyat yosh avlodni hayotga, mehnatga tayyorlash uchun xalq oldida, davlat oldida javob bera oladigan, bolalarga ta'lim tarbiya berishga maxsus tayyorlangan odamlarning mehnat faoliyatidir. Pedagoglik ixtisosining bu xususiyatlari uning professiogrammasida ifodalanadi.

Professiogramma quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Pedagog shaxsining xususiyatlari;
- Pedagogning ruhiy-pedagogik tayyorgarligiga qo'yilgan talablar;
- Maxsus tayyorgarlik hajmi va mazmuni;
- Ixtisosga oid usuliy tayyorgarlikning mazmuni.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savollar hamda topshiriqlar:

1. *Kasbiy ta'lim o'qituvchisiga qo'yiladigan talablarni tushuntiring.*
2. *Pedagogik faoliyat nima?*
3. *Kimlar pedagogik faoliyati bilan shug'ullanishlari mumkin?*
4. *Professiogramma nima?*
5. *Kasbiy ta'lim mutaxassislarining malaka oshirish tizimi haqida ma'lumot bering.*

**14-MAVZU: KASB TA'LIMIDA AXBOROT KOMMUNIKATSION
TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH**

Tayanch iboralar: *axborot texnologiyalari, kompyuter, operatsion tizimlar, tarmoqlar, pedagogik dasturiy vositalar, Virtual borliq, masofaviy ta'lim, ommaviy ochiq onlayn kurslar.*

14.1. Ta'limda axborot-kommunikasiya texnologiyalari

Texnologiyaning rivojlanishi bilan texnik vositalardan foydalanib o'qitish uchun birgina kompyuterning mavjudligi kifoya bo'lib qoldi. Avvallari televizor,

videomagnitofon, kinoproektor, diaproektor va boshqalar bajargan funksiyalarni kompyuter muvaffaqiyat bilan o'z zimmasiga oldi. Qolaversa, axborotni uzatish, saqlash, tasvirlash sifati sezilarli darajada ortdi.

Hozirgi kunga kelib, kompyuter savodxonligi madaniyatning muhim belgisiga aylanib ulgurdi, kelajakda esa u har bir insonga qalarda, qaysi uchastkada ishlamasin zaruratga aylanadi. Demak, kompyuter ishi, kompyuterdan foydalanishga o'rgatish eng yaqin vaqt ichida umumiy ishga aylanishi shubhasiz.

Zamonaviy axborot texnologiyalarining vositalariqatoriga: kompyuter, skaner, videoko'z, videokamera, LCD proektor, interaktiv elektron doska, faks modem, telefon, elektron pochta, multimedias vositalari, Internet va Intranet tarmoqalari, mobil aloqa tizimlari, ma'lumotlar omborini boshqarish tizimlari, sun'iy intellekt tizimlarini kiritish mumkin.

Axborot texnologiyasi vositalari muayyan amallarni ongli va rejali amalga oshirishda o'zlashtiriladi. Bu jarayon quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- kompyuter, shuningdek, printer, modem, mikrofon va ovoz eshittirish qurilmasi, skaner, raqamli videokamera, multimedia proektor, chizish plansheti, musiqali klaviatura kabilar hamda ularning dasturiy ta'minoti;
- uskunaviy dasturiy ta'minot;
- virtual matn konstruktorlari, multiplikatsiyalar, musiqalar, fizik modellar, geografik haritalar, ekran protsessorlari va x.k.;
- axborotlar majmui — ma'lumotnomalar, ensiklopediyalar, virtual muzeylar va x.k.;
- texnik ko'nikmalar trenajyorlari (tugmachalar majmuidan tugmachalarga qaramasdan ma'lumot kiritish, dasturiy vositalarni dastlabki o'zlashtirish va h.k.).

Axborot texnologiyalari vositalarining markazida turuvchisi kompyuterdir. Hozirgi kunda **kompyuter**lar ta'lim tizimida asosan to'rt yo'nalishda:

- o'rganish obyekti sifatida;
- o'qitishning texnik vositalari sifatida;
- ta'limni boshqarishda;

- ilmiy-pedagogik izlanishlarda foydalanilmoqda.

14.2. Pedagogik dasturiy vositalar tushunchasi

Elektron pedagogika axborot kommunikatsiya texnologiyalar bilan to'yingan (uyg'unlashgan) axborot ta'lim muhitida o'quv jarayonlarni o'rganish, bashoratlash va tafsirlash bilan shug'ullanadigan ilmiy yo'nalish.

Elektron pedagogika - bu yuqori texnologiyali axborot ta'lim muhitida ta'lim va tarbiyaning usul va shakllarini ochib berish, o'quv jarayonlarini o'rganish, tavsiflash va bashoratlash bilan shug'ullanadigan pedagogikaning yangi bir yo'nalishi.

Pedagogik dasturiy vositalar - kompyuter texnologiyalari yordamida o'quv jarayonini qisman yoki to'liq avtomatlashtirish uchun mo'ljallangan didaktik vosita hisoblanadi. Ular ta'lim jarayonini samaradorligini oshirishning istiqbolli shakllaridan biri hisoblanib, zamonaviy texnologiyalarning o'qitish vositasi sifatida ishlatiladi. Pedagogik dasturiy vositalar tarkibiga: o'quv fani bo'yicha aniq didaktik maqsadlarga erishishga yo'naltirilgan dasturiy mahsulot (dasturlar majmuasi), texnik va metodik ta'minot, qo'shimcha yordamchi vositalar kiradi.

Pedagogik dasturiy vositalarni quyidagilarga ajratish mumkin:

- > **o'rgatuvchi dasturlar** - o'quvchilarning bilim darajasi va qiziqishlaridan kelib chiqib yangi bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltiradi;
- > **test dasturlari** - egallangan bilim, malaka va ko'nikmalarni tekshirish yoki baholash maqsadlarida qo'llaniladi;
- > **mashq qildirgichlar** - avval o'zlashtirilgan o'quv materialini takrorlash va mustahkamlashga xizmat qiladi;
- > **o'qituvchi ishtirokidagi virtual o'quv muhitini shakllantiruvchi dasturlar (Virtual borliq tizimlari).**

Virtual borliq (Virtualʼnaya realʼnostʼ) tushunchasini Jaron Lanier (Lanʼe) taklif etgan. Virtual borliq **immersivlik** va **interfaollik** tushunchalari bilan bogʻliq.

Immersivlik deganda odamning virtual borliqda oʻzini faraz qilishini tushunish lozim.

Interfaollik foydalanuvchi real vaqtda virtual borliqdagi obʼektlar bilan oʻzaro muloqotda boʻlib ularga taʼsir koʻrsatishga ega boʻladi.

Virtual borliq tizimi deganda - biz imitatsion dasturiy va texnik vositalarni qabul qilamiz. Interfaollikni taʼminlash uchun, virtual tizim boshqaruvchi amallarni qabul qilishi kerak. Bu amallar koʻpmodalikka, yaʼni koʻz bilan koʻradigan, tovush orqali qabul qiladigan boʻlishi kerak. Bu amallarni amaliyotda bajarish uchun zamonaviy tizimlarda turli tovush va videotexnologiyalardan foydalaniladi. Masalan, katta hajmli tovush va videotizimlari, shuningdek odamning bosh qismiga oʻrnatiladigan shlem va koʻzoynak displeylar, “hid sezadigan” sichqonchalar, boshqaruvchi qoʻlqoplar, kibernetik nimchalar simsiz interfeys birgaligida ishlatiladi. YUqoridagilar ekzotik qurilmalarga tegishli.

14.3. Pedagogik dasturiy vositalarni yaratishga qoʻyiladigan talablar

Pedagogik dasturiy vositalarni yaratish texnologiyasini amalga oshirish maqsadida ularning anʼanaviy vositalardan ustunligini tasdiqlovchi qator ijobiy omillar mavjud. Mazkur omillar didaktik, psixologik, iqtisodiy, fiziologik

guruhlarga ajratildi.

14.4. Kasbiy ta'limda masofaviy o'qitish

Internet texnologiyalarining kirib kelishi bir necha asrlar davomida o'zgarmay kelgan holatlarni o'zgartirib yubordi. Bu odatdagi xat yozishmalari elektron pochta bilan, kutubxonalar esa web-saytlar bilan almashinishida namoyon bo'ldi.

Endilikda esa ta'lim tizimida ta'lim olishning an'anaviy shakllari o'rniga masofaviy ta'lim elementlari kirib keldi.

Zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini ta'lim jarayoniga kirib kelishi an'anaviy o'qitish usullariga qo'shimcha ravishda yangi o'qitish shakli - masofaviy o'qitish yaratilishiga omil bo'ldi.

Masofaviy ta'limda talaba va o'qituvchi fazoviy bir-biridan ajralgan holda o'zaro maxsus yaratilgan o'quv kurslari, nazorat shakllari, elektron aloqa va Internetning boshqa texnologiyalari yordamida doimiy muloqotda bo'ladilar. Internet texnologiyasini qo'llashga asoslangan masofaviy o'qitish jahon axborot ta'lim tarmog'iga kirish imkonini beradi, integratsiya va o'zaro aloqa tamoyiliga ega bo'lgan muhim bir turkum yangi funksiyalarni bajaradi.

Masofaviy o'qitish barcha ta'lim olish istagi bo'lganlarga o'z malakasini uzluksiz oshirish imkonini yaratadi. Bunday o'qitish jarayonida talaba interaktiv rejimda mustaqil o'quv-uslubiy materiallarni o'zlashtiradi, nazoratdan o'tadi, o'qituvchining bevosita rahbarligida nazorat ishlarini bajaradi va guruhdagi boshqa «vertikal o'quv guruhi» talabalari bilan muloqotda bo'ladi.

Ma'lum sabablarga ko'ra, ta'lim muassasalarining kunduzgi bo'limlarida tahsil olish imkoniyati bo'lmagan, masalan, sog'ligi taqoza etmaydigan, mutaxassslicligini o'zgartirish niyati bo'lgan yoki yoshi katta, malakasini oshirish niyati bo'lgan kishilar uchun masofaviy o'qitish qulay o'qitish shakli hisoblanadi.

Masofaviy o'qitishda turli xil axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalaniladi, ya'ni har bir texnologiya maqsad va masala mohiyatiga bog'liq. Masalan, an'anaviy bosma usuliga asoslangan o'qitish vositalari (o'quv qo'llanma, darsliklar) talabalarni yangi material bilan tanishtirishga asoslansa, interaktiv audio va video konferensiyalar ma'lum vaqt orasida o'zaro muloqotda bo'lishga,

elektron pochta to'g'ri va teskari aloqa o'rnatishga, ya'ni xabarlarni jo'natish va qabul qilishga mo'ljallangan. Oldindan tasmaga muhrlangan videoma'ruzalar talabalarga ma'ruzalarni tinglash va ko'rish imkonini bersa, faksimal aloqa, xabarlar, topshiriqlarni tarmoq orqali tezkor almashinish talabalarga o'zaro teskari aloqa orqali o'qitish imkonini beradi.

YUqoridagilarga asoslanib, ta'lim jarayonida ayni vaqtda qayta-qayta tilga olinayotgan ayrim terminlar tavsifi va ta'riflarni keltirib o'tamiz.

Masofaviy o'qitish – eng yaxshi an'anaviy va innovatsion metodlar, o'qitish vositalari va formalarini o'z ichiga olgan sirtqi va kunduzgi ta'lim singari axborot va telekommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan ta'lim formasidir.

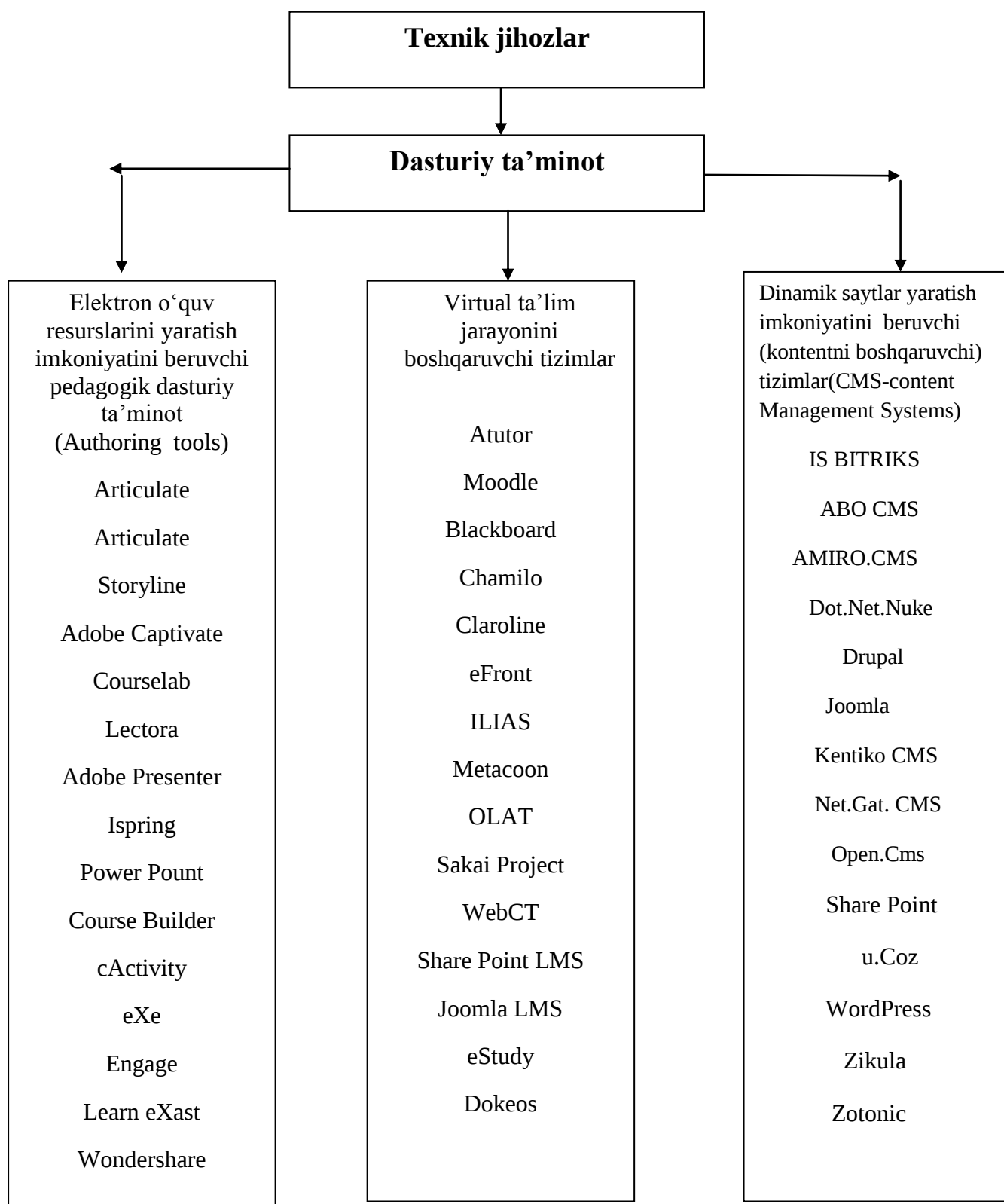
Masofaviy o'qish – bu yangi axborot texnologiyalari, telekommunikatsiya texnologiyalari va texnik vositalariga asoslangan ta'lim tizimidir. U ta'lim oluvchiga ma'lum standartlar va ta'lim qonun-qoidalarini asosida o'quv shart-sharoitlari va o'qituvchi bilan muloqotni ta'minlab berib, o'quvchidan ko'proq mustaqil ravishda shug'ullanishni talab qiluvchi tizimdir. Bunda o'qish jarayoni ta'lim oluvchini qaysi vaqtda va qaysi joyda bo'lishiga bog'liq emas.

Masofaviy ta'lim – masofadan turib o'quv axborotlarini almashuvchi vositalarga asoslangan, o'qituvchi maxsus axborot muhit yordamida, aholining barcha qatlamlari va chet ellik ta'lim oluvchilarga ta'lim xizmatlarini ko'rsatuvchi ta'lim majmuaidir.

Masofaviy ta'lim jarayonini amalga oshirish bosqichlari

Elektron ta'limni tashkillashtirishning ko'pgina manbalari orasidan quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- Mualliflik dasturiy mahsulotlari (Authoring tools);
- Virtual ta'lim jarayonini boshqaruvchi tizimlar LMS (Learning Management Systems);
- Ichkikontentni boshqaruv tizimlari CMS (Content Management Systems).

Elektron ta'limni tashkillashtirishda ishlatiladigan dasturiy ta'minotlar strukturasi

Hammamizga ma'lumki, har bir universitet yoki ta'lim muassasi o'z ta'lim jarayonini boshqarish uchun zamonaviy texnologiyalardan kelib chiqqan holda,

o'zining virtual axborot ta'lim muhitini yaratishga harakat qiladi. Hozirgi vaqtga kelib, virtual axborot ta'lim muhitini yaratishning hojati qolmagan, chunki Web muhitiga moslashgan har hil turdagi dasturiy majmualar jonkuyar dasturchi va ta'lim sohasida ishlab kelayotgan xodimlarning hamkorlikda ishlashlari shuningdek, ta'limga yo'naltirilgan fondlar tomonidan qo'llab quvvatlanishi natijasida, erkin va ochiq kodli dasturiy ta'minotlar yaratilgan.

Bu o'quv modulimizda masofaviy ta'lim jarayonini tashkillashtirish imkoniyatini beruvchi erkin va ochiq kodli dasturlar majmuasini tahlili keltiriladi. O'quv modulida keltirilgan dasturiy majmualar tahlili ko'p yillar davomida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijasida yozilgan.

O'quv muassasasida masofaviy ta'lim jarayonini tashkillashtirishga qo'yiladigan texnik va dasturiy talablar

MT jarayonini amalga oshirishda qo'yida ko'rsatilgan bosqichlar asosida amalga oshirish mumkin:

1-bosqich: Tahlil

2-bosqich: Loyihalashtirish

3-bosqich: Joriy qilish

4-bosqich: O'quv kontentlarini yaratish

5-bosqich: Ishga tushirish

6-bosqich: Rivojlantirish

1-bosqichda o'quv muassasining masofaviy ta'lim jarayoniga bo'lgan ehtiyojlari, ta'lim jarayonida qatnashayotgan foydalanuvchilarning soni, o'qitish usullari va shakllari, loyihani amalga oshirishdakerak bo'ladigan texnik, dasturiy va inson resurslari, loyihani iqtisodiy asoslari tahlil qilinadi.

2-bosqichda tahlillar natijasida amalga oshiriladigan ishlar ko'lami va texnik topshiriqloroyihalashtiriladi.

3-bosqichda esa tanlangan masofaviy ta'lim jarayonini boshqaruvchi dasturiy majmuaa tegishli serverda o'rnatiladi, tizimga tegishli domen tanlanadi. Masofaviy ta'lim jarayonini boshqaruvchi dasturiy majmuasidan foydalanish va unga texnik

qo'llab quvvatlashchi ishchi xodimlarni o'rgatish bo'yicha o'quv mashg'ulotlar tashkillashtiriladi.

4-bosqichda masofaviy ta'lim jarayonining asosiy elementlaridan biri bo'lmish o'quv kontentlar o'quv bo'limi va soha mutaxasislari bilan hamkorlikda yaratiladi. Yaratilgan o'quv kontentlar ekspertlar tomonidan tekshiriladi.

5-bosqichda masofaviy ta'lim jarayoni ishga tushiriladi. Ta'lim jarayonida o'quv jarayoni doiyimi nazoratda bo'lib turadi. Tizimdagi havfsizlik choralari monitoring qilib boriladi.

6-bosqichda yuqorida keltirilgan bosqichlarda mavjud bo'lgan kamchiliklar to'g'rilanadi, yangi o'quv kurslar yaratiladi, texnik imkoniyatlar kengaytiriladi, tizimning rivojlanishiga tegishli bo'lgan ishlar ko'lami bajariladi.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savollar hamda topshiriqlar:

1. *Axborot texnologiya nima?*
2. *Ta'limda axborot-kommunikasiya texnologiyalari haqida ma'lumot bering.*
3. *Zamonaviy axborot texnologiyalarining ta'lim jarayonlariga joriy etish zaruriyatini asoslang.*
4. *Pedagogik dasturiy vositalar tushunchasini izohlang.*
5. *Pedagogik dasturiy vositalarni qaysi turlarga ajratish mumkin?*
6. *Pedagogik dasturiy vositalarni yaratishga qanday talablar qo'yiladi?*
7. *Masofali o'qitishning nazariy va didaktik asoslarini aytib bering.*
8. *Masofaviy ta'lim jarayonini amalga oshirish bosqichlari qaysilardan iborat?*
9. *Masofaviy ta'lim tizimida o'quv jarayonini tashkillashtirish usullari haqida ma'lumot bering.*
10. *Ommaviy onlayn ochiq kurslar haqida ma'lumot bering.*

15-MAVZU: ISHLAB CHIQRISH TA'LIMINI RIVOJLANTIRISH, ICHT BOSQICHLARI VA TASHKILY SHAKLLARI

Tayanch tushunchalar: ishlab chiqarish, mehnat faoliyati, ish sifati, mehnat unumdorligi, mehnat madaniyati, kasbiy mustaqillik.

15.1. Ishlab chiqarish ta'limi mazmuni va mohiyati.

Zamonaviy sharoitda bozor iqtisodiyoti yuksak kasb mahoratga mutaxassislarni tayyorlashni talab etiladi. Bu esa kasb ta'limi muassasalari oldiga yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, ularda mehnatga ijodiy munosabatni tarkib toptirish uchun ishlab chiqarish ta'limi tubdan yaxshilash vazifasini qo'yadi.

Ishlab chiqarish ta'limi xususiyatlari. Kasb-hunar ta'limi o'quv muassasalarida o'quv jarayonining ishlab chiqarish ta'limi tashkil etuvchi qismi hisoblanadi. SHu bilan birga ishlab chiqarish ta'limi maqsadi, mazmuni, shakli va usullari bilan o'ziga xos xususiyatiga xam ega.

Ishlab chiqarish ta'limining asosiy maqsadi talabalarda ma'lum kasb, mutaxassislik sohasi buyicha kasbiy mahoratning shakllanishi hisoblanadi. «Kasbiy mahorat» tushunchasi mohiyatini ochib beruvchi quyidagi ko'rsatkich-mezonlarni ajratib ko'rsatamiz:

ishni bajarish sifati – texnik talablarning ish natijalari bo'yicha bajaralishi; uning o'rnatilgan ko'rsatkich va me'yorlarga mos kelishi; ijobiy natijalarni olish;

mehnat unumdorligi – o'rnatilgan vaqt me'yorlarining bajarilishi; mehnatni tashkil qilish va ishni bajarishning eng tejimli va unumli usullarini, yuqori unumdorlikka ega bo'lgan texnika va texnologiyani o'zlashtirishga va bo'lgan intilishni aniqlab beruvchi vaqt mezonini baholash qobiliyati va mahorati;

kasbiy mustaqillik – mehnatning yuqori sifati va unumdorligini ta'minlovchi ish usulini mustaqil tanlash mahorati; ishlab chiqarish vaziyatlarida muammolvrni mustaqil hal qilish, to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyati; ishda o'z-o'zini nazorat qilish va boshqarishni amalga oshirish;

mehnat madaniyati – o'z mehnatini rejalashtirish qobiliyati va odati; mehnatning maqbul usul va uslublari, zamonaviy texnika va texnologiyani qo'llash bilan ishlay olish maxorati; ish faoliyatida kasbiy bilimni qo'llash

maxorati; ish o'rnini va mehnatni to'g'ri tashkil qilish, mehnat xavfsizligi qoidalariga rioya qilish;

mehnatga bo'lgan munosabat – mehnatni tashkil etishni va usullarni takomillashtirish, ish jarayoniga yangi asl nusxadagi mehnat qurolini joriy qilishga intilish va etakchilik qobiliyati, ilmiy yechimlar va ixtirolarni topishga bo'lgan intilish va qobiliyat;

mehnat faoliyatining iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiqligi – bajariladigan mehnat jarayonini iqtisodiy tahlil qilish, ishni bajarish jarayonida iqtisodiy jihatdan maqbul qarorlarni qabul qilish qobiliyati.

Hozirgi paytda kasb-hunar o'quv muassasalarida malakali mutaxassislarni tayyorlash ikkita mustaqil qismdan iborat, ya'ni nazariy va ishlab chiqarish ta'limi.

Nazariy ta'lim. Kasb-hunar ta'lim o'quv muassasalari o'quv rejalarida nazariy va ishlab chiqarish ta'limi ko'zda tutilgan. Nazariy ta'limning vazifasi, mazmuni, usullari, tashkiliy shakllari o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bitta maqsadga, ya'ni yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashga qaratiladi. Shuning uchun nazariy va ishlab chiqarish ta'limi o'quv muassasalaridagi o'quv jarayonining mustaqil, ammo o'zaro aloqador qismlari hisoblanadi.

Shunday qilib, nazariy ta'lim o'quvchilarning umumiy bilim, ijtimoiy, umumkasbiy va maxsus fanlarni o'rganishlarini o'z ichiga olib, ularda o'rganilayotgan kasbni ongli tarzda mustahkam va chuqurroq egallashlari uchun zarur hajmdagi bilimlar tizimini shakllantirish hamda ishlab chiqarish malakasini yanada oshirishni maqsad qilib qo'yadi.

Bilim deganda, bir maqsadga qaratilgan pedagogik jarayon, mustaqil o'qish, hayotiy va ishlab chiqarish tajribasi natijasida shakllanadigan va xotirada mustahkamlanib qoladigan o'quvchilarning fanlar va real voqelik hodisalari haqidagi, tabiat va jamiyat qonunlari haqidagi tasavurlari, tushunchalari va mulohazalari tushuniladi.

Umumkasbiy fanlar o'z mazmuni va o'quv jarayonidagi o'rnini jihatidan umumiy ta'lim va maxsus turkumdagi fanlar o'rtasidagi o'ziga xos bog'lovchi bo'g'in hisoblanadi.

Maxsus fanlar - o'quvchilarning muayyan kasbga muvofiq mashinalar, mezanizmlar, apparatlar, asboblari va shu kabilarning sistemasi haqida, ishlab chiqarish texnologiyasi va uni tashkil etish, materiallar to'g'risida bilim olishni ta'minlaydi.

Ta'limda nazariy dars soatlari bilan amaliy mashg'ulotlarning soatlari ma'lum nisbatda bo'lishi lozim.

Ishlab chiqarish ta'limi. Ishlab chiqarish ta'limi bu aqliy, fizika faoliyat natijasida kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan o'quv jarayoni bo'lib, uning asosiy vazifasi -kelgusida malakali mutaxassis bo'lib yetishadigan o'quvchilarni muayyan kasb sohasida bevosita faoliyat ko'rsatishga tayyorlashdan, ya'ni bilimlarni amaliyotga tatbiq etishga o'rgatishdan, zarur kasb ko'nikmasi va malakasini shakllantirishdan iborat.

Malaka - o'quvchilarning mehnat jarayonidagi harakatni (yoki harflakatlar majmuasi) muayyan sharoitda maqsadga muvofiq bo'lgan harakat usullaridan foydalanib va shu tufayli mehnatda ijobiy natijalarga erishib, ongli va to'g'ri bajarishga tayyor (qobiliyatli) bo'lishlaridir.

Ko'nikma - malakaning tarkibiy qismi bo'lib, harakatning ayrim qismlarini nihoyatda aniq, tez va maqsadga muvofiq tarzda o'z-o'zidan bajarish qobiliyatini ifodalaydi va bu narsa o'quvchilarda ko'p marta takrorlash - mashqlar natijasida yuzaga keladi.

Ishlab chiqarish ta'limi - malakali mutaxassislar tayyorlash jarayonining g'oyat muhim tarkibiy qismi bo'lib, unga umumiy o'quv vaqtining katta qismi ajratiladi. 1997-yilda qabul qilingan Kadrlar tayyorlash Milliy dasturida kasb-hunar ta'limiga asosiy e'tibor qaratilgan bo'lib, uni har tomonlama rivojlantirishni ko'zda tutadi va bu muammo shu kunning asosiy ekanligi ta'kidlanadi. Shuning uchun uning nazariy va amaliy tomonlarini takomillashtirishni taqozo etadi.

15.2. Ishlab chiqarish ta'limi bosqichlari

O'quvchilarning ko'pchilik kasblar bo'yicha ishlab chiqarish ta'limi uchta asosiy bosqichga: a) o'quv ustaxonalarida, o'quv maydonlarida, o'quv laboratoriyalarida, bilim yurtining o'quv xo'jaliklaridagi ishlab chiqarish ta'limi; b)

ishlab chiqarish sharoitlari (korxonalarda, qurilishlarda, xo'jaliklarda) ishlab chiqarish ta'limi; d) ishlab chiqarish tajribasiqa bo'linadi. Har bir bosqich o'ziga xos maqsadga va o'quv jarayonida o'z o'miga ega bo'lib, kasb xususiyatiga qarab, ular turli muddatli bo'ladi va u ishlab chiqarish ta'limi dasturi bilan belgilanadi. Kasb-hunar ta'limida o'quvchilarning ishlab chiqarish ta'limi jarayoni ishlab chiqarish ta'limi ustasi rahbarligida amalga oshiriladi. Bu ustoz o'ziga biriktirilgan guruhga bilim yurtidagi ta'limning boshidan oxirigacha rahbarlik qiladi.

Ishlab chiqarish ta'limi jarayoni (o'quv jarayoni) deganda, o'qituvchi (ustoz) ning rahbarligidagi o'quvchilarning bilimlar, ko'nikmalar va malakalar tizimini ongli va mustahkam o'zlashtirishga, ularni hayotga tatbiq etish masalasini shakllantirishga, mustaqil fikr yuritishga, bilish qobiliyatlarini rivojlantirishga, aqliy va jismoniy mehnat madaniyatini egallashga qaratilgan izchil va o'zaro bog'liq harakatlarning majmui tushuniladi.

O'quv jarayonining bir qismi hisoblangan ishlab chiqarish ta'limi uchun uning barcha umumiy qonuniyatlari ham xosdir. Ishlab chiqarish ta'limining o'ziga xos jihati avvalo shundan iboratki, bunda o'quv jarayoni o'quvchilarning unumli mehnati davomida amalga oshiriladi. Bu esa o'quv jarayonining o'ziga xosligini (uning mazmuni, o'quvchilarning o'quv faoliyati, ustozning ta'lim berish faoliyati, ta'lim vositalari, ya'ni uning barcha asosiy tarkibiy qismlari) keltirib chiqaradi.

Ishlab chiqarish ta'limining mazmuni tegishli kasb, ixtisoslikdagi bo'lajak kichik mutaxassisning mehnat faoliyatini hamda malaka darajasini tahlil qilish asosida belgilanadi. Bunday tahlil shuni ko'rsatadiki, kichik mutaxassisning mehnat faoliyati kasbidan qat'i nazar quyidagi: ishlab chiqarish jarayonini rejalashtirish; tayyorgarlik; amalga oshirish; nazorat qilish; ishlab chiqarish jarayoniga xizmat ko'rsatish kabi vazifalarini o'z ichiga oladi.

Ishlab chiqarish jarayonini rejalashtirish topshiriq bilan tanishishni, materiallarni, texnologiya jarayonlari, asboblarni, moslamalarni tanlashni, zarur hisoblash ishlarini, ishni ijro etish rejasini tuzishni o'z ichiga oladi.

Ishlab chiqarish jarayoniga tayyorgarlik-materiallar, asboblarni, uskunalarni ishga qo'yishdir. Ishlab chiqarish jarayonini amalga oshirish-qo'lida bajariladigan

operatsiyalarni amalga oshirish, ishlayotgan uskunalarni boshqarish, apparatlar va qurilmalarda ro'y berayotgan texnologiya jarayonlarini sozlab turishdir.

Ishlab chiqarish jarayonini nazorat qilish texnologiya jarayonining borishini, ishchining o'z faoliyati, uskunalar ishi, mahsulot sifatini tekshirishni va baho berishni o'z ichiga oladi.

Ishlab chiqarish jarayoniga xizmat ko'rsatish uskunalariga qarov, nosozliklarni bartaraf etish, ish o'zini tashkil qilishdan iboratdir.

Mutaxassis bajaradigan ana shu vazifalarning tegishli kasbga va malaka darajasiga muvofiq aniq mazmuni kasbiy mahorat tavsifnomasida aks etadi. Bu hujjat ishchining bajaradigan ish va kasblari bo'yicha umumdavlat yagona ta'rif-mahorat ma'lumotnomasi asosida tuziladi. Unda o'quvchi o'quv muassasasidagi ta'lim olish davomida egallashi lozim bo'lgan bilim va malakalarga asosiy talablar qayd etilgan. Mahorat tavsifnomasi o'quv muassasasida mutaxassislarni tayyorlash mohiyatini belgilovchi asosdir. Hozirgi kunda bu vazifani davlat ta'lim standartlari boshqaradi. Bu asosda dastur tuziladi. Ishlab chiqarish ta'limi mazmunini belgilovchi ta'lim dasturida o'quv materialining murakkabligiga qarab mehnat jarayonlarini bajarishning o'zaro bog'liq yo'li, operatsiyalari va usullari muayyan tartibda joylashtirilgan mavzularga (oddiydan murakkabga tomon) birlashtiriladi. Ishlab chiqarish ta'limi jarayoni ta'limning turli metodlaridan foydalanilgan holda turli tashkiliy shakllarda amalga oshiriladi.

15.3. Ishlab chiqarish ta'limining tashkiliy shakllari

Tashkiliy shakl deganda, o'qituvchining, ishlab chiqarish ta'limi ustasining qo'yilgan maqsadga erishish uchun kasb-hunar ta'limi o'quv muassasalari o'quvchilarining o'quv ishlab chiqarish faoliyati xususiyatini belgilovchi ta'lim jarayonini tuzish usullari, tashkil etish va unga rahbarlik qilish usuli tushuniladi.

Ishlab chiqarish ta'limining tashkiliy shakllari muammosi bo'yicha xilma-xil fikrlar, mulohazalar, xulosalar mavjud bo'lib, S.Ya.Batishev, Yu.K.Babanskiy, M.N. Skatskiy, G.I. Potashnik, S.M. Tyunnikov, A.A. Budarniyalar birinchilardan bo'lib, ta'limning tashkiliy shakllarini turkumlashtirish (klassifikatsiya) guruhlarini tavsiya etadi:

- ta'lim jarayonining boshqarish bo'yicha o'qituvchining faoliyati turlari va mazmuni;

- ta'lim jarayonida o'quvchilarning faoliyat turlari va mazmuni;
- ta'lim o'tkazish joyi.

S.Ya. Batishev, Yu.K. Babanskiy, M.N. Skatkin, G.I. Patashnik, S.M. Tyunnikovlar ta'limining tashkiliy shakllari haqidagi mulohazalarini e'tiborga olgan holda tashkiliy shakllarning quyidagi turkumini tavsiya etish mumkin:

- o'quv jarayonni ifodalovchi dars, ekskursiya, maslahat berish (konsultatsiya) ishlab chiqarish ta'limining tashkiliy jarayonlari;
- o'quvchilarning o'zaro harakatdagi holati: bilan bog'liq ta'limning tashkiliy shakllari, frontal zvenoli, brigadali va yakka tartibda;
- o'quv jarayonini o'tkazish joyi bilan bog'liq bo'lgan ishlab chiqarish ta'limining tashkiliy shakllari;
- ishlab chiqarish ta'lim ustasining guruhga bog'langanlik yo'li (sposob) bilan bog'liqlik tashkiliy shakl.

Ta'limning tashkiliy shakllari shartli ravishda belgilangan bo'lib, bitta maqsadga qaratilgan, ya'ni o'quv jarayonini maqbullashgan holatini tashkil etish va maqsadga erishish.

Ishlab chiqarish ta'limi jarayoni - o'rgatuvchi, shakllantiruvchi va rivojlantiruvchi jarayondir. Shuning uchun ham bu jarayonni boshqarish moslanuvchan (gibkoy) ijodiy va tezko'i bo'lishi kerak.

Shunday qilib, ishlab chiqarish ta'limi tashkiliy shaklining asosiy vazifasi butun o'quv jarayoni tizimi tuzilishini tashkil qilishdan iboratdir.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limidagi o'quv muassasalaridagi o'quv ishlab chiqarish ta'limi jarayonining yetakchi ko'rinishlaridan biri, bo'lajak mutaxassislarning unumli mehnatda ishtirok etishidir. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, ishlab chiqarish ta'limini amalga oshirish mumkin bo'lgan obyektlarni uch guruhga bo'lish mumkin:

o'quv, o'quv ishlab chiqarish obyektlari va ishlab chiqarish muassasasi.

O'quv obyektlariga o'quvchilarning unumli mehnatda ishtirok etmasliklari yoki ular mahsulot chiqarishda qatnashmasliklari; o'quv ustaxonalari, laboratoriyalar, trenajerlar va boshqalar. Bu obyektlarda o'quvchilar asosan amalga oshirib umummehnat va kasbiy malaka va ko'nikmalarni shakllantiradi.

O'quv ishlab chiqarish obyektlariga; o'quv massasidagi o'quv sexlari, o'quv ishlab chiqarish korxonalari, ustaxonalari hamda korxonalarda tashkil qilingan o'quv sexlari.

Bu obyektlarning asosiy vazifasi - o'quv obyektlarida ishlab chiqarish ta'limi jarayonida shakllangan umummehnat kasbiy malaka va ko'nikmalarni takomillashtirishdir. Shu bilan birga, bu obyektlarda tayanch korxonaning buyurtmasi bo'yicha real mahsulotlarni ham chiqarishadi. Hamma o'quv ishlab chiqarilish korxonalarida katta ahamiyatga ega bo'lgan o'quv ishlab chiqarish ishlari bajariladi. Bu sexlarda har doim korxonalarning (zavodning) muhandisi, ustasi yoki tajribali ishchisi qatnashadi.

Ular texnologik intizomni saqlash, mahsulotlarni komplektatsiya siklini kuzatishadi. Bu sexlarda o'quvchilarga pedagogik rahbarlik qilishini IChT ustasi bajaradi.

Ishlab chiqarish muassasasi ishlab chiqarish ta'limi jarayoni amalga oshiriladigan korxona sexlari kiradi. Bu sexlarda o'quvchilar ishlab chiqarish ta'limini va amaliyotini amalga oshirishlari mumkin bo'lib, o'quvchilarga malakali ishchilar biritirilgan bo'ladi va ishlab chiqarish ta'limi ustasining o'rnini biroz bo'shashadi. Bu yerda o'quvchilar rejadagi mahsulotlarni tayyorlashadi va ish haqqi olishadi.

Ishlab chiqarish ta'limi (IChT) jarayoni ta'limning turli metodlaridan foydalanilgan holda turli ko'rinishda amalga oshiriladi. IChT asosiy vazifasi o'quvchilarda o'qish faoliyatini, uning har xil bosqichlarida shakllantirishdan iboratdir.

IChT quyidagicha klasifikatsiyalanadi:

1. O'quv jarayonini o'tkazish joyiga qarab;
2. O'quvchilarning o'quv faoliyatini turli ko'rinishiga qarab;

3. Ishlab chiqarish ustasining o'quvchilarga biriktirib qo'yilganligiga qarab.

O'quv jarayonini o'tkazish joyi bilan bog'liqlikdagi ishlab chiqarish ta'limini tashkil qilish shakllari

Ko'p hollarda ishlab chiqarish ta'limi (IChT) xilma-xil joylarda tashkil qilinadi. Ya'ni;

ishlab chiqarish ta'limini o'quv muassasasining o'quv ustaxonalarini tashkil etish.

IChT laboratoriyalarida tashkil qilish.

IChT poligon sharoitlarida tashkil qilish.

IChT trenajarlarda tashkil qilish.

IChT o'quv sexlarida tashkil qilish.

IChT bazaviy korxonalar sexlarida tashkil qilish.

IChT ajratilgan (shtatli) ishchi joylarda tashkil etish.

IChT ishlab chiqarish sharoitida tashkil qilish.

1. IChT o'quv ustaxonalarida tashkil etish. Bunda har bir o'quv muassasasida har bitta kasb bo'yicha o'quv ustaxonalari tashkil etilgan bo'ladi. Bu o'quv ustaxonalari iihozlangan bo'lib, uning asosiy vazifasi o'quvchilarning texnika va texnologiya asoslarini o'rganishga, unumli mehnatni tashkil qilish va umummehnat, kasbiy ko'nikma va malaka asoslarini o'zlashtirishga asos yaratadi. Ustaxonalar o'z navbatida o'quv ustaxonalari va ishlab chiqarish ustaxonalariga bo'linadi. O'quv ustaxonalarida asosan mashqlar orqali umummehnat va kasbiy malaka va ko'nikmalar shakllantiriladi. Bunda unumli mehnat amalga oshirilmaydi.

O'quv ishlab chiqarish ustaxonalari esa ishlab chiqarish sharoitiga moslashtirilgan bo'lib, bu yerda o'quvchilar ishlab chiqarish ta'limi dasturi asosida malaka va ko'nikmalarga ega bo'lish bilan birga unumli mehnat bilan shug'ullanadilar.

O'quvchilarga o'quv ustaxonalari va ishlab chiqarishning o'quv uchastkalarida ta'lim berish jarayonini tashkil etishning asosiy shakli darsdir.

Ishlab chiqarish ta'limi uchta asosiy elementni; kirish instruktaji, o'quvchilarning mashqi (mustaqil ishi) hamda ularga ustozning joriy instruktaj berishi, yakunlovchi instruktajni o'z ichiga oladi.

Kirish instruktajining asosiy vazifasi - bo'lajak o'quv ishlab chiqarish jarayonining maqsadlari, uning shart-sharoitlari, bajarish vositalari, usullari, xususiyatlari, shuningdek, nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish usullari haqida to'la hamda keng tasavur berishdan iborat. Ustozning o'quvchilarga joriy instruktaj berishining asosiy vazifasi - o'quv ishlab chiqarish ishlari bajarilayotganida ularning faoliyatiga rahbarlik qilish, o'quvchilarning erishgan muvaffaqiyatlarini nazorat hamda tahlil qilish, ularning bilimlari, ko'nikmalari, malakalarini tekshirish va baholashdan iborat.

Yakunlovchi instruktajdan maqsad - darsga yakun yasash.

2. IChT laboratoriyalarida tashkil etish. Ba'zi kasblar bo'yicha IChT dasturlarida laboratoriya ishlarini bajarish ko'zda tutiladi. Masalan, radiomexanizmlarni maishiy xizmat va radio televizion apparaturalarini sozlash, ta'mirlash bo'yicha mavzularni o'tishda laboratoriya ishi ko'zda tutilgan.

Laboratoriya ishlarini o'tishda o'quvchilarda nazariy bilimlar mustahkamlanib, o'rganish jarayonida hisoblash ishlari bo'yicha malaka va ko'nikmalar shakllanadi. O'quv laboratoriyalarida o'quv tadqiqot ishlari bo'yicha hamishlar amalga oshirilishi mumkin bo'lib, ular maxsus uskunalar, priborlar, harakatlanuvchan modellar, maketlar, mashina va mexanizmlar bilan jihozlangan bo'lib, laboratoriyalarda o'quv faoliyati brigada, zveno shaklida tashkil qilinadi.

3. IChT poligon sharoitida tashkil qilishda ko'p hollarda o'quv sharoitida o'quvchilarda malaka va ko'nikmalarni shakllantirish uchun ishlab chiqarishning aniq sharoit vositasini tashkil etib bo'lmaydi. Shuning uchun ham kasbiy malaka va ko'nikmalarni shakllantirishni amalga oshirish bo'yicha konstruksiyalar, katta gabaritli qurilmalar mashinalar, mexanizmlar bilan jihozlangan maydonlar tashkil qilinadi. Bu maydonchalarni poligonlar deb ataladi. Poligonlarga: avtotransport vositalari joylashgan o'quv qurilma maydoni, xilma-xil qurilma, mashina va

mexanizmlar, kranlar, harakat uchun ochiq maydonlar, geologik va geodezik ishlarni amalga oshirish uchun o'quv dalalari va boshqalar kiradi.

O 'quv poligonlarida quyidagi ishlar amalga oshiriladi. Qishloq xo'jalik yo'nalishidagi o 'quv muassasasi poligonda mashina va mexanizmlarni ishga tayyorlash va boshqarish, texnikaviy xizmat ko'rsatish; qurilish yo'nalishi bo'yicha yuklash, tushirish, tashish, ko'tarish o 'matish va hokazolar. Shunday qilib, poligonlar o'quvchilarda ishlab chiqarish sharoitiga mos kelgan holda ularda malaka va ko'nikmalarini shakllantirish muammolari hal qilinadi.

4. IChT trenajyorlarida tashkil qilish. Trenajyorlar – bu ishlab chiqarish vositasini aniq tasvirlovchi va nazorat axborot qurilmasidir. Trenajyorlar yordamida o 'quvchilarni ishlab chiqarish sharoitiga tayyorlash va kasbi bo'yicha malakaga ega bo'lishini ta'minlaydi. Ya'ni trenajyorlarda ko'p martalab mashqlar qilinib, ko'nikma va malakalar shakllantirilib, so'ngra ishlab chiqarish sharoitiga o 'tiladi, ya'ni real moslama va qurilmalarga.

5. O'quv sexlarida IChT tashkil etish. Bu yangi tashkiliy shakl bo'lib, bunda ishlab chiqarish obyekti ishlab chiqarish sharoitiga aniq moslashtirilgan. Ya'ni keyinchalik ishlashi iiiiunki bo'lyun muhit. Bu yerda, real mahsulotlarni chiqarish texnologiyasi asosida jihozlar joylashtirilgan bo'ladi va real sex sharoitini tashkil qiladi va o'quvchilar mahsulot ishlab chiqaradi. Hozirgi vaqtda ko'p o'quv sexlari mavjud. Bular, ayniqsa, sanoat yo'nalishidagi, maishiy xizmat ko'rsatish, savdo sotiq va hokazo yo'nalishlarida.

6. IChT tayanch korxonalarda tashkil etish. Bunda asosano 'z bilimlarini chuqurlashtirish, kasbiy malaka va ko'nikmalarni talab darajasiga ko'tarish, ilg'or ishlab chiqarish tajribalarini o'rganish, mustaqil ishlashga va ishlab chiqarish amaliyotini o'tkazishga tayyorlashni amalga oshiriladi.

7. Shtat ish joylarida IChT amalga oshirish. Bunda asosan ishlab chiqarish bitiruv amaliyotlari amalga oshiriladi. Chunki korxonalar amaliyotga kelgan talabalarga o'zlaridan rahbarlar tayinlashadi, bu esa juda muhim.

8. IChT ishlab chiqarish sharoitida amalga oshirish. O'quvchilar ishlab chiqarish sharoitida ta'lim olayotganlarida o'quv jarayonlarini tashkil etishning shakllari quyidagilardan iborat bo'ladi:

- o'quvchilarning brigadalar tarkibida ta'lim olishi;
- malakali ishchilar brigadalari tarkibida ta'lim olishi;
- o'quvchilarning malakali ishchilarga yakka tartibda biriktirib qo'yilishi.

Ishlab chiqarish jarayonining barcha asosiy tarkibiy qismlari, ya'ni maqsadi, mazmuni, o'quvchilarning o'quv faoliyati hamda ustozning o'qitish faoliyati (ta'lim berish shakllari va metodlari), ta'lim vositalari o'zaro chambarchas bog'langandir. O'quv jarayonining turli bosqichlarida ta'limning maqsadlari uning mazmunini belgilaydi; ta'lim metodlari va vositalari ko'p jihatdan ta'lim mazmuniga bog'liq. O'quvchilarning o'quv faoliyati hamda ustozning o'qitish faoliyati o'zaro chambarchas bog'langan bo'lib, birgalikda kechadi va bir-biriga tuzatishlar kiritib turadi.

O'quvchilarning o'quv faoliyatiga qarab ishlab chiqarish ta'limini tashkil qilish shakllari

O'quvchilarning o'quv faoliyati bilan bog'liq bo'lgan ishlab chiqarish ta'limining tashkiliy shakllarini turkumlashda (klassifikatsiyalashda) asosan o'quv materialining mazmunidan kelib chiqiladi. Ishlab Chiqarish ta'limini tashkil qilishning, ya'ni o'quvchilar faoliyatining quyidagi shakllari mavjud: frontal, guruhli (brigada, zveno) va individual (yakka-yakka).

O'quvchilarning biror ishni bajarishdagi frontal va individual ishlab chiqarish ta'limi shakllari shartlidir, chunki o'quvchilar frontal ish bajargani bilan har bitta o'quvchi o'zi individual ish bajaradi. Shuning uchun bu yerda ish bajarish oxirgi natijaga yo'naltirilgan bo'ladi. Olingan natija frontalli bo'ladi bajarilishi individual. Shu sababli, ishlab chiqarish ta'limini tashkil qilishning ikkita shakli bor desa ham bo'ladi, ya'ni: jamoaviy va individual.

O'quv jamoaviy shakl o'z ichiga: frontal, guruhli, brigadali va zvenoli ishlab chiqarish ta'limini tashkil qilish shakllarini oladi. Ya'ni:

- Ta'limning frontal shaklida hamma o'quvchilar bir xil asbobda bir xil, ish bajaradi va materialni bir vaqtda o'rganishadi.

- Ta'limning guruhli shaklida o'qitish guruhining hamma a'zolarini ishlab chiqarish ta'limi mavzusini o'rganishadi va ularda bir xil malaka va ko'nikmalar o'qitish vositalari yordamida amalga oshiriladi. Ta'limning bu shakli o'quvchilarda boshlang'ich reja va ko'nikmalarni shakllantirish bilan harakatlanadi.

- Ta'limning brigade (zveno) shaklida o'qitish usulida brigada a'zolarining ishlab chiqaradigan mahsulotlari o'zaro bog'liq holda ifodalanadi, (nooperatsiya shakli) va jamoaviy javobgar hissi shakllanadi. Agarda oxirgi natija brigada a'zolari orqali olinmasa, u holda zvenoli o'qitish shaklidan foydalaniladi. Bu murakkab mahsulotlarni ishlab chiqarishda qo'llaniladi. Zvenoli o'qitish shaklini o'quv ishlab chiqarish ustaxonalarida, o'quv sexlarida va qisman ishlab chiqarishda qo'llash mumkin.

Yakka tartibda o'qitishni tashkil qilish shakli asosan laboratoriya sharoitida ishchilar jamoasidagi IChTda va bo'lajak shaxsiy ish joylaridagi amaliyot davrida qo'llash mumkin. O'quv jarayonini boshqarish bilan bog'liq bo'lgan ishlab chiqarish ta'limini tashkil qilish shakllari Yangi ta'lim mazmunini o'quv jarayoniga qo'llash ishlab chiqarish ustalar faoliyatini qayta qarab chiqishni taqozo etmoqda. Ya'ni ilgari har bir usta bitta guruhga biriktirib qo'yilib, faqat shu guruh bilan ish olib borgan bo'lsa, endi bu ta'lim mazmuni ularni ixtisoslashtirishni taqozo etmoqda. Chunki ishlab chiqarish ta'limi bo'limlari murakkablashib bormoqda. Shuning uchun usta uning hammasini mukammal bilishi qiyin.

Hozirgi paytda ba'zi o'quv muassasalarida ishlab chiqarish ustalarini o'quv ustaxonalariga, laboratoriyalarga hamda guruhlariga biriktirib qo'yilmoqda. Ustaxona yoki laboratoriyalarga biriktirilgan ustalar o'quv reja va dastur mazmuniga oid hamma guruhlarda dars olib boradi. Shu bilan birga, guruhga biriktirilgan ishlab chiqarish ustasi laboratoriya yoki ustaxonaga biriktirilgan usta bilan birga o'zining pedagogic faoliyatini olib boradi.

O'quv ustaxonasiga biriktirilgan ishlab chiqarish ustasi ishlab chiqarish ta'limi jarayonida bir vaqtning o'zida tarbiyaviy ishlarni ham olib boradi. Guruhga

biriktirilgan usta o'z guruhidagi o'quvchilarda bilim olishga bo'lgan intilishlarni oshirish, qiziqtirish, ularda intizomni mustahkamlash, o'qishdan tashqari faoliyatni boshqarish kabi xususiyatlari uchun javobgar bo'ladi.

Ishlab chiqarish ustalariga rejalashtirish ishlarini olib borishning quyidagi turlari tavsiya etiladi.

a) Rejalashtirish hujjatlari:

- laboratoriya-ustaxonalar ustasi, hamma guruhlar uchun laboratoriya, amaliy mashqlar va ishlab chiqarish ishlari ro'yxatini tuzish;

- bir oylik ish rejasi hamma guruhlar uchun tuzish;
- istiqbolli-tematik ish reja (ishlab chiqarish uchun);
- ishlab chiqarish ta'limining majmuaviy-uslubiy ta'limning tematik ro'yxati;
- ishlab chiqarish ta'limining dars rejasi;
- ishlab chiqarish ta'limini nazorat qilish ishlar ro'yxati;
- o'quv ustaxona, laboratoriyalarni jihozlash rejasi;
- texnik ijodkorlik ish rejasi;
- mustaqil uslubiy ishlar ro'yxati.

b) O'quv guruhi ustasi tuzadi:

- guruhning butun o'quv davri uchun tarbiyaviy ishlar istiqboli rejasi;
- bir oylik tarbiyaviy ishlar rejasi;
- mustaqil bajaradigan uslubiy ishlar;
- o'quv ustaxonasi ish rejalarini tuzishda qatnashish.

d) Hisobga olish hujjatlari. O'quv ustaxonasiga biriktirilgan usta;

- dastur bo'yicha ishlab chiqarish ta'limini hisobga olish jurnali;
- o'quv ustaxonasida guruhlar tomonidan ishlab chiqarish faoliyatining bajarilishini hisobga olish.

Guruh ustasi:

- bazaviy korxonalar, sexlarda ishlab chiqarish ishlarining bajarilishi hisobi;
- malakaviy imtihonlar topshirish bayonnomalari.

e) Hisobot hujjatlari. Ustaxonaga biriktirilgan usta:

- hamma guruhlarining o'quv ustaxonalarida oladigan bilimlari;

- ustaxona (laboratoriya) laming o'quv uslubiy ta'minoti rejasining bajarilganligi.

Guruh ustasi:

- guruhlaming ishlab chiqarish ta'lim faoliyati bo'yicha bajarilgan ishlar yig'ma (umumlashgan) hisoboti;
- ishlab chiqarish amaliyoti o'tkazilganligi haqida hisobot;
- tarbiyaviy ishlarning bajarilganligi haqida hisobot.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savollar hamda topshiriqlar:

1. Ishlab chiqarish ta'limi mazmuni va mohiyatini tushuntiring.
2. Ishlab chiqarish ta'limining tashkiliy shakllari qaysilardan iborat?
3. O'quv ustaxonalarini tashkil etish tartibini tushuntiring.
4. IChT laboratoriyalarida qanday tashkil qilinadi?
5. IChT poligon sharoitlarida tashkil qilish tartibini tushuntiring.
6. IChT trenajerlarda va o'quv sexlarida qanday tashkil qilinadi?
7. Kasb bo'yicha o'quv-ishlab chiqarish ishlarining ro'yxatiga nimalar kiradi?
8. Guuhning 1 oylik o'quv-ishlab chiqarish ta'limi rejasi qanday tuziladi?
9. Ishlab chiqarish ta'limining dars rejasi qanday tuziladi?

**16-MAVZU: KASBIY TA'LIMDA MALAKAVIY VA PEDAGOGIK
AMALIYOTNI TASHKIL ETISH HAMDA O'TKAZISH**

Tayanch tushunchalar: amaliyot, malakaviy amaliyot, pedagogik amaliyot, amaliyot dasturi, amaliyot hujjatlari, amaliyot rejasi, amaliyot burchagi.

16.1. Malakaviy amaliyot haqida tushuncha

Malakaviy amaliyot – bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda o'quv-pedagogik jarayonining asosiy qismi hisoblanadi. Malakaviy amaliyot namunaviy va ishchi o'quv rejasiga mos ravishda amalga oshiriladi. Malakaviy amaliyotning mazmumni amaliyot turiga qarab, kafedrada ishlab chiqilgan

dasturiga mos bo'ladi. Malakaviy amaliyot o'quv mashg'ulotlaridan ajralgan holda tashkil etiladi. Malakaviy amaliyotni talabalar oliy ta'lim muassasasi bilan shartnoma tuzilgan tashkilotlarda o'tashlari mumkin. Ayrim hollarda bitiruvchi kurs talabalari o'zi ishlashni rejalashtirayotgan ta'lim muassasalarida faol malakaviy amaliyotni o'tashlari mumkin. Talabalarning malakaviy amaliyotni o'tash joylari oliy ta'lim muassasasi rektori tomonidan chiqarilgan buyruq asosida tashkil etiladi.

16.2. Malakaviy amaliyotning maqsadi va vazifalari.

Malakaviy amaliyot maqsadi - bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash, olgan bilimlarini amaliyotda sinab ko'rish, pedagogik va kasbiy faoliyat ma'suliyatini his etish va o'z ustida ishlash ko'nikmasini shakllantirish, shuningdek, tajribali mutaxassislarning ish faoliyatini o'rganishdan iborat.

Malakaviy amaliyot vazifalari:

- ❖ Talabalarda tanlangan kasbiga qiziqishni takomilashtirish;
- ❖ Kasbiy faoliyat haqida bir butun tushunchani shakllantirish;
- ❖ Kasbiy ko'nikma va malakalarni shakllantirish;
- ❖ Kasbiy faoliyat bo'yicha tajribani yaratish.
- ❖ Talabalarning olgan nazariy bilimlarini chuqurlashtirish, mustahkamlash va ularni amalda qo'llashga o'rgatish.
- ❖ Mustaqil va ijodiy ishlashga, ilg'or tajribalarni muntazam o'rganishga, kasbiy faoliyatda ijodkor bo'lishga undash.
- ❖ Mutaxassislik fanidan bilimlarini yanada kengaytirish va chuqurlashtirish.
- ❖ Amaliyotchilarning o'zlariga biriktirilgan ishlarni mustaqil ravishda tashkil etishiga ershish.
- ❖ Mutaxassislikdan dars tiplariga, dars o'tishning ilg'or usullariga, zamonaviy metodlarga alohida e'tibor berish.
- ❖ Mutaxassisli darslarini ko'rgazmali qurollar, texnika vositalaridan unumli foydalangan xolda o'tishlariga erishish.
- ❖ Kengaytirilgan dars ishlanmalari tuzdirish.

❖ Tajribali mutaxassislar, o'qituvchilar ish faoliyatini kuzatish, o'rganilgan faoliyat yuzasidan muhokama tashkil qilish.

❖ Amaliyotchilarning bir-birlarining darslarini muntazam kuzatib borishlarini nazorat qilish. Kuzatilgan darslarni o'sha kuniyoq tahlil qilib, yutuq-kamchiliklarini aytish. Metodik maslahatlar berish, zarur yo'l-yo'riqlar ko'rsatish.

❖ Bo'lajak mutaxassislarda rahbarga xos kasbiy malaka va ko'nikma hosil qilish, kasbiy mahoratlarini shakllantirish.

❖ Malakaviy amaliyot jarayonida mustaqil holda ish faoliyatini tashkil etishga o'rgatish.

❖ Sinf rahbarligini olib borish, tarbiyaviy ish, odobnoma mashg'ulotlari, madaniy-ma'rifiy tadbirlarda ishtirok etish.

16.3. Malakaviy amaliyot turlari

Malakaviy amaliyot uch bosqichda amalga oshiriladi.

1-bosqich - tanishuv- malakaviy amaliyoti. U o'quv rejasiga asosan tegishli yo'nalishlar bo'yicha birinchi yoki ikkinchi kursda 1 yoki 2 hafta davomida ta'lim muassasasi va tashkilotlarda amalga oshiriladi. Amaliyot davomida talabalar asosan o'rta maxsus, ta'lim muassasasi yoki tashkilotlarning ish faoliyati bilan tanishadilar va belgilangan tartibda hisobot topshiradilar.

2-bosqich - o'quv-malakaviy (dala) amaliyoti. U 3 kursda amalga oshiriladi. Unda talabalar ta'lim muassasasi yoki tashkilotlarda yuritiladigan barcha huquqiy-me'yoriy hujjatlar bilan tanishadi va mutaxassislik fan o'qituvchilarining darslarini kuzatadi.

3-bosqich - pedagogik amaliyot (bitiruv oldi amaliyot). U 4 kursning 7-8 semestrda olib boriladi va 11 hafta davom etadi. Pedagogik amaliyot jarayonida talabalar o'quv mashg'ulotlariga tayyorlanish bilan birgalikda, ma'naviy-axloqiy tarbiyaviy ishlar rejasini tuzadi, guruh rahbari yordamchisi sifatida guruhni o'rganadi va suhbatlar tashkil etadi. O'ziga biriktirilgan guruhda pedagogik-psixologik tashxis o'tkazadi.

Talabalarning pedagogik amaliyotiga qo'yiladigan talablar:

- Mutaxassilik fanlaridan o'qitishning so'nggi usullarini qo'llagan holda mashg'ulotlar olib borish;
- Dars ishlanmalari, testlar, mavzuga oid ko'rgazmali va tarqatma materiallar tayyorlay olish;
- Texnika vositalaridan foydalana bilish;
- Darslarni pedagogik-didaktik va psixologik bilimlar asosida tahlil qilishni o'rganish;
- O'quvchilarni fanga qiziktirish;
- O'quvchilarning o'ziga xos psixologik xususiyatlarini bilish, o'rganish va sinf jamoasiga psixologik tavsiyanoma yozish;
- Odobnoma mashg'ulotlarini kuzatish, tarbiyaviy matn yozish va o'tish;
- Sinf rahbarligi faoliyati, tarbiyaviy ish hujjatlari bilan yaqindan tanishish, tarbiyaviy tadbirlarda faol ishtirok etish va ota-onalar bilan muloqotda bo'lish;
- O'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasini o'rganish, tarbiyaning ta'sirchan usullaridan foydalanish, o'quvchilarda odob, bilim, kasb-hunar egallash va mustaqil diyorimizga muhabbat, burchga sadoqat, o'zaro hamkorlik, do'stlik, ma'naviy-ahloqiy his-tuyg'ularini tarbiyalash. Sinf dan tashqari turli tadbirlar o'tkazish;
- Kutubxonaga o'quvchilarning qatnashuvini ta'minlash va ularni qiziktirish;
- O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholash tizimini, ota-onalar yig'ilishlarini o'tkazish uslublarini o'rganish;
- Maktabda navbatchilikni kuzatish va o'zlari ham bu jarayonda to'la ishtirok etish lozim.

Talabani pedagogik amaliyot jarayonida tayyorlashi lozim bo'lgan hujjatlar:

1. Amaliyotchi talabani pedagogik amaliyot rejasi
2. Kundalik

3. Ish reja (o'quv predmetlari bo'yicha)
4. Dars tahlili
5. Dars konspekti
6. Tarbiyaviy soatlar konspekti
7. Tarbiyaviy ish reja
8. Tarbiyaviy tadbir ssenariyasi
9. Sinf rahbari hujjatlari
10. O'quvchi va sinf jamoasiga pedagogik-psixologik tavsifnoma
11. Tavsifnoma
12. Hisobot

***Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savollar hamda
topshiriqlar:***

1. Malakaviy amaliyot haqida tushuncha bering.
2. Malakaviy amaliyotning maqsadi va vazifalari nimadan iborat?
3. Malakaviy amaliyotning qaysi turlari mavjud?
4. Talabalarning pedagogik amaliyotiga qo'yiladigan talablarni aytib bering?
5. *Malakaviy amalimiyot jarayonda talabalar qaysi ishlarni bajarishlari lozim?*
6. Amaliyot rahbarining majburiyatlarini aytib bering?
7. Talabaning pedagogik amaliyot jarayonida qaysi hujjatlarni tayyorlaydilar?
8. Amaliyotchining faoliyatiga baho berishda qaysi jihatlar e'tiborga olinadi? Kasbiy tafakkurni shakllantirishda malakaviy va pedagogik amaliyotning ahamiyati nimada? Kasbiy tafakkur madaniyatini shakllantirishning didaktik mexanizmlarini aniqlang.sh

17-MAVZU: KASBIY PEDAGOGIKADA TALABALARNI MOTIVLASHTIRISH VA FAOLLASHTIRISH

***Tayanch tushunchalar:** motiv, motivlashtirish, faollashtirish, o‘quv motivlari, faollik, o‘quv faoliyati, ehtiyoj, qiziqish, kasbiy tafakkur.*

17.1. O‘qitishni motivlashtirish va faollashtirish xususiyatlari. O‘quv motivlarini shakllantirish.

Pedagogik jarayonlarda davlat va jamiyat, shaxs, fan va ishlab chiqarish ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda sub’ektlarning xatti-harakatlarini, faoliyatini muvofiqlashtirish, erishish zarur bo‘lgan maqsadlar yo‘nalishida professor-o‘qituvchilar va o‘quvchi-talabalarning hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etish, ularning faolligini rivojlantirish samaradorligi ko‘p jihatdan motivlashtirishga bog‘liq bo‘ladi.

Ta’lim muassasalarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarda qulay ta’limiy muhitni shakllantirish uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratishda sub’ektlarning ehtiyojlari va imkoniyatlarini o‘rganish asosida ularning faoliyatini takomillashtirish va rivojlantirish zarur bo‘lib, mazkur jarayonda motivlashtirish o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Motivlashtirish – bu ma’lum ehtiyojlardan kelib chiqib, kishilar faoliyatini psixologik ta’sir etish yo‘llari bilan maqsadga muvofiq yo‘naltirishdir.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda motivlashtirish tashabbuslarni ishlab chiqish va tahlil qilish uchun shart-sharoitlar yaratish, sub’ektlarning faoliyatini muvofiqlashtirish, ijtimoiy amaliyot va ta’lim ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda natijalarning samaradorligini tahlil qilishni hamkorlikda tashkil etish, o‘quvchi-talabalarda o‘quv motivlarini shakllantirish orqali amalga oshiriladi.

Psixologik adabiyotlarda motiv deb insonni ma’lum xatti-harakatlarni amalga oshirishga undaydigan, qo‘zg‘atadigan kuchga, quvvatga aytiladi.

Motiv – odamni muayyan xatti-harakatlarga undaydigan bosh sabab. Odamni faoliyatiga undovchi asosiy sabab uning ehtiyojlaridir. Binobarin, ehtiyojlarning turiga qarab motivlar ham har xil bo‘ladi. Psixologiyada motivlar ikkita katta kategoriyaga bo‘linadi. Bular tabiiy motivlar hamda ma’naviy motivlardir.

Motivlar, ularning mazmunini aks ettirish shakliga qarab ham bir-biridan farq qiladi: hissiyot, tasavvur, fikr, tushuncha, g‘oya, ma’naviy ideal va boshqa motivlar. Ba’zi hollarda motiv alohida harakatlarga undab, bu harakatning maqsadi bilan bevosita mos keladi. Ko‘pincha, murakkab faoliyatda motiv harakat maqsadiga bevosita mos kelmay, bir maqsadni amalga oshirish uchun bir qancha harakatlarni bajarishga to‘g‘ri keladi. Shuning uchun faoliyat predmeti motiv harakatining o‘zidir. Haqiqatda, motivlar faollashgan, maqsadga qaratilgan, faqat hayolda amalga oshuvchi yoki idrok qilingan bo‘lishi mumkin.

Asosan, bularning zaminida u yoki bu ehtiyojlar turadi. A.Burxonovning fikricha, ehtiyojlarning qondirilishi bilan bog‘liq bo‘lgan faoliyatga undovchi va uning yo‘nalishini belgilovchi sabablar motivlar deb ataladi.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savollar hamda topshiriqlar:

1. Motivlashtirish nima?
2. Qiziqish haqida tushuncha bering.
3. G.Rozenfel'd o‘quv motivlariga ko‘ra ta’limning qaysi turlarini ajratib ko‘rsatadi?
4. Motivlashtirishning ruhiy va tashkiliy iqtisodiy yo‘nalishdagi turli nazariyalarini qaysi guruhga bo‘lish mumkin?

18-MAVZU: KASBIY TA’LIMDA PEDAGOGIK BOSHQARUV

Tayanch tushunchalar: boshqaruv, rahbar, rahbarlik, jamoa, pedagogik jamoa, boshqaruv metodlari.

18.1. O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalarini boshqarishning umumiy va ilmiy asoslari

Boshqarish faqat ishlab chiqarishgagina xos bo'lganja rayon emas. Balki ijtimoiy sohalar, shuningdek, ta'lim tizimida ham boshqarishning to'g'ri tashkil etilishi juda muhim. Hozirgi paytda yagona pedagogik jarayonni boshqarishga ilmiy yondashish harakati kuchaydi. Bu esa intellektual salohiyati yuqori kadrlarni shakllantirish uchun o'ta muhim hisoblanadi. Avvalo, boshqarishning ijtimoiy mohiyatini anglab olaylik. Boshqarish ma'lum birob'ektga tashkiliy, rcjali, tizimli ta'sir ko'rsatish demakdir.

Ta'lim muassasasining pedagogik faoliyatini boshqarish deb esa pedagogik jarayonini rejalashtirish, tashkil etish, rag'batlantirish, natijalarni nazorat va tahlil qilishga aytiladi.

Bugungi kunda pedagogika faniga ta'lim muassasalarini boshqarish bo'yicha yangidan-yangi tushunchalar kirib kelyapti, ularning mohiyati avvalgilardan ham teranroqdir. Masalan, «ta'sir etish» tushunchasining o'rniga «o'zaro harakat», «hamkorlik», «refleksiv boshqarish» kabi tushunchalar qo'llanilmoqda.

Ta'lim muassasalarini boshqarish nazariyasi ta'lim muassasalarining menejmenti nazariyasi bilan boyitildi. Menejment nazariyasi xodimlatga nisbatan ishonch, ularning unumli mehnat qilishlari uchun sharoit yaratish hamda o'zaro hurmat bilan tavsiflanadi.

Xo'sh, «menejment» va «menejer» atamalarining asl mohiyati nimani anglatadi?

Biz ushbu tushunchalarning mohiyati, ta'lim muassasasida davlat- jamoat boshqaruvining pedagogik-psixologik asoslarini tushunishimizda ushbu yo'nalishda tadqiqot olib boigan pedagog R.Ahliddinovning qarashlari alohida diqqatga sazovor.

«Menejment» va «menejer» atamalari hozirgi talqinda korxona va muassasa egalari o'z mulklari va xodimlarni o'zlari boshqarganlaridan ko'ra tanlangan yo'nalish bo'yicha maxsus tayyorgarlikdan o'tgan mutaxassislarni jalb etish afzal

ekanligini tushunib etganlaridan so'ng paydo bo'ldi. Bugungi kunda menejer rivojlangan demokratik mamlakatlarda nufuzli kasblardan biri hisoblanadi.

Menejment deganda. odatda rahbarlik lavozimiga rasman tayinlangan shaxslarning ishigina tushuniladi. Boshqarishga, shuningdek, murabbiylik ishi ham taalluqli hisoblanadi. Menejment (voki boshqarish) mavjud minimal imkoniyatlardan maksimal natijalarga erishish maqsadida muayyan xodim yoki guruhga ta'sir etish. ular bilan hamkorlik qilish ijaravonidir. Ta'lim muassasasi menejmenti haqida so'z yuritilganda, O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ning 4.6-bandida so'z yuritilayotgan jarayonning mohiyati haqida batafsil to'xtalib o'tilganligini alohida ta'kidlash zarur. Ushbu hujjatda qayd etilishicha. ta'lim muassasasi menejmentining quyidagi vazifalari ko'rsatib berilgan:

- uzluksiz ta'lim tizimi va kadrlar tayyorlashning davlat va nodavlat ta'lim muassasalarini tarkibiy jihatdan o'zgartirish va ularni izchil rivojlantirish davlat yo'li bilan boshqarib borilishi;

- barcha darajadagi ta'lim boshqaruv organlarining vakolat doiralari «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunga muvofiq belgilanadi;

- ta'limning normativ-huquqiy bazasi rivojlantiriladi;

- moliya-xo'jalik faoliyatini olib borish hamda ta'lim jarayonini tashkil etishda o'quv yurtlarining huquqlari kengayadi va mustaqilligi ta'minlanadi;

- ta'lim muassasalari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan tartibda attestatsiyadan o'tkaziladi hamda akkreditatsiyalanadi. Akkreditatsiya yakunlariga ko'ra ta'lim sohasida faoliyat ko'rsatish huquqi beriladi;

- muassis tashkilotlarning, mahalliy hokimiyat organlarining, savdo-sanoat doiralarining, jamoat tashkilotlarining, fondlarning va homiy vakillarni o'z ichiga oluvchi vasiylik va kuzatish kengashlari tizimi orqali ta'lim muassasalarining samarali, jamoat boshqaruvi tizimi joriy etiladi.

Bundan tashqari, olimlar ta'lim menejmentining bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini ham ta'kidlab o'tishadi. Ular orasida quyidagi xususiyatlar asosiy hisoblanadi:

- ta'lim menejmenti «maqsadga muvofiqlik» so'zi bilan aniqlanadigan ma'naviy o'lchovga ega;

- ta'lim menejmenti - bu fan va san'at (chunki bunda insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar katta rol o'ynaydi);

- menejment mazmunida o'z aksini topadigan shaxs, davlat va jamiyat manfaatlarining o'zaro dialektik birligi;

- ta'limni boshqarishda jamoatchilikning faol qatnashuvi.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, endilikda ta'lim tizimini davlat tomonidan boshqarishdan davlat-jamoatchilik boshqaruviga o'tiladi.

Davlat-jamoatchilik boshqaruvining maqsadi — ta'lim muassasalarining dolzarb masalalarini davlat va jamoatchilik hamkorligida hal qilish, o'qituvchilar, o'quvchilar hamda ota-onalarga ta'lim dasturlarini, turlarini, ta'lim muassasalarini tanlashda huquq va erkinlik berishni kengaytirishdan iborat.

Ta'lim tizimini jamoatchilik asosida boshqarish o'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar va jamoatchilik vakillaridan iborat pedagogik Kengashning umumiy o'rta ta'lim muassasasi faoliyatini samarali tashkil etishga yo'naltirilgan faoliyatidir.

Bir yilda bir marta o'tkaziladigan maktab jamoasining konferentsiyasi jamoatchilik boshqaruvining yuqori organi hisoblanadi. Konferentsiyada maktab Kengashi, uning raisi saylanadi, maktabning Ustavi qabul qilinadi, o'qitish qaysi tilda olib borilishi aniqlanadi va hokazo. Konferentsiyalar oraliqida o'z-o'zini boshqarishning yuqori organi vazifasini maktab kengashi bajaradi. Maktab kengashi bir yilda 4 marta chaqiriladi.

Davlat ta'lim muassasalari bilan bir vaqtda nodaviat ta'lim muassasalarining faoliyat ko'rsatishi ham ta'limni boshqarishning jamoatchilik xarakterini ifodalaydi.

Umumiy o'rta ta'lim maktabi, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari haqidagi Nizom, ta'lim muassasalarining Ustavi — ta'lim muassasalarini boshqarish va unga rahbarlik qilishning asosiy hujjati.

18.2. Kasbiy ta'lim muassasalarida rahbarlik qilish va unga qo'yiladigan talablar.

Rahbar — vaqtdan unumli foydalanishga va boshkalarni ham shunga o'rgatishga majbur tashkilotchi.

Rahbar va boshqaruv

Majburlashga asoslangan hokimiyat-qo'rqituv *orqali ta'siretish*: ishdan ajrab qolishdan qo'rqish, xizmat lavozimi pasayishidan qo'rqish, mukofotdan maxrum bo'lishdan qo'rqish va x.. k.

Mukofotga asoslangan hokimiyat— *bo'ysunuvchilar ehtiyojini qondirish bilan ta'sir etish, rag'bat vamoxtsyatning birgalikdagi harakati*

Ekspert hokimiyat — *buysunuvchilarning rahbarga ongli ravishdagi itoati*

Etalon hokimiyat (namuna hokimiyat) — *rahbar shaxsiy xususiyatlari, uning etakchilik qobiliyati asosiga qurilgan ta'sir etish.*

Qonuniy (yoki an'anaviy) hokimiyat -*hokimiyat boshliqqa bo'ysunish an'anasiga asoslangan*

Rahbar uslubi

- boshqa rahbarlar bilan hokimiyatni bo'lisha olishligiga;
- o'ziga bo'ysunuvchilar tadbirkorligiga va tashabbuskorligidan foydalana olishiga;
- rahbarligidagilarga harakat rejasini ishlab chiqarish va amalga oshirishlikni ishonib topshirishiga.

Bularga bog'liq tarzda rahbarning to'rt xil uslubini kuzatish mumkin

- **avtokratik;**

- **byurokratik;**
- **demokratik;**
- aristokratik.

Rahbarning uslubi – u o‘z faoliyatida insonlar bilan qo‘llayotgan o‘ziga xos faoliyat usullari tizimidir. Rahbarlik uslubi qarorlar tayyorlash, ularni qabul qilish va amalga oshirish jarayonida xatti-harakatlari, muloqoti, so‘zlash erkinligining berilishi, boshqa insonlarni eshitishda vujudga keladi.

Pedagogik jamoani boshqarish usullari.

O‘quv-tarbiyaviy jarayonni boshqarish pedagogik jamoa faoliyatini tashkillashtirish orqali amalga oshiriladi. Shu sababli o‘quv muassasini boshqarashning asosiy obyekti pedagogik jamoa hisoblanadi.

Ijtimoiy boshqaruvning asosiy mohiyati quyidagi ikki masalani echishga qaratiladi: pedagoglar faoliyatini yo‘naltirish va uni faollashtirish. Birinchi masalani hal qilish boshqaruv subyekti xodimlar faoliyatini talab etiladigan yo‘nalishga soluvchi maxsus dasturni ishlab chiqish orqali amalga oshiradi. Ikkinchi masalani hal etish shaxsning hissiy-ijtimoiy talablari (moddiy va ma‘naviy, jamoadagi ijtimoiy-psixologik muhitni yaxshilash, mehnatni tashkillashtirishning samarali yo‘llarini ishlab chiqish)ni rag‘batlantirishga qaratilgan qulay sharoitlar yaratish orqali amalga oshiriladi.

Pedagogik faoliyatni faollashtirishda boshqaruv dasturining sifati, ya’ni, uning aniqligi, real sharoitga asoslanganligi, pirovardida yuqori natija berishi, ishlanganlik darajasi ham muhim ahamiyatga ega bo‘ladi. Qar bir sohaga oid dasturlar alohida xususiyatlarga ega bo‘ladilar, biroq ularning barchasida quyidagi qonuniyat kuzatiladi: bajariladigan ish qay darajada ko‘proq ijodiy mehnatni talab qilsa, jamiyat shu darajada insonparvarlashib va demokratlashib boradi, cheklashlar qay darajada kam bo‘lsa tashabbuskorlik asosida ishlash darajasi ortib boradi.

Pedagogik faoliyatni boshqarish dasturi. Ushbu qonuniyat o‘qituvchilardan tashabbus, mustaqil qaror chiqara olish hamda o‘z vazifasiga ijodiy yondashuvni

talab qiluvchi pedagogik faoliyatga ham taaluqlidir. Shu sababli bu sohada bajarilishi qatʼiy talab etiladigan direktiv dasturlarning kamroq qoʻllanilishi maqsadga muvofiq boʻladi. Misol uchun, bunday dasturlarda ish tartibi, hujjatlarni yuritish va mehnat faoliyatining oxirgi natijasiga aniq talablarni belgilash orqali cheklanish roʻy berishi mumkin. Taʼlim natijasiga nisbatan talab qatʼiy belgilanadi va u davlat taʼlim standartlarida rasmiylashtiriladi. Pedagogik faoliyatning sifat koʻrsatkichi esa, mos ravishda taʼlim oluvchilar faoliyatining ushbu talablar darajasiga muvofiqligida oʻz aksini topadi. Demak, direktiv boshqaruv dasturlaridan voz kechish pedagoglarga cheklanmagan hajmdagi erkinlikning berilishini anglatmaydi. Ushbu yoʻnalishda asosiy eʼtibor taʼlim jarayoni mazmuni va usullaridan uning yakuniy natijasiga koʻchirilishiga qaratilgan.

Bajarilishining majburiyligi nuqtai nazaridan boshqaruv dasturlarini informativ va direktiv turlarga ajratish mumkin. Jumladan, matbuotda nashr etilayotgan turli ilmiy-metodik tavsiyalar informativ dasturlar hisoblanadi va ularning bajarilishi majburiy deb belgilanmaydi. Pedagoglar ulardan faqat oʻzlari uchun zarur deb bilgan qismini bajarish huquqiga egalar. Informativ dasturlar talablarining jarishi toʻlaligicha pedagogning xohishi, ehtiyoj va istaklaridan kelib chiqib belgilanadi. Direktiv hujjatlarning bajarilishi majburiy boʻlib, u tegishli tartibda nazorat qilinadi. Jamiyatimizning demokratlashib borishi natijasiga informativ dasturlarga boʻlgan ehtiyoj ortib borishi kuzatilmoqda.

Taʼlim muassasini boshqarish konsepsiyasi koʻplab boshqaruv gʻoyalarini oʻzida mujassamlashtirgan tashkiliy model sifatida tasavvur qilish mumkin.

Faoliyat nuqtai nazaridan yondoshilganda, boshqaruv modelida quyidagi tarkibiy unsurlarni koʻrsatish mumkin: motiv, maqsad, rejalashtirish, joriy axborotlarni tahlil qilish, qabul qilish, harakat, natijalarni baholash va tizimga tegishli tuzatishlar kiritish. Boshqaruvchanlik faoliyatining mazkur umumpsixologik tuzilmasi boshqaruv subʼektlarining individual faoliyatiga qaratilgan boʻlib, bu oʻrinda boshqaruv jarayoni va faoliyati hamma vaqt oʻzaro muvofiq holatda boʻladi va muomala qonuniyatlari asosida oʻzaro uygʻunlashib boradi.

Boshqaruv jarayoni davriy xarakterda bo'lib, bu davrlarning har biri o'z davomiyligi, tadbiriq etilish sohasi, vazifalari va o'z echimiga ega. Boshqaruvning alohida olingan davrini quyidagi jarayonlarni qamrab olgan bo'g'in sifatida tasavvur qilish mumkin: axborotlarni qabul qilish va ularning tahlili, boshqaruv qarorining qabul qilinishi, ta'lim muassasasi faoliyatini rejalashtirish, rejani bajarish uchun ishni tashkil qilish, hisob-kitob, nazorat ishlari va natijalarni tahlil qilish.

Ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni ilmiy asoslarda tashkil etish va samaradorligini ta'minlashda ularning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi yaxlit pedagogik tizimni tashkil etishini inobatga olish, mazkur jarayon sub'ektlarining qiziqishlarini rivojlantirish hamda ko'zlangan natijalarga erishishda innovatsion jarayonlarni oldindan loyihalashtirish boshqaruvning qator funktsiya va metodlaridan foydalanishni nazarda tutadi.

Pedagogik jarayonlarning samaradorligi ko'p jihatdan mazkur jarayonga tatbiq etilayotgan innovatsiyalarning mazmun-mohiyati, ahamiyati va o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq bo'ladi. Innovatsiyalarning o'ziga xos xususiyatlari sifatida: dialektiklik, davriylik, asoslanganlik darajasi, ixtiloflilik, ahamiyatlilik, tavakkalchilik, rahbarlik uslublarini tavsiflash qobiliyati, vaziyatga aloqadorlik, tarkibiy tuzilishga egaligi (strukturaviylik), innovatsion harakatlar strategiyasini shakllantirish imkoniyati, boshqaruvchanlik, ijtimoiy mo'ljallanganlik, sub'ektlarning qiziqishi yo'nalishida tabaqalashtirish qobiliyati, innovatsiyalarni sub'ekt tomonidan o'ziga xos qabul qilinishini keltirish mumkin.

Pedagogik jarayonlarni samarali tashkil etish va boshqarishda uning quyidagi o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish zarur:

- pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish jarayoni o'ziga xos integrativ tizim ekanligi;
- pedagogik jarayonlar komponentlarining o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi;
- pedagogik jarayonlar samaradorligi mazkur jarayon sub'ektlarining

bilim, ko'nikma va malakalari va o'zlashtirish ko'rsatkichlari darajasining o'sishi, ya'ni ta'lim- tarbiya jarayonining natijaviyligini ifodalashi;

- pedagogik jarayonlarda amaliyotga tatbiq etilayotgan, ya'ni samaradorligi tekshirilayotgan yangilik va innovatsiyalar o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi;

- pedagogik jarayonlarning samaradorligi subyektlarning ehtiyojlari va manfaatlariga hamda shaxsiy qiziqishlariga bog'liqligi;

- pedagogik jarayonlarda ijodiy muhitni yaratish motivlashtirish zaruriyatini belgilashi;

- kommunikatsion jarayonlarda pedagogik jarayonlar sub'ektlarining faolligi hamda axborotlarning yangi va ishonchli bo'lishi zaruriyati;

- pedagogik jarayonlarda har bir sub'ekt o'z ijodiy imkoniyatlaridan foydalana olishi uchun shart-sharoitlar yaratishning majburiyligi;

- pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish mazmun-mohiyatiga ko'ra ma'lum bir maqsadga erishishga yo'naltirilgan, o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan boshqaruv funksiyalari va metodlaridan foydalanishni nazarda tutishi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda inobatga olinishi zarur bo'lgan innovatsiyalarning o'ziga xos xususiyatlari, sub'ektlarning individual psixologik xususiyatlari, tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlari mazkur jarayonda ijodiy muhitni shakllantirish zaruriyatini belgilaydi.

Pedagogik jarayonlarda ijodiy muhitni shakllantirish sub'ektlarning erkin ishtirok etishi, mustaqil va erkin fikrlashi, o'z fikr va tashabbuslarini namoyon qilishi uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratilishini nazarda tutadi va bu o'z navbatida, boshqaruvning ijtimoiy-psixologik metodlaridan foydalanish zaruriyatini belgilaydi.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savollar hamda topshiriqlar:

1. Boshqaruv tushunchasining mazmun-mohiyatini tushuntiring.
2. Menejment nima?
3. Rahbar uslublari qaysilar?
4. Zamonaviy rahbar shaxsiga qo'yilgan talablarni ayting.
5. Boshqaruv prinsiplarini ayting.
6. Pedagogik jarayonni boshqaruv usullarini ayting.

TESTLAR

Rivojlanish -?
inson organizmidagi miqdor va sifat o'zgarishlari jarayoni va natijasi
inson organizmidagi miqdor o'zgarishlari jarayoni
inson organizmidagi sifat o'zgarishlari jarayoni
insonning barcha omillar ta'sirida ijtimoiylashuv jarayoni

Metod so'zi qanday ma'noni anglatadi?
yo'l, usul
u yoki bu narsaga yo'l
harakat, usul
harakat, yo'l

Og'zaki bayon metodlariga qaysilar kiradi?
hikoya, tasvir, suhbat, ma'ruza
hikoya, ma'ruza
hikoya, suhbat, ma'ruza
ma'ruza, hikoya

Ko'rgazmali metodlar turlari berilgan qatorni toping?
illyustratsiya, demonstratsiya, tabiiy ko'rgazmalar
illyustratsiya, chizmalar, rasmlar
demonstratsiya, tabiiy ko'rgazmalar
turli tasvirlar, jadvallar

Avtomatlashgan ko'nikma bu?
malaka
bilim
tushuncha
tajriba

Darsning tarkibiy qismlariga nima deyiladi?
dars bosqichlari
dars turlari
dars metodlari
dars shakllari

O'quv materialini loyihalashning an'anaviy usullaridan biri bu?
mashq
adekvatlik
dars

Idrokning rivojlangan yuqori shakli nima hisoblanadi?

tushunish
fikrlash
mustahkamlash
umumlashtirish

Uzluksiz ta'limning uchinchi turi keltirilgan qatorni toping?
O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi
Oliy ta'lim
Umumiy o'rta ta'lim
Oliy ta'limdan keyingi ta'lim

Ta'lim mazmuni nima asosida tanlanadi?
ma'lumot mazmuni
tarbiya mazmuni
o'qitish mazmuni
prinsip asosida

Ikki subyekt faoliyatining o'zaro ta'siridan shakllanadigan ijtimoiy hodisa bu?
ta'lim
tarbiya
ma'lumot
prinsip

"Buyuk didaktika" asarining muallifi kim?
Y.A.Komenskiy
K.D.Ushinskiy
A.Disterveg
I.P.Pavlov

Darsga qo'yiladigan talablar berilgan qatorni toping?
didaktik, tarbiyaviy, tashkiliy
ta'limiy, tarbiyaviy
tashkiliy tarbiyaviy
didaktik, ta'limiy, tashkiliy

Turli hodisalar mohiyati, xususiyatlariga doir umumlashgan bilimlar bu?
nazariya
tushuncha
qonuniyat
termin

Tushunchalar chegarasini aniqlashga oid atamalar bu?
termin

dalil
nazariya
qonuniyat

Bilimlarni og'zaki bayon qila turib rasmlar, chizmalar, jadvallar doskadagi yozuvlarga diqqatni tortish qaysi metodga kiradi?
illyustratsiya
demonstratsiya
tabiiy ko'rgazmalar
og'zaki bayon qilish metodi

Kinoapparat, LETI kabi texnik vositalar asosida shuningdek televizor eshittirishlardan foydalanib kino lentalarini, turli tasvirlarni namoyish qilish qaysi metodga kiradi
demonstratsiya
illyustratsiya
tabiiy ko'rgazmalar
ko'rgazmali metod

Narsalarning o'zi, predmetlar turli jonivorlarning mul'ajlarini ko'rsatish qaysi metodga kiradi?
tabiiy ko'rgazmalar
og'zaki bayon qilish
illyustratsiya
demonstratsiya

O'quvchilarning tafakkuriga, binobarin ularning ijodiy faoliyatiga yo'nalgan ta'lim metodi bu?
muammoli izlanish
mustaqil ishlash
muammoli hikoya
ko'rgazmali metod

Test nima?
berilgan alternativ javoblardan to'g'risini tanlashga oid nazorat topshirig'i
berilgan javoblardan birini tanlashga oid nazorat topshirig'i
javob tanlashga oid nazorat topshirig'i
bilimlarni sinovchi jarayon

Tizimlilik prinsipining belgilari qaysilar?
tartibga solinganlik, tashkiliylik, yaxlitlik, rejalilik, davomiylik
tartibga solinganlik, ongliklik, tizimlilik, istiqbolga yo'nalganlik
tartibga solinganlik, rejalilik, ongliklik

tashkiliylik,yaxlitlik,ko'rgazmalilik
Ta'lim prinsiplari to'g'ri berilgan qatorni toping?
ta'limning ilmiyligi,tushunarlilik,tizimlilik va izchilligi
ta'limning ilmiyligi va tushunarlilik
ta'limning tizimlilik va izchilligi
ta'limning mustaqilligi va faolligi
O'quv rejalari,dasturlari,darsliklarni hozirgi zamon fan texnikasi,san'at va adabiyoti yutuqlari bilan uzluksiz boyitib yangilab turish qaysi prinsipga to'g'ri keladi?
ilmiylik
ko'rgazmalilik
tizimlilik
onglilik
Ta'lim metodi bu?
o'qituvchi va o'quvchilarning ma'lumot mazmuniga aloqador faoliyatini tartibga solish yo'li
o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyat mazmuni
o'qituvchi va o'quvchilarning faoliyatini tartibga solish yo'li
o'qituvchi va o'quvchilarning ma'lumot mazmuniga aloqador faoliyati
O'qitish va o'qish faoliyati o'zaro mohiyatidan kelib chiqib ta'lim metodlari necha guruhga bo'linadi?
2
5
4
3
O'zaro ta'sirni tashkil etish va boshqarish metodiga qaysilar kiradi?
og'zaki bayon,ko'rgazmali,didaktik o'yinlar,amaliy
og'zaki bayon,amaliy,matematik
ko'rgazmali,amaliy,muammoli hikoya
muammoli ma'ruza,amaliy,didaktik
Didaktik kategoriyalar deb nimaga aytiladi?
didaktik hodisalarning umumiy xususiyatlarini aks ettiruvchi tushunchalarga
didaktik hodisalarning umumiy xususiyatlariga
didaktik hodisalarning tushunchalariga
didaktik hodisalarning umumiy xususiyatlarni aks ettirishga
Ta'lim mazmuni bu?

darsga o'qitish va o'rganish uchun olib kirilgan o'quv materiali
o'qitish va o'qish jarayonida ta'lim subyektlari rioya qiladigan normativ talablar
o'qitish va o'qish faoliyatlarini o'zaro uyg'unlashtirish yo'llari
o'qitish va o'qish faoliyati

“Ta’lim to’g’risida”gi Qonun va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”qachon qabul qilingan?
1997-yil 29 avgust
1997-yil 27 avgust
1997-yil 28 avgust
1997-yil 30 avgust

Uzluksiz ta'lim turlari tog'ri berilgan qatorni toping?
maktabgacha tarbiya,umumiy o'rta ta'lim,o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi,oliy ta'lim, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim,kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash,maktabdan tashqari ta'lim
maktabgacha ta'lim,umumiy o'rta ta'lim,oliy ta'lim,maktabdan tashqari ta'lim
umumiy o'rta ta'lim,o'rta maxsus,kasb-hunar ta'lim,oliy ta'lim,oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim
maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim,o'rta maxsus,kasb-hunar ta'lim,oliy ta'lim,oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim,maktabdan tashqari ta'lim

Respublikamizda Oliy ta'lim muassasalarining qanday ko'rinishlari bor?
Universitet, Institut, Akademiya
Universitet, Institut
Institut, Akademiya
Universitet, Akademiya

Oliy ta'lim necha bosqichdan iborat?
2
4
3
5

Ta'lim jarayoni nimalardan iborat?
maqsad, nazorat, baholash, natija, ta'lim metodlari
harakatlarni tekshirish
xatoni tuzatish, baholash
maqsad, xatoni tuzatish

O'quv jarayoni nimalardan iborat?
ta'limning maqsadi va mazmuni,baholash,o'qish va o'qitish
matnli belgi,ovozli belgi

harakatlar,shakllarva chizuvlar
baholash,yordamchi vositalar

Shaxs shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar qaysilar?
irsiyat,ta'limva tarbiya,ijtimoiy muhit
ta'lim va tarbiya
irsiyat va ijtimoiy muhit
irsiyat, ta'lim va tarbiya

Prinsip qanday so'zdan olingan?
lotincha
yunoncha
inglizcha
grekcha

Didaktika so'zi qanday ma'noni anglatadi?
o'qitish
o'qish
ma'lumot
tushuncha

Pedagogik jarayon bu?
yaxlit o'quv- tarbiya jarayoni
ta'lim jarayoni
o'qituvchi faoliyati
o'quvchi faoliyati

Dars bu?
aniq maqsadni ko'zlab belgilangan vaqtda bir xil yoshdagi talabalar bilan o'qituvchi rahbarligida olib boriladigan mashg'ulot
talabalarga bilim berish
talabalarga aniq maqsadni ko'zlab ta'lim-tarbiya berish
talabalarni ma'lum kasb-hunarga yo'naltira olish

Kadrlar tayyorlash milliy modelini tarkibiy qismini to'g'ri ko'rsatilgan qatorni ko'rsating?
shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan, ishlab chiqarish
fan, shaxs, davlat
ishlab chiqarish, davlat va jamiyat
davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, shaxs, fan

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. - T., 1997.
2. O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. - T., 1997.
3. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президенти нутқи. // Халқ сўзи газетаси, 2017.16 январ, №11
4. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамиз. “Ўзбекистон”, 2017.
5. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги - инсон манфаатларини таъминлаш тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Ўзбекистон”, 2017.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Олий таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида» 2001 йил 16 августдаги 343-сон қарорига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақидги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 10 январдаги 3-сон қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2015 й., 2-сон, 21-модда
7. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев 2017-2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракат стратегияси. 7 февраль 2017 йил.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-2909-сонли «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори, Тошкент ш., 2017 йил 20 апрель
9. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017йил, 6-сон,70-модда.
10. Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисидаги Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги 187-сон қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 14-сон, 230-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 25.10.2018 й., 09/18/858/2095-сон
11. Олий таълим муассасаларида талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолаш тизими тўғрисидаги Низом. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг 2018 йил 9 августдаги 19-2018-сон буйруғи.

Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 26.09.2018 й., 10/18/3069/1965-сон

12. Abduhaliqov. T. Kasb-hunar ta'limida ta'lim sifati monitoringi. -T.:MRI, 2003-y.

13. Abduhaliqov.T. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limida ta'lim sifati monitoringini tashkillashtirish ilmiy-pedagogik asoslari. Nomzodlik dissertatsiyasi. -T.: O'MKHTRI, 2003-y.

14. Abdullayev. A.X. Ametov A.K.. «Kadrlar tayyorlash Miliy dasturi» falsafasi, davlat ta'lim standartlarini o'rganish bo'yicha o'quv qo'llanma. -T.: 2003-y.

15. Abdullayev.A.X Dehkambayeva Z. «O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tarmoq ta'lim standartlarini ekspert baholash» uslubiy qo'llanma. -T.: 2001-y.

16. Abdullayev.A.X., Dehkambayeva Z. «O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tayyorlov yo'nalishlari bo'yicha tarmoq ta'lim standartlarini ishlab chiqish» uslubiy qo'llanma. -T.: 2000-y.

17. Abdullayeva. SH., Axatova. D.A Pedagogika. Toshkent. «Fan» 2004-y.

18. Abdurahimov.S. va boshqalar Injenerlik pedagogikasi va ilg'or pedagogik texnologiyalar fanidan uslubiy qo'llanma. Toshkent 2003-y.

19. Abu Rayhon Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. Tanl. asarlar—Toshkent. «Fan», 1968-y.

20. Barkamol avlod orzusi /Tuzuvchilar: Sh.E.Qurbonov va boshqalar. T.: Sharq, 1999.

21. Daujanova T. Kasb-hunar ta'lim muassasalarida tajriba-sinov ishlari monitoringi». Kasb-hunar ta'limi» ilmiy-metodik jumal. 2000, №9.

22. Grebenyuk O.S., Grebenyuk T.B. Teoriya obucheniya. Moskva «VLADOS press» 2003 g.

23. Hasanboev J. va boshqalar. Pedagogika. – T.: Fan, 2006.

24. Hasanboeva O., Djamilova N. Pedagogik fanlarni o'qitish metodikasi. - T.: 2008.

25. Ibragimov X.I. Pedagogika-psixologiya – Toshkent, O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2007, 27-bet

26. Ibragimov X.I., Abdullayeva Sh.A. Pedagogika nazariyasi. - T.: “Fan va texnologiyalar” nashriyoti, 2008.
27. Ismoilova Z. Pedagogikadan amaliy mashg’ulotlar. – T.: Fan, 2001.
28. Kolichenko A.K. Ensiklopediya pedagogicheskix texnologiy. Sankt-Peterburg, Izd. «Karo» 2002 g.
29. Kurbanov SH.E., Seytxalilov E.A. Upravlenie kachestvom obrazovaniya. T.: SHark, 2004 (russk. yaz.), 2006 (uzb. yaz.).
30. Kaldibekova A.S., Xodjaev B.X. O’quvchilarning bilish faolligini oshirish yo’llari – T.: TDPU, 2006.
31. Leader shipguide. Seniorleaders, subject leaders and teachers in secondary schools. Pedagogy and Practice: Teaching and Learning in Secondary chools. Status: Recommended Date of issue: 09-2004. Ref: DfES 0444-2004 GGuidance.
32. Mahkamov U.I., Xo’jayev B.Q., Tilabova N., Didaktika vositalar majmui. Toshkent 2009
33. Mavlonova R. va boshq. Pedagogika. - T.: O’qituvchi, 2001.
34. Mayorov A.N. Monitoring v obrazovatelnom SPb.: obrazovaniya-kultura, 1998.
35. Milliy istiqlol g’oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. – T.: O’zbekiston, 2001.
36. Mirsolieva M., Pedagogika kolleji o’quvchilarining kasbiy tayyorgarligini shakllantirish metodikasi – T.: Fan va texnologiyalar, 2011.
37. Mavlonova R., To’raeva O., Xoliqberdieva K. Pedagogika. – T.: O’qituvchi, 2001.
38. Nishonaliyev U.N. Kasbiy ta’lim pedagogikasi. O’quv qo’Ilanma. -T.: TDPU, 2007
39. O’zbek tilining izohli lug’ati. T.: “O’zbekiston milliy ensiklapediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006.
40. Ochilov M., Ochilov N. Oliy maktab pedagogikasi (darslik) –T. “Aloqachi”, 2008.

41. Omonov X., Xo‘jayev N., Madyarova S., Eshchonov E. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: IQTISOD-MOLIYA, 2009.
42. Principles of Learning and Teaching. Effective pedagogy. P - 12.
43. Pedagogika. // M.Toxtaxodjaevaning umumiy tahriri ostida. – T.: O‘zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.
44. Rashidov N.G‘. va boshqalar. «Kasbiy pedagogika» blokini o‘qitish metodikasi. /O‘quv-uslubiy qo‘llanma (Malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslari uchun). -T.: O‘MKHTTKMO va UQTI, 2007 y.
45. Rashidov X.F. Osobennosti razvitiya srednego spetsial’nogo, professional’nogo obrazovaniya v Uzbekistane: - T.: Fan. 2004g.
46. Roziqov O. va boshqalar “Didaktika” darsligi –T.: UzRFA “Fan”, 1997, 149-bet.
47. Saidahmedovning N. Yangi pedagogik texnologiyalar nazariya va amaliyot. –T.: “Moliya” nashriyoti, 2003
48. Selevko T.K. Sovrimeniy obrazovatelni texnologiya - M ; “Narodniy obrazavani“, 1998 ,53 –bet
49. SHaperinskiy S.A. Voprosy: terii proizvodstvennogo obucheniya M: 1981 g.
50. Sharipov S.Sh. va boshqalar Kasbiy ta’lim pedagogikasi. O‘quv uslubiy qo‘llanma. -T.: TDPU, 2005-y.
51. Sharipov SH.S. Kasb-hunar ta'limi tizimida o‘quvchilar ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishning uzluksizligi. Monografiya. - Toshkent: «FAN», 2005 y.
52. Skakun V.A. ishlab chiqarish ta'limi ustalari uchun qo'llanma- T: 1995 y.
53. Sokolov.B.A Metodicheskie osnovm prepodovaiiya mashinostroitelnmx dissiplin. -M: 1981g.
54. Ta’lim samaradorligini oshirish yo’llari seminar-trening materiallari – Toshkent, 2002, 34-bet
55. Tolipov O‘.Q., Barakayev M., Sharipov SH.S. Kasbiy pedagogika (ma’ruzalar matni). -T.: «Ofset-print» matbaasi, 2001-y.

56. Tolipov O'.Q Usmonboyeva M. Pedagogik texnologik tadbiqiy asoslari T. Fan , 2006
57. Tolipov O'.Q, Usmonova M. Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari –Toshkent, “Fan” 2006
58. Tolipov O'. , Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari. - T.: 2005.
59. Toxtaxodjaeva M., Nishonova S., Hasanboev J., Madbyarova S., Kaldibekova A. va bosh. Pedagogika. - T.: Moliya, 2008.
60. Vaynatovskiy.A.I. Organzatsionnme formi proizvodstven- nogo obucheniya v uchebnmx zavedeniyax proftebrozovaniya. - M: 1990g.
61. Xo`jayev B.Q. Didaktik vositalar majmui. –Buxoro. 2017.
62. Xodjaboyev A.R. Kasbiy ta'limning metodologik asoslari. O'quv qo'llanma. -Toshkent, 2004-y.
63. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat. – T.: IQTISOD-MOLIYA, 2011.
64. Yo'ldoshev. J.G', Usmanov.S.A Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2004-y.
65. Yo'ldoshev J. Ta'limimiz istiqloli yo'lida. - Toshkent: Sharq, 1996-y.
66. Ziyomuxammedov B. Pedagogika. – T.: Turon-Iqbol, 2006.
67. Zunnunov A, Maxkamboyev U, Didaktika: Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun o'quv qo'llanma.-T.: “sharq” 2006
68. Zunnunov A, Maxkamboyev U. Didaktika: Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun o'quv qo'llanma.-T.: “Sharq” 2006
69. Asqarova O'.M., Hayitboev M., Nishonov S. – T.: Talqin, 2008.
70. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Т.: Фан, 2006.
71. Беспалко В.П. Слагаемые педагогической технологии. М, педагогика 1999
72. Ильина Т.А. Педагогика: Курс лекций: Учебное пособие для студентов пед. ин-тов. — М.: Просвещение, 1984. - 496 с.

73. Кукушин В.С. Теория и методика воспитания. - Рוצов-на-Дону.: Феникс, 2006.
74. Лихачев Б. Т. Педагогика. - М.: Юрайт, 2003.
75. Ochilov M. Muallim qalb me'mori. – Т.: О'qituvchi, 2001.
76. Пидкасистый И.П. Педагогика. – Ростов-на-Дону.: Педагогика, 2003.
77. Подласый И. П. Педагогика. В 2-х кн. - М.: ВЛАДОС, 2003.
78. Подласый И.П. Педагогика. В 2-х кн. – М.: ВЛАДОС, 2000.
79. Селиванов В.С. Основы общей педагогики: теории и методики. – М.: Академия, 2000.
80. Сластенин В.А., Исаев И.Ф. Педагогика. – М.: Академия, 2005.
81. Сластенин В.А., Исаев И. Ф., Шиянов Е. Н. Общая педагогика. В 2-х кн. – М.: ВЛАДОС, 2003.
82. Столяренко Л.Д. Общая педагогика. – Ростов-на-Дону, Феникс, 2003.
83. Харламов И.Ф. Педагогика. – М.: Гардарики, 2005.
84. Ҳасанбоев Ж., Тўрақулов Х., Ҳайдаров М., Ҳасанбоева О., Усманов Н.. Педагогика фанидан изохли луғат. Т.: “Фан ва технология”, 2009, 464-бет
85. <http://www.ziynet.uz/>
86. <http://www.istedod.uz/>
87. <http://www.pedagog.uz/>